

ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН

Бо ҳуқуқи дастнавис

ВБД: 347.2/.3(575.3)

ТКБ:67.404(2Т)

И – 87

ИСМОНАЛИЗОДА САЙВАЛИ ИСМОНАЛИ

МАСЪАЛАҲОИ ҲУҚУҚИИ ТАЪМИНИ ИҚРОИ УҲДАДОРӢ

ДИССЕРТАТСИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ аз рӯйи ихтисосҳои 5.5.3. Ҳуқуқи маданӣ; ҳуқуқи соҳибкорӣ; ҳуқуқи оилавӣ; ҳуқуқи байналмилалӣ хусусӣ

РОҲБАРИ ИЛМӢ:

номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ,
дотсент **Давлатмандзода Э.Д.**

ДУШАНБЕ – 2026

МУНДАРИЧА

НОМГҶИ ИХТИСОРАҶО ВА (Ё) АЛОМАТҶОИ ШАРТӢ.....	3-4
МУҚАДДИМА.....	5-15
БОБИ 1. МУҚАРАРОТИ УМУМӢ ОИД БА ТАЪМИНИ ИҶРОИ УҲДАДОРӢ.....	16-45
1.1. Мафҳум ва хусусиятҶои таъмини иҷрои уҳдадорӢ.....	16-30
1.2. Таносуби тарзҶои таъмини иҷрои уҳдадорӢ ва тарзҶои (воситаҶои) ҳифзи ҳуқуқҶои маданӢ.....	31-45
БОБИ 2. ТАСНИФИ ТАРЗҶОИ ТАЪМИНИ ИҶРОИ УҲДАДОРӢ.....	46-107
2.1. Ноустуворона, намуд ва табиати ҳуқуқи он.....	46-66
2.2. Гарав.....	66-95
2.3. Байъона.....	95-107
БОБИ 3. ХУСУСИЯТҶОИ ЗАМОНАТ, НИГОҲДОШТ ВА КАФОЛАТИ БОНКӢ ДАР НИЗОМИ НАМУДҶОИ ТАРЗҶОИ ТАЪМИНИ ИҶРОИ УҲДАДОРӢ.....	108-161
3.1. Замонат.....	108-130
3.2. Нигоҳ доштани молу мулки қарздор.....	130-150
3.4. Кафолати бонкӢ.....	150-161
ХУЛОСА.....	162-165
ТАВСИЯҶО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҶОИ ТАҲҚИҚОТ.....	166-167
РУЙҶАТИ АДАБИЁТ (МАЪХАЗҶО).....	168-181
ФЕҲРЕСТИ ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ ДОВТАЛАБИ ДАРАҶАИ ИЛМӢ.....	182-185

НОМГЀИ ИХТИСОРАҲО ВА (Ё) АЛОМАТҲОИ ШАРТЀ

ҶТ – Ҷумҳурии Тоҷикистон

КМ ҶТ – Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон

ИҶШС – Иттиҳоди Ҷумҳуриҳои Шуравии Сотсиалистӣ

ҶМШС Тоҷикистон – Ҷумҳурии Мухтори Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон

ҶШФСР – Ҷумҳурии Шуравии Федеративии Сотсиалистии Россия

СММ – Созмони Милали Муттаҳид

ИДМ – Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил

КҲМ ҶТ – Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон

БМТ – Бонки миллии Тоҷикистон

АМО ҶТ – Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон

БМТ – Бонки миллии Тоҷикистон

КВД БДА ҶТ “Амонатбанк” – Корхонаи воҳиди давлатии Бонки давлатии амонатгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон “Амонатбанк”

ФР – Федератсияи Россия

ИМА – Иёлоти Муттаҳидаи Амрико

КВД – Корхонаи воҳиди давлатӣ

ҶСК – Ҷамъияти саҳҳомии кушода

ҶСП – Ҷамъияти саҳҳомии пӯшида

ҶДММ – Ҷамъияти дорои масъулияти маҳдуд

ДМТ – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

ғ. – ғайра

с. – сол

с. – саҳифа

С. – саҳифа

қ. – қисм

қ.қ. – қисмҳо

б. – банд

б.б. – бандҳо

М. – модда

М.М. – моддаҳо.

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Дар шароити муосири рушди низоми ҳуқуқӣ, бахус ташаккули падидаҳои ҳуқуқи маданӣ дар заминаи КМ ҚТ таҳқиқ ва омӯзиши масъалаҳои ҳуқуқии таъмини иҷрои уҳдадорӣ муҳим ба шумор меравад. Таъмини иҷрои уҳдадорӣ дар воқеъ ҳамчун институти муҳимми ҳуқуқи маданӣ ба маҳсуб гардида, мавҷудият ва аҳаммиятнокии он дар адабиётҳои илмӣ ва қонунгузории кишвар бевосита мустаҳкам карда шудааст. Дар баробари рушди муносибатҳои марбут ба иҷрои уҳдадорихоии масъалаҳои тақмили низоми қонунгузории маданӣ дар партави муқаррароти институти мазкур ба миён меояд.

Вобаста ба ин, таҳқиқи масъалаҳои ҳуқуқии таъмини иҷрои уҳдадорӣ ва муайян кардани мавқеи он дар низоми падидаҳои ҳуқуқи маданӣ барои соҳаи ҳуқуқи маданӣ ва қонунгузории он мусоидат менамояд.

Дар банди 39 Консепсияи сиёсати ҳуқуқии ҚТ барои солҳои 2018-2028 (бо фармони Президенти ҚТ аз 6 феввали соли 2018, таҳти №1005 тасдиқ гардидааст) муқаррар карда шудааст, ки дар танзими уҳдадорихое, ки дар натиҷаи расонидани зарар ба миён меоянд, як қатор муҳолифат ва норасоӣҳо мушоҳида мешаванд. Хусусан чунин вазъ дар мавриди ҷавобгарии мақомоти давлатӣ, мақомоти худидоракунии маҳаллӣ ва шахсони мансабдор ҷой доранд. Аз ин рӯ, бо дар назар доштани қонунҳои маҳсус боби дахлдори КМ ҚТ бояд тақмил дода шавад [10].

Бо дарназардошти муқаррароти ин ҳуҷҷати стратегии пешбиниқунандаи дурнамои рушди сиёсати ҳуқуқии мамлакат анҷом додани таҳқиқоти илмии муқаммал дар доираи масоили фароғирии асосҳои ҳуқуқии таъмини иҷрои уҳдадорӣ барои рушди илмии падидаи мазкур ва тақмили қонунгузории маданӣ мусоидат менамояд.

Дарачаи таҳқиқи мавзуи илмӣ. Дар асоси омӯзиши адабиёти ҳуқуқӣ дар соҳаи маданӣ муайян мегардад, ки масъалаҳои асосҳои ҳуқуқии таъмини иҷрои уҳдадорӣ тавачҷуҳи олимони ҳуқуқшиносро ба худ ҷалб кардааст. Асоси назариявии таҳқиқоти диссертатсиониро қорҳои илмӣ-таҳқиқотие

ташкил медиҳанд, ки ба масъалаҳои умумии тарзҳои таъмини иҷрои уҳдадорӣ бахшида шудаанд.

Аз ҷумла, корҳои илмӣ олимони ватанӣ – В.А. Ойгензихт [70], О.У. Усмонов [96], М.А. Маҳмудзода (Маҳмудов М.А.) [63], Ш.Т. Тағойназаров [63], Ш.К. Ғаюрозода (Ғаюров Ш.К.) [33; 97], М.З. Раҳимзода (Раҳимов М.З.) [78;112], И.Ҳ. Бобочонзода (Бобочонов И.Ҳ.) [63], Қ.Ш. Қурбонзода (Қурбонов Қ.Ш.) [62], И.Ғ. Ғаффорзода [62], Д.С. Муртазозода (Муртазоқулов Қ.С.) [65], И.Ш. Мирзоев [65], Н. Шонасридинов [119], А.Г. Холиқзода (Холиқова А.Г.) [93], Ф.С. Сулаймонов [97], Н.Э. Эмомализода [120], Х.Н. Ҳиматов [95], Н.Ш. Қурбонализода [95], М.М. Соҳибзода (Соҳибов М.М.) [87; 95] Х.М. Саидов [87;95], Д.Г. Мирзомуродзода (Ҳочамуродов Д.Г.) [87;95], Ҳ.З. Бобохонов [87;95], ва дигарон фарогири масъалаҳои зикргардида мебошанд.

Мавзуи таҳқиқоти диссертатсионӣ аз мадди назари олимони хориҷӣ низ берун намондааст. Аз ҷумла, В.А. Белов [25], Б.М. Гонгалло [35], В.П. Грибанов [48], В.С. Константинова [123], Л.А. Новоселова [108], К.П. Победоносцев [73], С.В. Сарбаш [115], Е.А. Суханов [43], М.К. Сулейменов [88], В.А. Хохлов [94], Л.В. Шенникова [99], Л. Ефимова [106], Н.В. Остапюк [109], Р.С. Сайфуллин [114], А.К. Темирбекова [117], Вап Хайянь [122], К.А. Новиков [124] ва дигарон оид ба баъзе паҳлуҳои мавзуи диссертатсия таҳқиқот анҷом додаанд.

Дар илми ҳуқуқи маданияи хориҷӣ масъалаҳои вобаста ба асосҳои ҳуқуқии таъмини иҷрои уҳдадорӣ аз ҷониби як қатор муҳаққиқон таҳқиқ шудааст. Аммо, дар ҚТ то ҳол таҳқиқоти диссертатсионии алоҳида дар самти масъалаҳои ҳуқуқии таъмини иҷрои уҳдадорӣ анҷом дода нашудааст. Паҳлуҳои алоҳидаи тарзҳои таъмини иҷрои уҳдадорӣ мавриди пажӯҳиш ва таҳқиқи илмӣ қарор дода нашудаанд. Диссертатсияи мазкур ба бартараф намудани ин холигӣ дар илми ҳуқуқшиносии ватанӣ равона гардидааст. Қонунгузори ҚТ дар бораи таъмини иҷрои уҳдадорӣ рушд карда истодааст

ва дар ин самт санадҳои меъёрии ҳуқуқии зиёд қабул карда шудааст, дар ин замина таҳлили онҳо ба мақсад мувофиқ мебошад.

Ҳамзамон, бо мақсади бартараф намудани муҳолифат, номутобиқатӣ, такроршавии меъёрҳо ва танзими ягонаи муносибатҳои вобаста ба таъмини иҷрои уҳдадорӣ зарурат пеш омадааст, ки қонунгузорӣ дар самти мазкур мавриди таҳқиқи васеи илмӣ қарор дода шуда, дар заминаи он таклифҳои асоснок доир ба тақмили қонунгузорӣ пешниҳод гардад.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо ва ё мавзӯҳои илмӣ. Диссертатсия дар доираи барномаи дурнамои корҳои илмӣ-таҳқиқотии кафедраи ҳуқуқи мадания факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон таҳия карда шудааст, ки яке аз бандҳои дурнамои корҳои илмӣ-таҳқиқотии кафедраи мазкур «Масъалаҳои асосии предмети танзими ҳуқуқи граждани» номгузорӣ шудааст, ки он фарогири мавзӯи таҳқиқоти диссертатсия мебошад.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот. Мақсади таҳқиқоти диссертатсиониро масъалаҳои мубрами таъмини иҷрои уҳдадорӣ, муайян намудани мафҳум ва хусусиятҳои таъмини иҷрои уҳдадорӣ, танзими ҳуқуқии намудҳои таъмини иҷрои уҳдадорӣ, таклифу пешниҳодҳои дахлдор оид ба тақмили қонунгузори маданияи ҚТ ташкил медиҳанд.

Вазифаҳои таҳқиқот. Барои расидан ба мақсадҳои болозикр моро зарур аст, дар таҳқиқоти диссертатсионӣ вазифаҳои зерин гузорем:

– муайян намудани мафҳум, хусусият ва табиати ҳуқуқии таъмини иҷрои уҳдадорӣ;

– таҳлил ва муайян кардани тафовути тарзҳои таъмини иҷрои уҳдадорӣ ва тарзҳои ҳифзи ҳуқуқҳои маданӣ;

– таҳлили намудҳои алоҳидаи тарзҳои таъмини иҷрои уҳдадорӣ дар қонунгузорӣ ва адабиёти илмӣ;

– омӯзиш, таҳлил ва баррасии мафҳуми ноустуворона, намуд ва табиати ҳуқуқии он;

– таҳлили вазъи ҳуқуқии гарав ҳамчун намуди алоҳидаи тарзҳои таъмини иҷрои уҳдадорӣ;

– таҳлили вазъи ҳуқуқии байёна ҳамчун намуди алоҳидаи тарзҳои таъмини иҷрои уҳдадорӣ;

– таҳлили вазъи ҳуқуқии замонат ҳамчун намуди алоҳидаи тарзҳои таъмини иҷрои уҳдадорӣ;

– муайян кардани вазъи ҳуқуқии нигоҳ доштани молу мулки қарздор ҳамчун намуди алоҳидаи тарзҳои таъмини иҷрои уҳдадорӣ;

– таҳлили вазъи ҳуқуқии кафолати бонкӣ ҳамчун намуди алоҳидаи тарзҳои таъмини иҷрои уҳдадорӣ.

Объекти таҳқиқот. Объекти таҳқиқоти диссертатсиониро муносибатҳои ҷамъиятӣ ташкил медиҳанд, ки фарогири масъалаҳои муҳимми танзими ҳуқуқии таъмини иҷрои уҳдадорӣ мебошанд.

Мавзӯи (предмет) таҳқиқот. Мавзӯи таҳқиқоти диссертатсиониро андешаву назари олимони оид ба танзими ҳуқуқии таъмини иҷрои уҳдадорӣ ва таъмини иҷрои онҳо, муқаррароти қонунгузорӣ ва амалияи ҳуқуқатбиқсозӣ дар ин соҳа ташкил медиҳад.

Маръила, макон ва давраи таҳқиқот (доираи таърихӣ таҳқиқот). Таҳқиқоти диссертатсионии мазкур фарогири се марҳилаи рушди асосҳои ҳуқуқии таъмини иҷрои уҳдадорӣ мебошад: 1) давраи якум, то соли 1999, яъне то қабул гардидани КГ ҚТ дар даврони соҳибистиклолӣ; 2) давраи дуюм, аз соли 1999 то соли 2023, яъне давраи қабул ва амали қисмҳои 1, 2 ва 3 КГ ҚТ; 3) давраи сеюм, давраи рушди муносибатҳои ҷамъиятӣ дар ин самт дар заминаи қабул ва мавриди амал қарор гирифтани КМ ҚТ. Дар доираи таҳқиқоти диссертатсионӣ проблемаҳои амалишавии таъмини иҷрои уҳдадорӣ баррасӣ гардидааст. Давраи таҳқиқоти диссертатсионӣ фарогири солҳои 2018-2023 мебошад.

Асосҳои назариявӣ таҳқиқот. Асоси назариявӣ диссертатсияро қорҳои илмӣ-назариявӣ олимони ватанию хориҷӣ аз ҷумла: В.А. Ойгензихт, О.У. Усмонов, М.А. Маҳмудзода, Ш.Т. Тағойназаров, Ш.К. Ғаюрзода, М.З.

Раҳимзода, Д.Ш. Сангинзода, И.Ҳ. Бобочонзода, Ҷ.С. Муртазозода, А.Г. Холиқов, Н. Шонасридинов, Ф.С. Сулаймонов, Э.Д. Давлатмандзода, Ш.Ҷ. Мансурӣ, Х.С. Каримзода, Ҳ.Н. Ҳиматов, Н.Ш. Қурбонализода, М.М. Соҳибов, В.А. Белов, Б.М. Гонгало, В.П. Грибанов, В.С. Константинова, Л.А. Новоселова, К.П. Победоносцев, С.В. Сарбаш, Е.А. Суханов, М.К. Сулейменов, В.А. Хохлов, Л.В. Шенникова, Л. Ефимова, Б.М. Гонгало, Н.В. Остапюк, Р.С. Сайфуллин, А.К. Темирбекова, Вап Хайянь, К.А. Новиков, оид ба паҳлуҳои гуногуни масъалаҳои ҳуқуқии таъмини иҷроӣ уҳдадорӣ ташкил менамояд. Асоси таҳқиқоти диссертатсиониро асарҳои ҳуқуқшиносону муҳаққиқони шуравӣ ва пасошуравӣ, инчунин асарҳои илмӣ дар соҳаҳои ҳуқуқи маданӣ ва ҳуқуқи соҳибкорӣ ва ғ., ташкил медиҳад.

Асосҳои методологии таҳқиқот. Дар диссертатсия усулҳои умумиилмӣ ва махсуси илмӣ мавриди истифода қарор гирифтаанд. Аз ҷумла, усулҳои умумиилмӣ: диалектикӣ, функционалӣ, таҳлили низомнок, пешгӯии илмӣ ва усулҳои мантиқии мушоҳида, таҳлил ва синтез дар таҳқиқоти мазкур истифода шудаанд. Аз усулҳои махсуси илмӣ бошад, усули шаклӣ-мантиқӣ, таърихӣ-ҳуқуқӣ ва муқоисавӣ-ҳуқуқӣ бештар ба кор бурда шудаанд. Тавассути усули диалектикӣ ташаккул ва инкишофи танзими ҳуқуқии таъмини иҷроӣ уҳдадорӣ дар сарзамини таърихии тоҷикон аз аҳди қадим то замони муосир мавриди пажӯҳиш қарор дода шуда, шароитҳои таърихӣ ва дигар омилҳои, ки ба ташаккул ва инкишофи падидаи мазкур мусоидат намудаанд, муайян карда шудааст.

Заминаҳои эмпирикӣ. Дар раванди таҳияи диссертатсия муаллиф бо мақсади дуруст амалишавии масъалаҳои ҳуқуқии таъмини иҷроӣ уҳдадорӣ диққати асосиро ба маълумотҳои омории расмӣ равона намудааст.

Навгониҳои илмӣ таҳқиқот дар он аст, ки мавзуи мавриди таҳлил ва омӯзиш қарордодашуда, дар фазои илми ҳуқуқшиносии Тоҷикистон бори аввал баррасӣ мешавад. Дар диссертатсия тамоми паҳлуҳои масъалаҳои ҳуқуқии таъмини иҷроӣ уҳдадорӣ таҳқиқ шудааст. Ҷунончи, муаллиф маҷмуи

масъалаҳои зеринро баррасӣ кардааст, ки дар илми ҳуқуқшиносии муосир навгонӣ маҳсуб меёбанд:

1) таҳқиқи мафҳум ва хусусиятҳои таъмини иҷрои уҳдадорӣ ошкор карда шуд;

2) таносуби тарзҳои таъмини иҷрои уҳдадорӣ ва тарзҳои (воситаҳои) ҳифзи ҳуқуқҳои маданӣ муайян карда шуд;

3) таҳлили илмӣ-назариявии намудҳои алоҳидаи тарзҳои таъмини иҷрои уҳдадорӣ амалӣ гардид;

4) муайян кардани мафҳум ва табиати ҳуқуқии ноустуворона, намуд ва табиати ҳуқуқии он ба анҷом расонида шуд;

5) таҳлили вазъи ҳуқуқии гарав ҳамчун намуди алоҳидаи тарзҳои таъмини иҷрои уҳдадорӣ ба роҳ монда шуд;

6) вазъи ҳуқуқии байёна ҳамчун намуди алоҳидаи тарзҳои таъмини иҷрои уҳдадорӣ мавриди таҳлил қарор дода шуд;

7) ҳолати ҳуқуқии замонат ба ҳайси навъи чудоғонаи усулҳои кафолатдиҳии иҷрои уҳдадорихо мавзуи омӯзиши амиқ қарор дода шуд;

8) ниғаҳдории амволи қарздор аз дидгоҳи илмӣ-назариявӣ ва ҳуқуқи маданӣ мавриди баррасӣ ва таҳқиқи муфассал гузошта шуд;

9) кафолати бонкӣ ҳамчун навъи мустақили усулҳои кафолатдиҳии иҷрои уҳдадорихо аз ҷиҳати илмӣ-назариявӣ ва ҳуқуқи маданӣ мавриди омӯзиши ҳамаҷониба қарор дода шуд.

Нуқтаҳои илмие, ки ба ҳимоя пешниҳод карда мешаванд. Ба ҳимоя нуқтаҳои илмии зерин пешкаш мегарданд, ки онҳо навовариҳои пажӯҳиши диссертатсиониро инъикос менамоянд:

1. Гарчанде, ки воситаҳои таъмини иҷрои уҳдадорихо ҳислати мучозотӣ надошта бошанд ҳам, вале онҳо метавонанд мустақиман ё ғайримустақим барои қарздор мушкilotи изофӣ эҷод кунанд. Масалан, мувофиқи қонунгузориҳои маданӣ ҳангоми ниғаҳдории амволи қарздор дар ҳолати аз ҷониби қарздор иҷро нашудани уҳдадории хеш кредитор ҳуқуқ дорад, ки ҳиссаи худро аз арзиши амволи ниғаҳдошташуда гирад (м. 417 КМ ҚТ). Аз ин

муқарраротҳо бармеояд, ки дар чунин ҳолатҳо қарздор масъул аст уҳдадорихои худро дар вақти муайяншуда иҷро кунад.

Воситаҳои таъмини иҷрои уҳдадорихоро вобаста ба меъёрҳои асосӣ метавон ба гуруҳҳои зерин тақсим намуд:

- воситаҳои умумӣ, ки дар қонун махсусан бо номи воситаҳои таъмини иҷрои уҳдадорихо муқаррар гардидаанд. Ба онҳо дохил мешаванд: ноустуворона, гарав, ниғаҳдорӣ, замонат, кафолати бонкӣ, байёна. Махсусияти чунин воситаҳои иҷрои уҳдадорихо дар он зоҳир мегардад, ки онҳо бояд дар шакли хатгӣ барасмият дароварда шуда бошанд, аммо гарав ва ноустуворона метавонанд дар қонун бевосита пешбинӣ гардида бошанд;

- воситаҳои, ки ба номгӯи воситаҳои таъмини иҷрои уҳдадорихо дар муқаррароти моддаи 380 КМ ҚТ дохил нашудаанд ва махсусан дар қонун пешбинӣ гардидаанд (масалан, масъулияти изофии соҳибмулк – аз рӯи уҳдадорихои корхона ё муассиса давлатӣ (қ. 4 м. 123 КМ ҚТ); ҳуқуқи кредитор – оид ба иҷрои шартнома, агар тарафи дигар бо назардошти эътиборнокии онро эътироф намуда, аз тасдиқи нотариалии он даст кашидааст (қ. 2 м. 179 КМ ҚТ); масъулияти изофӣ барои шарикон дар ширкати пурра ва ғайра (қ. 2 м. 71 ва қ. 1 м. 78 КМ ҚТ).

2. Ба андешаи мо мақсад ва вазифаи асосии ноустуворона чуброн ва барқарорсозӣ аст, на функцияи ҳифозотӣ. Нақши ноустуворона дар таъмини иҷрои уҳдадорихо на он қадар равшан ва намоён аст, дар ҳоле ки нақши он ҳамчун чораи ҷавобгарии ҳуқуқи маданӣ маъруф мебошад. Аз мафҳуми ҳуқуқи он бармеояд, уҳдадорӣ оид ба пардохти ноустуворона барои иҷро накардан ё ба таври номатлуб иҷро кардани уҳдадорихои шартномавии қарздор бавучуд меояд, яъне ҳангоми вайрон намудани муқаррароти шартнома.

3. Имконияти бо созишномаи тарафҳо ба ҷойи пардохти ноустуворонаи пулӣ пешбинӣ кардани пардохти ноустуворонаи молу мулкиро қатъиян рад кардан ба мақсад мувофиқ намебошад. Дар ин ҳолат ба мақсад мувофиқ аст, ки қ. 1 м. 381 КМ ҚТ дар таҳрири зерин ифода карда шавад: «Ноустуворона

(чарима, фоизҳо) маблағи пулие аст, ки бо қонун ё шартнома муайян карда шуда, қарздор ба кредитор дар ҳолати иҷро накардан ва ё иҷрои номатлуби уҳдадорӣ муаззаф аст пардохт намояд, аз ҷумла дар сурати ба таъхир андохтани муҳлати иҷро. Бо созишномаи тарафҳо метавонад пардохти ноустуворона дар шакли асл пешбинӣ карда шавад. Кредитор бо талаби пардохти ноустувор вазифадор нест, ки сабаби зарар ба ӯ расонидаро исбот кунад». Азбаски пардохти ноустуворона барои вайрон кардани уҳдадорихои шартномавӣ на танҳо дар қонунҳо, балки дар дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ низ пешбинӣ шудааст, мо мувофиқи мақсад медонем, ки дар қ. 1 м. 381 ва м. 383 КМ ҚТ ибораи «ноустуворонаи қонунӣ» ба ибораи «ноустуворонаи меъёрӣ» иваз карда шавад.

4. Дар натиҷаи омӯзиши институти замонат дар соҳаи ҳуқуқи маданӣ метавон хулоса кард, ки мафҳуми мувофиқ дар адабиёти илмӣ пешниҳод нагардидааст. Аз ин рӯ, мувофиқи мақсад мешуморем, ки мафҳуми институти мазкур ба таври илман асоснок чунин пешниҳод намоем: «Замонат – ҳамчун воситаи таъмини иҷрои уҳдадорӣ, уҳдадории иловагӣ аст, ки байни кредитор ва зомин дар шакли хаттӣ баста шуда, дар ҳолати вайрон гардидани уҳдадорӣ мувофиқи шартномаи асосӣ аз ҷониби қарздор таъмини иҷрои уҳдадории мазкур ба ҳолати фаъол ба зомин ҳамчун қарздори изофӣ мегузарад, охири дар ҳаҷми муқарраркардаи шартномаи замонат пурра ё қисман масъул мегардад». Мо пешниҳод менамоем, ки ҳамон тавре ки дар ҳолати кафолат муқаррарот ҷой дорад, нисбат ба замонат низ подош барои зомин ба таври расмӣ дар КМ ҚТ муқаррар карда шавад. Пешниҳод менамоем, ки муқаррароти қ. 2, м. 418 КМ ҚТ дар таҳрири зайл ифода карда шавад: «Қарздор ба зомин барои додани замонат дар ҳаҷми бо созиши тарафҳо муқарраршуда подош медиҳад». Ба мақсад мувофиқ аст, ки дар таҳрири нави КМ ҚТ ҷумлаи аввали қ. 1, м. 422 дар шакли зерин муқаррар карда шавад: «Ба зомини уҳдадориашро иҷронамуда ҳуқуқи кредитор оид ба уҳдадории бо замонат таъминшуда ва ҳуқуқи кредитор ҳамчун гаравгиранда дар он ҳаҷме, ки зомин талаботи кредиторро қонеъ намудааст мегузарад».

Аҳаммияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот. Натиҷаҳои таҳқиқот аз хулосаҳои илмӣ ва пешниҳодҳо оид ба асосҳои назариявӣ ва амалии масъалаҳои ҳуқуқии таъмини иҷрои уҳдадорӣ иборат мебошад. Натиҷаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ метавонад боиси такмили меъёрҳои амалкунандаи конунгузори маданӣ гардад; барои дуруст ва бениқсон амалишавии тарзҳои таъмини иҷрои уҳдадорӣ оварда расонад; барои боз ҳам мукамал гардидани механизми фаъолияти сохторҳои ваколатдори давлатӣ ва хусусӣ мусоидат намояд.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот. Эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот ба таҳлили воқеъбинона ва ҳаматарафаи пажӯҳишҳои назарӣ ва амалии марбут ба паҳлуҳои гуногуни масъалаҳои ҳуқуқии таъмини иҷрои уҳдадорӣ, таҳлили натиҷа ва хулосаҳои дар илм пазируфташуда, мафҳумҳо, ақидаҳо ва тавсияҳои назарию амалии муаллиф, нуктаҳои илмӣ таҳқиқот ва тавсияҳо, таҳқиқи ҳолати кунунӣ, дурнамо ва рушди институти таъмини иҷрои уҳдадорӣ асос меёбанд.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Диссертатсия дар мавзӯи «Масъалаҳои ҳуқуқии таъмини иҷрои уҳдадорӣ» барои дарёфти дарачаи илмӣ номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ ба шиносномаи ихтисоси 5.5.3. Ҳуқуқи маданӣ; ҳуқуқи соҳибкорӣ; ҳуқуқи оилавӣ; ҳуқуқи байналмилалӣ хусусӣ, ки бо қарори Раёсати Комиссияи олии аттестатсионӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 25 сентябри соли 2025, №10 тасдиқ шудааст, мувофиқ мебошад.

Саҳми шахсии доктараби дарёфти дарачаи илмӣ дар таҳқиқот. Саҳми шахсии муаллифи диссертатсия ба сатҳи навгонии илмӣ таҳқиқоти диссертатсионӣ, нуктаҳои илмӣ, ки ба ҳимоя пешниҳод мешаванд, мақолаҳои илмӣ, маърузаҳо дар конференсияҳои илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ асоснок карда мешавад. Ҳамчунин тарзи навишт, гузориши масъала, сабки диссертатсия саҳми шахсии муаллифро нишон медиҳад. Илова бар ин, аз тарафи муаллифи диссертатсия дар мақола ва маърузаҳо дар конференсияҳои илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ пешниҳодҳо

чиҳати такмили қонунгузории маданияи ҚТ ва механизми муосири амалигардонии таъмини иҷрои уҳдадориҳо пешниҳод гардидааст.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Диссертатсияи мазкур дар кафедраи ҳуқуқи соҳибкорӣ ва тичорати факултети ҳуқуқшиносии Донигоҳи миллии Тоҷикистон иҷро, муҳокима ва тавсия шудааст. Оид ба мавзуи таҳқиқоти диссертатсионӣ унвонҷӯ дар чандин семинар, конференсияҳои илмӣ-назариявӣ ва илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ бо маърузаҳо баромад намудааст:

А) байналмилаӣ:

– Конференсияи байналмилалии илмӣ-амалӣ дар мавзуи «Рушди қонунгузории соҳибкорӣ, тичоратӣ ва сайёҳӣ дар даврони Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» – маъруза дар мавзуи «Байёна яке аз тарзҳои таъмини иҷрои уҳдадории граждани-ҳуқуқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» (18-уми майи соли 2018);

– Конференсияи байналмилалии илмӣ-амалӣ дар мавзуи «Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва низоми ҳуқуқии милли: заминаҳои рушд ва дурнамои илми ҳуқуқшиносии бахшида ба «25-солагии қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва «70-солагии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон» – маъруза дар мавзуи «Нуқтаҳои назари асосӣ оид ба мафҳуми тарзҳои таъмини иҷрои уҳдадори» (Душанбе, 2019);

Б) ҷумҳуриявӣ:

– Конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ дар мавзуи «Масъалаҳои мубрами қонунгузорӣ оид ба рушди дењот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» – маъруза дар мавзуи «Мафҳум ва моҳияти таъмини иҷрои уҳдадорӣ» (8-уми октябри соли 2020);

– Конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ дар мавзуи «30-юмин солгарди қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва эълон гардидани соли 2024 «Соли маърифати ҳуқуқӣ» – маъруза дар мавзуи «Таносуби

тарзҳои таъмини иҷрои уҳдадорӣ бо воситаҳои ҷимояи ҳуқуқҳои маданӣ» (Душанбе, 2024);

Интишорот аз рӯйи мавзуи диссертатсия. Доир ба мавзуи диссертатсия ва моҳияти он унвонҷӯ 17 мақолаҳои илмӣ, аз ҷумла, 6 адади онҳо дар маҷаллаҳои тақризшавандаи тавсиянамудаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти ҚТ ва 11 мақола дар нашрияҳои дигар ба табъ расонидааст.

Сохтор ва ҳачми диссертатсия. Рисола аз феҳристи ихтисораҳо, муқаддима, се боб, ҳашт зербоб, хулоса ва феҳристи адабиёти истифодашуда иборат мебошад, ки ба мақсад, вазифа ва мантиқи таҳқиқот асос ёфтаанд. Ҳачми умумии диссертатсия 185 саҳифаро дар бар мегирад.

БОБИ 1. МУҚАРАРОТИ УМУМӢ ОИД БА ТАЪМИНИ ИЧРОИ УҲДАДОРӢ

1.1. Мафҳум ва хусусиятҳои таъмини иҷрои уҳдадорихо

Дар қонунгузори маданӣ, ки айни замон рушд кардааст, мафҳуми умумии уҳдадорихо ҳуқуқи маданӣ ба таври возеҳ ташаккул ёфтааст. Дар тавсифи моҳияти ҳуқуқи уҳдадорихо, заминаҳои пайдоиши онҳо нақши муҳим мебозанд. Тавре ки дар адабиёти илмӣ қайд шудааст, ин унсурҳои муҳим ва ҳосил ҳар як уҳдадорӣ буда, хусусиятҳои онро муайян мекунад.

Уҳдадорӣ дар ҳуқуқи маданӣ гуфта, масъулиятеро дар назар доранд, ки тибқи он як шахс (қарздор) бояд ба манфиати шахси дигар (кредитор) амали муайянро анҷом диҳад, ба монанди додани молу мулк, иҷрои қарз, расонидани хизмат ё худдорӣ намудан аз иҷрои амалҳои дахлдор дар назар дошта мешавад. (қ. 1 м. 351 ҚМ ҚТ) [2]. Ба андешаи гурӯҳи муайян олимони “уҳдадорӣ набояд танҳо ба уҳдадорӣ қарздор оид ба иҷрои амалҳои муайян ё худдорӣ қардан аз иҷрои онҳо қарздор карда шавад”.

Ҳамин тавр, ба андешаи М.З. Раҳимов “мафҳуми «уҳдадорӣ»-ро фақат тавассути як уҳдадорӣ қарздор ошкор қардан дуруст нест” [78, с. 31], уҳдадорӣ маҷмуи уҳдадорӣ ва қарздор мебошад [78, с. 30], ки бо он розӣ шудан душвор аст. Уҳдадорӣ дар аксарияти ҳолатҳо муносибатҳои ҳуқуқие мебошад, ки дар он ҳар як иштирокчи ҳама ба сифати қарздор ва ҳама ҳамчун кредитор амал мекунанд, ки ба онҳо маҷмуи ҳуқуқи уҳдадорӣ ва қарздор дода шудааст. Мақсади ҳама гуна уҳдадорӣ, аз ҷумла уҳдадорӣ дар ҳуқуқи маданӣ, ба даст овардани натиҷаи муайян мебошад. Хусусияти асосии уҳдадорӣ пулӣ дар он аст, ки онҳо бо арзиши молиявии муайян ифода ёфта, ба гардиши иқтисодӣ мусоидат мекунанд.

Барои он ки ба натиҷаи пешбинишуда ноил шуд, уҳдадорӣ бояд иҷро қарздор шавад. Иҷрои уҳдадорӣ аз ҷониби шахси уҳдадор (қарздор) иҷро амалӣ маънидод қарздор мешавад: қарздор ҳуқуқи уҳдадорӣ нисбати ӯ муайян мекунад [84, с. 471; 90, с. 12]; дар бораи татбиқи ҳуқуқи уҳдадорӣ, ки аз он бармеоянд [50, с. 134]; ба ноил шудан ба натиҷаи аз ҷиҳати ҳуқуқӣ муҳим

нигаронида шудааст [44, с. 496], ки мазмуни уҳдадориҳоро ташкил медиҳад ё худдорӣ аз амалеро, ки уҳдадорӣ муайян кардааст [12, с. 153].

Ба андешаи В.В. Витрянский бошад “ичрои уҳдадорӣ аз он иборат аст, ки кредитор ва қарздор амалҳоро анҷом медиҳанд, ки мазмуни ҳуқуқ ва уҳдадориҳои онҳоро ташкил медиҳад” [66, с. 390].

Бинобар сабаби дар уҳдадорӣ ҳамчун тараф иштирок кардани қарздор ва кредитор, дар ин ҳолат ба онҳо ҳуқуқ ва уҳдадориҳои дахлдор дода мешавад. Аз ин рӯ, иҷрои уҳдадориро танҳо аз ҷониби қарздор анҷом додани амалҳое, ки аз моҳияти уҳдадорӣ бармеоянд, дарк намудан комилан дуруст нест, ҳарчанд аз ҷониби қарздор иҷрои ҷунин амалҳо ё худдорӣ кардан аз онҳо меъёри асосии баҳодихии иҷрои уҳдадорӣ ҳисоб карда мешавад. Ба кредитор ҳамчун тарафи дигари уҳдадорӣ ҳуқуқ ва уҳдадориҳои иҷрои амалҳои муайяне, ки аз моҳияти уҳдадорӣ бармеоянд, ё худдорӣ кардан аз иҷрои онҳо, дода шудааст.

Моҳияти иҷрои уҳдадориҳоро М.З. Раҳимов аз тарафи иштироккунандагони он иҷрои маҷмуи амалиёти воқеӣ барои иҷрои уҳдадориҳои дар асоси қонун ва шартнома қабулшуда мебинад [112, с. 80]. Моҳияти иҷро аз ҷониби иштирокчиён иҷрои маҷмуи уҳдадориҳои амалҳои воқеӣ мебошад.

Дар асоси ин, иҷрои уҳдадорӣ бояд аз ҷониби қарздор, инчунин аз ҷониби кредитор иҷрои амалҳое, ки аз моҳияти уҳдадорӣ бармеоянд, ё худдорӣ аз содир кардани ҷунин амалҳо фаҳмида шаванд.

Дар соҳаи ҳуқуқи маданӣ муассисаи кафолатдиҳии иҷрои уҳдадориҳо асосан ба фоидаи қарздор равона гардидааст, то ӯ тавонад уҳдадориҳои (уҳдадориҳои) худро нисбат ба уҳдадориҳои асосӣ ба таври дилхоҳ ва пурра иҷро кунад, вале дар сурати аз тарафи ӯ иҷро нашудани уҳдадориҳои барӯҳдааш воғузуршуда – ҳамчун роҳи қонунӣ кардани талаботи кредитор хизмат мекунад. Таъмини иҷрои уҳдадорӣ бо ин ё он усул уҳдадориҳои иловагии таъминкунандаро байни кредитор ва қарздор (ё дигар шахсе ки уҳдадориҳои қарздорро таъмин менамояд) ба миён меорад.

Хусусияти аксессории таъмини уҳдадорӣ дар инҳо зоҳир мегардад: 1) безътибории созишномаи таъминкунанда боиси безътибории уҳдадории асосӣ намегардад; 2) баръакс безътибории уҳдадории асосӣ боиси безътибории уҳдадории таъминкунандаи он мегардад, агар дар қонун тартиби дигаре муқаррар нагардида бошад – яке аз чунин истисно нисбати кафолати бонкӣ пешбинӣ шудааст; 3) уҳдадории таъминкунанда ҳангоми гузаштани ҳуқуқи кредитор ба шахси дигар ҳамроҳи қисмати уҳдадории асосӣ ҳаракат мекунад [63, с. 734].

Уҳдадорихоро дар аксарияти мавридҳо тарафҳо ихтиёран, комилан, бошуурона ва масъулиятнок иҷро мекунанд. Дар баробари ин, ҳолатҳои ҷойдоранд, ки асосан қарздор амалҳоеро, ки аз моҳияти уҳдадорӣ бармеоянд, иҷро намекунад, ки дар он қарздор ҳамчун яке аз тарафҳои худ баромад мекунад ва бо ҳамин манфиатҳои кредитор қонеъ намегарданд ва ҳуди уҳдадорӣ иҷро нашуда мемонад.

Кредитор аслан ба иҷрои уҳдадорӣ манфиатдор аст ва зиёне, ки дар натиҷаи иҷро накардани уҳдадорӣ ба ӯ расонида шудааст, ҷуброн карда мешавад ва дар охир кредитор манфиатдор аст, ки қарздорро ба иҷрои матлуби уҳдадорӣ водор намояд, дар сурати иҷро накардан ё иҷрои номатлуби уҳдадорӣ ба оқибатҳои номусоид гирифта мешавад [79, с. 335].

Таъмини иҷрои уҳдадорихо ҳамчун институти ҳуқуқи маданӣ аз замонҳои қадим маълум аст. Ба масъалаҳои иҷрои шартномаҳо мутаносибан уҳдадорихо ҳатто дар ҳуқуқи зардуштӣ тавачҷуҳи махсус дода мешуд. А.Г. Холиқов қайд мекунад: “Ба ҳар ҳол, дар ҷомеаи зардуштӣ инсон бояд ба ваъдааш вафо мекард. Чунин тақозо аз сегонаи мафҳуми низоми ҷаҳонии зардуштӣ: пиндори нек, гуфтори нек ва рафтори нек бармеояд” [93, с. 8].

Ҳамин тавр, мазмуну моҳияти иҷрои уҳдадориро метавон дарҷ намуд, ки он анҷом додани маҷмуи амалҳои муайянро аз тарафи субъектони уҳдадорӣ дахлдор ташкил медиҳад ва дар асоси он қарздор уҳдадор мегардад, ки масъулияти худро иҷро намояд. Аз тарафи қарздор иҷро нагардидани уҳдадорӣ, ҳамчун ҳуқуқвайронкунии маданӣ ба шумор рафта, нисбат ба он

чавобгарии ҳуқуқи маданӣ татбиқ карда мешавад. Ба ғайр аз ин, қонунгузории маданӣ як қатор ҳолатҳоеро муқаррар менамояд, ки он барои аз тарафи қарздор иҷро кардани уҳдадорӣ шароит фароҳам меорад. Дар маҷмуъ, дар ҳуқуқи маданӣ ин ҳолатҳо бо тарзҳои таъмини иҷрои уҳдадорӣ ифода менамоянд [39, с. 163].

Мутобиқи “Фарҳанги забони тоҷикӣ”, калимаи «иҷро» ба маънои анҷом додан, ба вуқӯъ пайвастан, татбиқ намудан [92, с. 569] дарк карда мешавад. Иҷро маънои ба амал даровардани ягон кор ё фаъолиятро дорад ва дар ин мавқеъ иҷроиши меъёрҳои ҳуқуқи маданӣ, ки хислати амволӣ ва ғайриамволӣ доранд, мавриди таҳқиқ ва баррасӣ қарор гирифтааст. Ҳамзамон, дар адабиёти ҳуқуқӣ, аввалан, чораҳои умумие, ки талаботро оид ба иҷрои ҳатмии уҳдадорӣ ва талаби зиёро, ки дар натиҷаи иҷро накардан ё иҷрои номатлуби уҳдадорӣ расонида шудаанд, чораҳои муваққатии дорои хусусияти махсус таъкид мекунанд [53, с. 154-156; 83, с. 485]. Дар қонунгузории маданияи ҚТ усули таъмини иҷрои уҳдадориҳо муқаррар шудааст.

Олими пешазинқилобии рус К. Анненков пешниҳод карда буд, ки таҳти мафҳуми таъмин намудан восита ё усулҳои мустаҳкам намудани уҳдадориҳо, яъне додани боварии зиёд ба муносибатҳо, албатта, гирифтани қаноатмандии боваркунанда фаҳмида мешавад [23, с. 231].

О.С. Иоффе ибраз медорад, ки “зери мафҳуми таъмини уҳдадорӣ чунин тадбирҳое, ки барои иҷрои он андешида мешаванд, ки аз ҷиҳати умумӣ не, балки махсус, яъне дорои хусусияти иловагӣ буда, на ба ҳама, балки ба уҳдадориҳое тааллуқ дорад, ки дар қонун ё шартномаи байни тарафҳо муқаррар карда шудааст” [85, с. 490; 53, с. 156].

Ба гуфтаи И.Г. Панаєтов, моҳияти таъмини иҷрои уҳдадориҳо аз он иборат аст, ки агар қарздор онҳоро сари вақт иҷро накунад ё онҳоро ба таври ғайриқаноатбахш иҷро кунад, кредитор имконияти иловагии андешидани дигар чораҳои таъсиррасонии моддиро дорад, ки қарздорро ҷиҳати анҷом додани амалҳои, ки объекти уҳдадориро ташкил медиҳанд, водор менамоянд [85, с. 490].

Таъмини иҷрои уҳдадорӣ – менависад К. Новиков, – маънои ба зиммаи худ гирифтани уҳдадории ба кредитор додани фоидаи молумулкиро бо мақсади қонеъ гардонидани талабҳои ӯ вобаста ба вайрон кардани уҳдадории дигар ва дар баробари дар шакли муносибатҳои ҳуқуқии танзимкунанда ё ҳифзи вучуддоштаро бо худӣ ҳамин уҳдадорӣ дорад [124, с. 15].

Дар асоси чунин вазифаҳои институти иҷрои уҳдадориҳо, ба монанди баланд бардоштани эҳтимолияти иҷрои уҳдадориҳо, суръат бахшидан ба гардиши пули нақд, истифодаи пурраи амвол. Вап Хайянь иҷрои уҳдадориҳоро ҳамчун институти ҳуқуқӣ муайян мекунад, ки ба кафолатҳои шахсӣ ва воқеӣ асос ёфта, ба ҳифз ва амалишавии ҳуқуқҳои кредитор нигаронида шудааст [122, с. 15].

Дар зери калимаи усулҳои кафолатдиҳии иҷрои уҳдадориҳо чораҳои дорои хислати амволиро фаҳмида мешавад, ки барои анҷоми пурраи уҳдадорӣ ё ба шакли мувофиқ иҷро гардидани он кӯмак мерасонанд [91, с. 74]. Мувофиқи дидгоҳи дигар, усулҳои кафолатдиҳии иҷрои уҳдадориҳо ин тадбирҳои таъсирбахши изофӣ нисбат ба қарздор ҳастанд, ки бо қонун ё созишнома муайян гардидаанд [62, с. 476].

Дар ин асос, мувофиқи қонунгузории маданӣ татбиқи ин фаъолиятҳо ба самти қонеъ [127, с. 59-60] кардани талаботи кредитор нигаронида шудааст ва ҳамчун ҳифзи муҳимми пешгирӣ аз иҷро нашудан ё ба таври мувофиқ анҷом надода шудани уҳдадориҳо аз ҷониби қарздор ҳисоб мешавад.

Ба андешаи О.У. Усмонов «тарзҳои таъмини иҷрои уҳдадорӣ одатан ба манфиати кредитор муайян карда шуда, на ҳамаи усулҳои он хусусияти муҷозотӣ дошта бошанд, аммо онҳо метавонанд бевосита ё бавосита барои қарздор мушкilotи иловагиро ба вучуд орад» [96, с. 373].

Таъмини иҷрои уҳдадорӣ бо мафҳумҳои «тадбирҳои таъминнамоӣ», «воситаҳои таъмини уҳдадорӣ» вобаста ба масъалаи моҳият, моҳияти ҳуқуқӣ, таркиб, сохтор ва самти функционалӣ, ки нуқтаи назари гуногун дар адабиётҳо ифода ёфтааст, зич алоқаманд аст.

Бояд кайд кард, ки дар адабиёти ҳуқуқӣ мафҳуми ба таври умум қабулшудаи тадбирҳои таъминнамоӣ вуҷуд надорад.

Тадбирҳои таъминнамоӣ – хусусиятҳои иқтисодӣ, ташкилӣ, техникӣ, технологӣ, ҳуқуқӣ, идеологӣ ва ғайра дорад. Барои мақсадҳои таҳқиқоти мазкур мо ба чораҳои таъминнамоии дорои хусусияти ҳуқуқӣ аҳамият медиҳем. Чораҳои ҳуқуқии қафолатдиҳиро метавон ҳамчун муайян намудани уҳдадорихо, гузоштани манъҳо, қорӣ кардани масъулият барои анҷом надодани уҳдадорихо ва поймол кардани манъҳо, маҷбурсозӣ, инчунин воситаҳои қонунӣ, ки амалӣ гардидани бемонеаи ҳуқуқҳои субъективиро ҳифз мекунад, дида баромад. Бояд гуфт, ки далели мавҷудияти чораҳои таъминнамоӣ ба субъект ба иҷрои ҳуқуқии амалҳои худ, ҳифзи манфиати ӯ боварӣ мебахшад ва дар айни замон шахсони уҳдадорро ба иҷрои уҳдадорихои худ ҳавасманд мекунад [128, с. 112-113].

Тадбирҳои таъминнамоии дорои хусусияти ҳуқуқӣ на танҳо ба қонунгузориҳои маданӣ, балки ба қонунгузориҳои умумӣ низ хос аст. Дар доираи соҳаҳои алоҳидаи ҳуқуқ ҳам чораҳои таъминнамоӣ (умумӣ-ҳуқуқӣ) ва ҳам чораҳои муваққатӣ истифода мешаванд, ки мазмуни онҳо бо хусусиятҳои предмет ва усули танзими ҳуқуқӣ, принципҳои ин соҳа ва ғайра муайян карда мешавад [20, с. 139].

Истифодаи чораҳои таъминнамоии умумии ҳуқуқӣ дар соҳаи алоҳидаи ҳуқуқ мазмуни чораҳои дахлдорро ба ин ё он маъно тобиш медиҳад, ки ин ҳам ба хусусиятҳои режими ҳуқуқии танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ вобаста аст [20, с. 139].

Ҳамин тариқ, истифодаи маҷбурӣ барои иҷрои дастурҳои ҳуқуқӣ хусусияти ягон соҳаи ҳуқуқ нест. Ин ба ҳамаи онҳо тааллуқ дорад [128, с. 112-113]. Аммо ин падида дар қонунгузориҳои ҷиноятӣ аз мафҳуме, ки дар қонунгузориҳои маданӣ истифода мешавад, фарқ мекунад. Шаклҳои моддӣ ва мушофиавии татбиқи чораҳои муваққатии ҳуқуқӣ низ гуногунанд [19, с. 248-250; 22, с. 193-194].

Тарзҳои таъминнамоии ҳуқуқӣ дар қонунгузории соҳаҳои мухталиф муқаррар карда шудаанд [61, с. 71].

Чунин чораҳоро, масалан, дар қонунгузории ҷиноятӣ дидан мумкин аст. Илова бар ин, дар як қатор мавридҳои мушаххас татбиқи чораҳои муваққатии пешбиниамудаи Кодекси ҷиноятӣ нисбат ба истифодаи воситаҳои ҳуқуқие, ки дар қонунгузории маданӣ муқаррар шудаанд, самараноктар мегардад.

Ҳамин тариқ, масалан, таҳдиди ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидани роҳбари ташкилот барои қасдан саркашӣ қардан аз пардохти қарзи кредиторӣ бешубҳа назар ба таҳдиди ситонидани ноустуворона аз ташкилоти дахлдор таъсири бештари амниятӣ дорад. Аммо дар ин асос набояд аз истифодаи таҳдиди ҷуброни ноустуворона, ки дар қонунгузории маданӣ пешбинӣ шудааст, даст кашад [20, с. 139]. Чораҳои таъминнамоии ҳуқуқӣ берун аз шаклҳои муурофиавӣ аксаран бесамаранд, яъне то даме, ки қоидаҳои дахлдори муурофиавӣ қорӣ қарда нашаванд, безътибор мемонанд [19, с. 118].

Дар баробари ин, нақши ҳуқуқи муурофиавӣ “танҳо ба таъмини татбиқи чораҳои дахлдор қарда намешавад... вазифаҳои шоҳаҳои ҳуқуқи моддӣ ва муурофиавӣ гуногунанд. Соҳаҳои ҳуқуқи муурофиавӣ дорои мазмуни хоси худ буда, ба таъмини иҷрои муқаррароти ҳуқуқи моддӣ нигаронида шудаанд”.

Дар асоси ин вазъият С. Алексеев қайд менамояд, ки иҷро намудани амал, тобеияти соҳаҳои муурофиавӣ мебошад [21, с. 142]. Баъдан, С. Алексеев ба соҳаҳои муурофиавӣ ҳамчун асосӣ ва профилактикавӣ шуруъ намуд [19, с. 193-194]. Масалан, қонунгузории муурофиавии граждани бисёр чораҳои таъминнамоиро муқаррар намудааст. Чунин тадбирҳои таъминнамоӣ, махсусан, аҳаммияти қалон доранд, ки ба таъмини иҷрои қарори аз рӯйи ҳар як даъво қабулшуда, нигаронида шудаанд.

Таъмини даъво дар муурофиаи маданӣ, қайд қарда мешавад, ки аз ҷониби суд татбиқ намудани чораҳои пешбиниамудаи қонун, ки аз амалҳои муайяни муурофиавӣ иборат аст, бо мақсади қаролат додани иҷрои ҳукми минбаъдаи даъво мебошад [61, с. 71].

Ҳамин тариқ, мавҷудияти чораҳои умумӣ-ҳуқуқии таъминнамоӣ ва соҳавӣ, аз ҷумла чораҳои муваққатии ҳуқуқи маданиро тасдиқ кардан мумкин аст.

Ба гуфтаи Т.И. Илларионова, чораҳои ҳуқуқӣ-мадани таъминнамоӣ кафолатҳои иловагӣ мебошанд, ки қонунгузори маданӣ ё шартнома барои амалӣ намудани ҳуқуқҳои онҳо аз ҷониби шахси ваколатдор [51, с. 44] ё ҳифзи манфиати ин шахс муқаррар карда шудаанд. Чораҳои таъминнамоӣ дар ҳуқуқи маданӣ бо мақсади яхелаи функционалӣ, мазмуни молу мулкӣ, инчунин хусусияти иловагӣ онҳо муттаҳид мешаванд [51, с. 44].

Ба ҳамдигар муқамал будани тадбирҳои, ки мавриди баррасӣ қарор доранд, яхела аст. Моҳияти иловагӣ чораҳои муваққатӣ пеш аз ҳама дар он зоҳир мегардад, ки кафолатҳои дахлдор аз мазмуни муносибатҳои ҷамъиятии бо қонун танзимшаванда бармеоянд. Чораи муваққатӣ дар натиҷаи танзими ҳуқуқӣ ба вуҷуд меояд.

Имконияти маҷбуркунӣ ба иҷрои уҳдадорӣ дар шакли абстрактӣ мавҷуд буда, шахси уҳдадорро ба иҷрои уҳдадорӣ ҳавасманд намуда, бо ҳамин ҳуқуқи субъективӣ дахлдорро фароҳам меорад. Хусусияти иловагӣ чораҳои муваққатӣ низ ҳангоми омӯзиши сохтори ҳуқуқи субъективӣ пайдо мешавад ва ҷунон ки маълум аст, ваколатҳои, ки ҳуқуқи субъективиро ташкил медиҳанд, метавонанд аз се намуди асосӣ иборат бошанд: а) ваколоти талаб намудан; б) ваколоти амали мусбат; в) ваколоти даъвогӣ [19, с. 118].

Тадбирҳои таъминнамоӣ асосан маҳз ба воситаи даъво ба амал бароварда мешаванд [85, с. 490; 84, с. 493].

Даъво характери потенциалӣ дошта, ҳамчун ваколоте, ки ба ҳуқуқи субъективӣ дохил мешавад, дар қобилияти ба қор андохтани дастгоҳи маҷбуркунии давлатӣ нисбат ба шахси уҳдадор ифода меёбад, на дар муносибатҳои ҳуқуқӣ аз ибтидои ташаккули он, вале дар сурати мавҷуд будани далелҳои иловагӣ ба ҳуқуқи субъективӣ таъмини таъсири ҳуқуқӣ дохил карда мешавад [19, с. 124]. Ҳатто агар шахси ваколатдор бидуни муруҷиат ба суд ягон чораи муваққатӣ истифода намояд, дар ин ҳолат

хусусияти иловагии ин чора ба таври равшан пай бурда мешавад, зеро амали шахси ваколатдор дар ин ҳолат аксуламал ба рафтори ғайриқонунии шахси уҳдадор мебошад [36, с. 20].

Баъзе олимон ба таркиби тадбирҳои таъминнамоӣ тадбирҳои (воситаҳои) характери умумӣ ва тадбирҳои иловагиро дохил мекунанд [54, с. 155]. Дар айни замон олимон ба таркиби тадбирҳо ба тарзи дигари умумӣ муносибат мекунанд. Масалан, М.И. Брагинский ҳамчун воситаҳои асосӣ, воситаҳои дорои хусусияти умумие, ки қарздорро ба иҷрои уҳдадорие, ки ҷуброни зарар мекунанд, эътироф менамояд [27, с. 42].

О.С. Иоффе ба чораҳои умумӣ (асосӣ) ишора кард, ки дар ҳама ҳолатҳо татбиқ карда шаванд, ба истиснои ҳолатҳое, ки ин дар қонун, шартнома ё ҳуди табиати муносибатҳои муқарраршуда истисно карда шудааст, инчунин водор кардани иҷрои уҳдадорихо ва гузоштани уҳдадориро нисбат медиҳад, товони зараре, ки дар натиҷаи вайрон кардани он расидааст [53, с. 155].

Муаллиф баъдан мавқеи худро то андозае равшан карда, менависад: “Аммо ин тадбирҳо бо вучуди умумияташон на ҳамеша самараи зарурии амалӣ ба вучуд оварда метавонанд. Ҳолатҳое чой доранд, ки қарздор уҳдадорихоро иҷро намекунад, вале кредитор ягон зарар намебинад ё агар зиён дида бошад, бо ин ё он сабаб андозаи онҳоро исбот карда наметавонад. Он гоҳ даъво оид ба рӯёнидани товони зиён тамоман пешниҳод карда намешавад ва ё амалан ғайриимкон мегардад... Бинобар ин, қонун ба тарафҳои уҳдадорӣ иҷозат медиҳад, ки ба он чораҳои муайяни иловагӣ, ки характери махсус доранд, таъмин намуда, сарфи назар аз он, ки иҷрои он имкон медиҳад, иҷро карда шавад, ба кредитор зарар расонида шудааст ва оё қарздор дорои молу мулкест, ки тибқи ҳуҷҷатҳои иҷро иҷозат дода мешавад, ки ситонидан ба он иҷозат дода шавад [53, с. 155].

И.Г. Панаётов, ки таркиби чораҳои умумии таъминнамоиро тавсиф кардааст, навиштааст, ки «дар сурати иҷро накардан ё иҷрои номатлуби уҳдадорихо чораҳои маҷбуркунӣ татбиқ карда мешаванд, ки ба онҳо, аз ҷумла, қонун ҳуқуқи кредитор барои талаб намудани ҷуброни зарарро аз қарздор дар

бар мегирад. Барои таъмини иҷрои уҳдадориҳо тибқи қонун, инчунин аз рӯйи шартнома тарафҳо уҳдадориҳои иловагии таъминот доранд [85, с. 490; 84, с. 493].

Ҳамин тариқ, бояд қайд намуд, ба андешаи гурӯҳи олимон тарзҳои таъмини иҷрои уҳдадорӣ ва ҷуброни зарарро аз ҳисоби қарздор ба манфиати кредитор дар ҳолатҳои иҷрои накардан ё ба таври номатлуб иҷро кардани уҳдадорӣ маҳдуд менамоянд. Дуруст аст, ки дар ин маврид баъзе истисноҳо вуҷуд доранд. Масалан, В. Константинова ба воситаҳои умумии таъмини иҷрои уҳдадориҳои меъёрҳои ҳуқуқӣ мансубиятҳои гуногуни соҳа, шартномае, ки мазмуни муносибатҳои ҳуқуқиро тафсил менамояд, ҷавобгарии молумулкиро барои иҷро накардани шартнома ва уҳдадорӣ оид ба иҷрои уҳдадорӣ дар шакли асл, ки қонун муқаррар кардааст, дохил мекунад [123, с. 20-30].

Минбаъд муаллиф ба консепсияи бартаридоштаи зикршуда чунин қайд намуд [123, с. 20-30]. «Дар сурати иҷро накардан ё ба таври бояду шояд иҷро накардани уҳдадориҳо қонун чораҳои таъсиррасонии молу мулкиро ба иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқӣ пешбинӣ менамояд. Ҳамин тавр, ба кредитор ҳуқуқ дода шудааст, ки аз қарздор иҷрои уҳдадориҳои натуралӣ (м. 355 ҚМ ҚТ), ҷуброни зарари ба ӯ дар натиҷаи иҷро накардани уҳдадориҳояшро аз қарздор талаб намояд. Ба ғайр аз меъёрҳои умумии ҳифзи ҳуқуқҳои поймолшуда иҷрои уҳдадориро метавон бо роҳҳои махсус таъмин кард» [46, с. 393].

Б.И. Пугинский ба тадбирҳои ҳуқуқии таъминот: “шартнома, тадбирҳои ҷавобгарии молумулкӣ; чораҳои ҳимояи ҳуқуқҳои маданӣ, роҳҳои таъсири оперативӣ, тадбирҳои таъмини молу мулк барои иҷрои уҳдадориҳо, чораҳои алоҳидаи хусусияти ёрирасон, тадбирҳо оид ба муайян кардани вазъи умумии корхонаю ташкилотҳо, воситаҳои танзими дараҷаи иштироки шахсон дар фаъолияти ҳуқуқи маданӣ; тартиби ба амал баровардани ваколатҳои муайян ва ғайраро ворид менамояд [75, с. 19-23].

В.А. Ойгензихт ба тадбирҳои умумии муваққатӣ дохил кардани меъёру шартномаҳоро беасос мешуморад [70, с. 30].

Дар адабиёт, инчунин изҳороти дигаре низ дар бораи чораҳои пешакии уҳдадориҳо мавҷуданд, ки ба мафҳуми бартариӣ зикршуда ҳам дар маҷмӯъ ва ҳам ба ин ё он тафсириҳои он мувофиқ нестанд.

Е.А. Суханов онҳоро ба таври зайл ифода мекунад: “Гарчанде кредитор нисбати қарздори уҳдадориашро иҷронакарда чораҳои муҷозотиро истифода барад ҳам, дар ин ҳолат мумкин қарздор имконияти қонеъ гардонидани талаботи кредиторро надошта бошад. Бо мақсади пешакӣ таъмин намудани талаботи кредитор, ӯ метавонад чораҳои заруриро, ки дар қонун ё созишномаи байни тарафҳо пешбинӣ шудаанд, истифода намояд. Чунин чораҳо бо мазмуни моликият хос буда, ба он нигаронида шудаанд, ки қарздор ба иҷрои уҳдадориаш (ва на танҳо барои ноустуворона додани ӯ ҳамчун ҳуқуқвайронқунанда) нигаронида шудаанд” [43, с. 27-28].

Муаллифон чунин хусусияти чораҳои муваққатиро мурағаб намуда, дар навбати аввал аҳаммияти чораҳои ҷавобгарии ҳуқуқиро, аз ҷумла ҷуброни зарарро инкор намекунанд ва онҳоро ҳамчун роҳҳои таъмини иҷрои уҳдадориҳо эътироф намекунанд. Дуюм, бо назардошти он, ки уҳдадориҳо бо чораҳои махсус хусусияти таъминнамоӣ дошта таъмин карда мешаванд, аз ин рӯ усулҳои таъмини иҷрои уҳдадориҳо ҳамчун қисми (зерсистемаи) тадбирҳои таъминнамоӣ, ки танҳо барои таъмини уҳдадориҳо пешбинӣ шудаанд (бинобар ин онҳоро чораҳои махсус меноманд) пешниҳод карда мешаванд ва сеюм он самти функционалии роҳҳои таъмини иҷрои уҳдадориҳоро нишон медиҳад, ки ба ақидаи муаллиф қарздорро ба иҷрои уҳдадориаш водор месозад.

Умуман, тадбирҳои муваққатиеро, ки онҳоро Е. Суханов эътироф намудааст, қобили қабул доништан мумкин аст.

Институти таъмини даъво ва таъмини иҷрои уҳдадориҳо дар ҳуқуқи маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун воситаҳои ҳимоявӣ ҳисобида мешаванд, аммо онҳо дар ҳадафҳо, вазифаҳо ва усулҳои амалӣ қардан

фарқиятҳои ҷиддӣ доранд. Ба фикри мо ин институтҳо барои ҳифзи ҳуқуқҳо ва манфиатҳои ҳаққонӣ дар равандҳои судӣ ва муносибатҳои уҳдадорӣ пешбинӣ шудаанд, лекин ҳар яке дар марҳилаҳои гуногуни ҳуқуқӣ фаъолият мекунад ва ҳалқаҳои мушаххасро ҳал мекунад.

Институти таъмини даъво дар Кодекси мурофиавии маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (КММ ҚТ) ҳамчун кафолати иҷроӣ ҳукми судӣ ҳисобида мешавад. Он шароитҳои беҳтаринро барои ҳимояи ҳақиқӣ ҳуқуқҳо ва манфиатҳои ҳаққонӣ иштирокчиёни парванда дар мурофиаи маданӣ эҷод мекунад. Ҳадафи асосии он пешгирии мушкилоти эҳтимолӣ ҳангоми иҷроӣ ҳукми судӣ аст, ки ин ба ҳимояи ҳақиқӣ ва ҳолати иҷрошавандагии қарорҳои судӣ мусоидат мекунад. Вазифаҳои мушаххаси ин институт ду ҷанбаро дар бар мегирад: аввалан, пешгирии эҷоди монеаҳо барои иҷроӣ қарори ояндаи судӣ, ва дувум, кафолати ҳақиқӣ иҷроӣ он. Дар амал, судя метавонад чунин чораҳо андешад: гузоштани ҳабс ба моликияти ҷавобгар, ки дар ихтиёри ӯ ё шахсони дигар аст; манъ кардани амалҳои муайян аз ҷониби ҷавобгар; манъ кардани амалҳои муайян аз ҷониби шахсони дигар дар робита ба объекти баҳс, аз ҷумла супоридани моликият ба ҷавобгар ё иҷроӣ уҳдадорӣҳои дигар нисбат ба ӯ; ҳатто гузоштани уҳдадорӣ барои анҷом додани амалҳои муайян дар робита ба объекти баҳс, хусусан дар ҳолатҳои вайрон кардани ҳуқуқҳои муаллифӣ дар шабакаҳои иттилоотӣ. Гайр аз ин, метавонад фурӯши моликиятро боздошт кунад, агар даъво дар бораи озод кардани моликият аз ҳабс бошад, ё иҷроӣ ҳуҷҷати иҷроиро, ки аз ҷониби қарздор дар тартиби судӣ баҳс карда мешавад, мутаваққиф кунад. Дар ҳолатҳои зарурӣ, судя метавонад чораҳои дигари мувофиқ ба ҳадафҳои таъмини даъворо андешад ва ҳатто якҷанд чораҳоро ҳамзамон татбиқ кунад.

Дар ҳамин ҳол, институти таъмини иҷроӣ уҳдадорӣҳо дар Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (КМ ҚТ) ҳамчун ҳимояи иловагӣ барои қарздиҳанда ҳисобида мешавад. Дар муносибатҳои уҳдадорӣҳо қарздиҳанда аз иродаи қарздор вобаста аст, зеро манфиатҳои ӯ танҳо тавассути амалҳои қарздор қаноатманд карда мешаванд. Барои додани кафолатҳои иловагӣ ба

қарздиҳандаҳо, ин институт ҳамчун Ҳимояи иловагӣ нисбат ба уҳдадории асосӣ муқаррар шудааст. Вазифаҳои он ду самтро дар бар мегирад: аввалан, кафолати иҷрои уҳдадории асоси ва дувум, ҳавасмандгардонии қарздор ба рафтори дуруст. Усулҳои таъмин метавонанд чунин бошанд: гузоштани бори иловагӣ ба қарздор дар ҳолати вайрон кардани уҳдадорӣ (ҷарима, кафолати мустақил, амонат, пардохти таъминӣ, аккредитиви бебозгашт, пешпардохт барои содирот ё пардохти молҳои воридотӣ, таъсиси фонди кафолатии системаи пардохтӣ); ҳифзи моликияти қарздор, ки тавассути он иҷро метавонад ба даст ояд (гарав, нигоҳ доштани ашёи қарздор); ҷалби шахсони сеюм ба иҷро ҳамроҳ бо қарздор (замонат, суғурта, кафолати мустақил, кафолати давлатӣ ё мунисипалӣ).

Яке аз нуқтаҳои муштарак метавонад "гарави судӣ" бошад, ки дар КГ ҚТ пешбинӣ шудааст, аммо дар амалияи судӣ ин ҳанӯз ҳам яқсон тафсир намешавад. Ба ақидаи ман, ин восита пеш аз ҳама барои Ҳимояи қарздиҳанда дар ҳолати фурӯши ғайриқонунии моликияти ҳабсшуда ба шахси сеюм пешбинӣ шудааст ва имкон медиҳад, ки ҳуқуқи пайравӣ татбиқ шавад. Аммо пайдоиши ҳуқуқҳои гаравӣ бо тартиби мурофиавӣ алоқаманд аст, ки дар он давлат ҳуқуқи манъи ихтиёрдорӣ бо моликиятро муқаррар мекунад. Дар амалия, ин ҳамчун воситаи мурофиавӣ ҳисобида мешавад, на ҳамчун гарав дар маънои пурра ва он ҳуқуқи афзалиятӣ дар ҳолати муфлисшавӣ намедиҳад. Асоси он Ҳимояи ҳуқуқҳои қарздиҳанда ҳангоми интиқоли моликият ба соҳиби нав аст, лекин он ҳамчун Ҳимояи пурраи гаравӣ на ҳамеша амалӣ мешавад.

Дар маҷмӯъ, ҳадафи ин институтҳо гуногун аст. Таъмини даъво пешгирии мушкilotи иҷрои ҳукми судӣ ва кафолати ҳақиқи иҷрои онро ҳадаф дорад, дар ҳоле ки таъмини иҷрои уҳдадориҳо ба кафолати уҳдадории асосӣ ва ҳавасмандгардонии қарздор ба амалҳои дуруст нигаронида шудааст. Ин фарқиятҳо ба ҳуқуқи маданияи Тоҷикистон имкон медиҳанд, ки Ҳимояи ҳуқуқҳо дар марҳилаҳои гуногун муассир бошад.

Таҳқиқи масъалаҳои мафҳуми таъмини иҷрои уҳдадориҳо ва тадбирҳои таъминнамоӣ анҷом дода, як қатор хулосаҳо ва муқарраротҳои тартиб додан мумкин аст, ки аҳамияти муайяни маърифатию амалӣ доранд. Қарздор ва кредитор, ки ҳуқуқи уҳдадориҳои дахлдор доранд, дар уҳдадорӣ ҳамчун тарафҳои он иштирок мекунанд.

Аз ин рӯ, мо қомилан дуруст намешуморем, ки иҷрои уҳдадориро танҳо аз ҷониби қарздор иҷро кардани амалҳои, ки аз моҳияти уҳдадорӣ бармеоянд, гарчанде ки меъёри асосии баҳодихии иҷрои уҳдадорӣ маҳз содир намудани чунин амали қарздор бошад. Аммо ба кредитор ҳамчун тарафи дигари уҳдадорӣ ҳуқуқи уҳдадориҳои дода мешавад, ки амалҳои муайянеро анҷом диҳанд ё аз иҷрои онҳо худдорӣ кунанд, ки аз моҳияти ин уҳдадорӣ бармеоянд.

Аз ин бармеояд, ки иҷрои уҳдадориро бояд аз ҷониби қарздор, инчунин аз ҷониби кредитор анҷом додани амалҳои, ки аз моҳияти уҳдадорӣ бармеоянд ё худдорӣ аз анҷом додани чунин амалҳо бармеоянд, фаҳмида шавад.

Тадбирҳои муваққатӣ назар ба роҳи таъмини иҷрои уҳдадориҳо доираи васеътар, доираи васеътари татбиқ, доираи васеи вазифаҳо доранд.

Чораҳои муваққатӣ функсияҳои ҷубронкунанда – барқароркунанда, ҳавасмандкунанда, водоркунанда, тарбиявӣ ва ғайраро иҷро мекунанд. Дар айни замон, вазифаи асосии онҳо ҷубронкунанда – функсияи барқарорсозӣ мебошад. Барои роҳҳои таъмини иҷрои уҳдадориҳо вазифаи асосӣ на функсияи барқароркунанда, балки функсияи ҳавасмандгардонӣ, кафолатнок мебошад. Тадбирҳои муваққатӣ нисбат ба усулҳои таъмини иҷрои уҳдадориҳо сохтори васеъ, таркиби васеътар доранд. Онҳо аз ҷумла роҳҳои таъмини иҷрои уҳдадориҳоро дар бар мегиранд.

Зербабро қамъбаст намуда, хулоса мекунем, ки мафҳум ва хусусиятҳои таъмини иҷрои уҳдадориҳо дар ҳуқуқи маданӣ яке аз институтҳои муҳимтарини ҳимояи ҳуқуқҳои кредитор ба ҳисоб меравад. Уҳдадорӣ ҳамчун муносибати ҳуқуқӣ маҷмӯи ҳуқуқ ва уҳдадориҳои қарздор ва кредиторро дар бар мегирад, ки мақсади асосии он ба даст овардани натиҷаи муайян аст. Иҷрои уҳдадорӣ на танҳо иҷрои амалҳои қарздор (додани мол, иҷрои қарз,

расонидани хизмат ё худдорӣ аз амалҳои муайян), балки иштироки фаъоли кредиторро низ талаб мекунад, ки ҳуқуқ ва ўхдадориҳои дахлдор дорад. Аз ин рӯ, иҷрои ўхдадориро фақат ба амалҳои қарздор маҳдуд кардан нодуруст аст – он маҷмӯи амалҳои ҳар ду тарафро ташкил медиҳад. Таъмини иҷрои ўхдадориҳо ўхдадории иловагӣ (аксессория) буда, ба ўхдадории асосӣ вобаста аст.

Хусусиятҳои асосии он инҳоянд: безътибории таъминкунанда ўхдадории асосиро безътибор намекунад (баръакс – безътибории асосӣ аксар вақт таъминкунандаро безътибор месозад); ҳангоми интиқоли ҳуқуқи кредитор таъмин ҳамроҳ ҳаракат мекунад. Ин институт барои ҳавасмандгардонии қарздор ба иҷрои дуруст ва саривақтии ўхдадорӣ, пешгирии вайронкунӣ ва кафолати қонеъ кардани манфиатҳои кредитор равона шудааст. Дар ҳуқуқи маданӣ таъмин аз чораҳои умумӣ (чуброни зарар, ноустуворона, иҷрои натуралӣ) ва чораҳои махсус (гарав, нигоҳ доштани мол, кафолат, замонат, ҷарима ва ғ.) иборат аст. Чораҳои махсус иловагӣ буда, ба ҳавасмандгардонӣ ва кафолати иҷро нигаронида шудаанд, дар ҳоле ки чораҳои умумӣ бештар чубронкунанда ва барқарорсозӣ доранд. Фарқияти калидӣ байни таъмини иҷрои ўхдадориҳо ва таъмини даъво дар он аст, ки аввалӣ дар марҳилаи иҷрои ўхдадорӣ (пеш аз суд ва ҳангоми он) фаъол аст ва ба ҳавасмандгардонии қарздор нигаронида шудааст, дуюмӣ бошад, ба иҷрои ҳукми судӣ равона гардида, пешгирии монеаҳо дар марҳилаи муҳофизатӣ ва иҷроиро таъмин мекунад.

Ҳамин тавр, таъмини иҷрои ўхдадориҳо ҳамчун механизми муҳими ҷимояи ҳуқуқҳои маданӣ эҳтимолияти иҷрои ўхдадориҳоро баланд бардошта, гардиши иқтисодиро мусоидат мекунад ва барои тарафҳо кафолатҳои иловагӣ фароҳам меорад.

1.2. Таносуи тарзҳои таъмини иҷрои уҳдадорӣ ва тарзҳои (воситаҳои) ҳифзи ҳуқуқҳои маданӣ

Дар муносибатҳои ҳуқуқи маданӣ мавҷуд будани муносибатҳои ҳуқуқии уҳдадорӣ байни субъектони он шартӣ асосии иҷрои уҳдадорӣ шуда наметавонад. Аз ин рӯ, қонунгузори ҷиҳати ҳимояи ҳуқуқҳои маданӣ тарзҳои таъмини иҷрои уҳдадориро муқаррар намудааст, ки он метавонад асоси маҷбуран иҷро кардани уҳдадорӣ гардад.

Институти таъмини иҷрои уҳдадорӣ аслан барои ҳавасмандгардонии талаботи кредитор нигаронида шуда, ҳангоми аз тарафи қарздор иҷро накардан ё ба таври номатлуб иҷро кардани уҳдадорӣ татбиқи қарда мешавад [95, с. 160].

Тибқи қонунгузори маданӣ аз ҳама чораи муҳим барои таъмини иҷрои уҳдадорӣ ин муқаррар намудани ҷуброни зарар ба шумор меравад. Аммо ҳолати мазкур на дар ҳама ҳолат метавонад ҳамчун асоси таъмини уҳдадорӣ бошад. Масалан, дар ҳолате ки қарздор ба ҳайси муфлис эътироф гардида бошад. Анҷоми уҳдадорӣ метавонад тавассути ноустуворона, гарав, ниғаҳдории амволи қарздор, замонат, кафолати бонкӣ, байъона ва дигар роҳҳои пешгӯинамудаи қонунгузори ё созишнома кафолат дода шавад [36, с. 321].

Ҳолатҳои болозикр метавонад ҳамчун асоси таъмини иҷрои уҳдадорӣ аз тарафи қарздор ба манфиати кредитор баромад наояд.

Дар тафовут аз КГ ҚТ (таҳрири соли 1999) (қ.1, м. 354 КГ ҚТ) ки он ҷо усулҳои таъмини иҷрои уҳдадорӣ муқаррар шуда буд, дар КМ ҚТ (қ. 1, м. 380 КМ ҚТ) чораи мазкур бо номи «тарзҳои таъмини иҷрои уҳдадорӣ» муқаррар қарда шудааст.

Ба андешаи баъзе муаллифон «тарзҳои таъмини иҷрои уҳдадорӣ гуфта чораҳои хусусияти молумулкидоштаеро меноманд, ки барои иҷрои уҳдадорӣ ё ба таври дахлдор иҷро шудани он мусоидат мекунанд» [91, с. 74]. Ба андешаи дигар бошад, «тарзҳои таъмини иҷрои уҳдадориҳо ин чораҳои таъсиррасонии иловагӣ ба қарздор мебошанд, ки бо қонун ё шартнома пешбинӣ шудаанд» [62,

с. 476]. Аслан чораҳои мазкур, ки дар қонунгузори маданӣ муқаррар карда шудааст, ба манфиати кредитор нигаронида шуда, баҳри таъмини уҳдадориҳо рағбона карда шудааст.

Ба назари О.У. Усмонов «усулҳои қафолатдиҳии иҷроии уҳдадориҳо барои қонеъ кардани талаботи кредитор муайян гардидаанд. Гарчанде на ҳамаи роҳҳои қафолатдиҳии иҷроии уҳдадориҳо ҳислати ҷазоӣ дошта бошанд ҳам, вале онҳо мустақиман ё ғайримустақим барои қарздор бори изофӣ эҷод мекунанд» [96, с. 398]. Ҷавҳари муассисаи мазкур дар он зоҳир мешавад, ки иҷроии уҳдадориҳо ҳифз намуда, мақеи кредиторро дар рағобити ҳуқуқи уҳдадорӣ мустақкам меғардонад ва то ҳол ба кредитор имқонияти ҳуқуқҳои изофӣ медиҳад, то дар ҳолати анҷом нағодани уҳдадориҳо аз қониби қарздор ӯ аз ғуруши амволи гаравғузори, даъват кардани зомин ва қафил истиғода бурда тағонад.

Қонеъ гардонидани талаботи кредитор аз ҳисоби қарздор меғавонад тағассути роҳҳои зерин амалӣ карда шағад:

а) бар уҳдаи қарздор гузоштани тағбирҳои изофии амволи дар шакли ноустуғорона ё байғона;

б) қалб кардани шаҳсони сеюм ба қойи қарздор барои анҷоми уҳдадорӣ ва ё нисбат ба онҳо тағбиқи масъулият (зағонат ва қафолат);

в) қаблин қудо кардани амвол барои имқони мағбуран қонеъ сохтани талаботи кредитор (гарав) [97, с. 287].

М.И. Брагинский қайд мекунад, ки ҳислати ағсии усулҳои қафолатдиҳии иҷроии уҳдадориҳо дар ағссорӣ будани онҳо аст [27, с. 56].

Л.А. Новоселова бошад қунин меҳисобад, ки анҷоми уҳдадорӣ меғавонад тағассути ноустуғорона, гарав, ниғағдории амволи қарздор, зағонат, қафолати бонкӣ, байғона ва диғар роҳҳои пешғуинамудаи қонунғузори ё созишнома қафолат дода шағад [67, с. 44]. Ҳамин гуна вағбият дар м.380 ҚМ ҚТ низ инъикос ёфтааст.

Беътибор дониғани созишнома нисбат ба қафолатдиҳии иҷроии уҳдадорӣ сабаби беътибор гардидани уҳдадории ағсӣ намеғардад, аммо

беътибор ҳисоб кардани уҳдадории асосӣ боиси беътибор шудани уҳдадории кафолатдиҳандаи он мешавад, агар дар қонун тартиби дигар пешбинӣ нагардида бошад [6].

Ҳамчунин, қатъ шудани уҳдадории асосӣ метавонад сабаби қатъ гардидани уҳдадории кафолатдиҳандаи он шавад, ба шарте ки дар қонун ё созишнома тартиби дигар муқаррар нашуда бошад.

Дар адабиёти мухталифи ҳуқуқӣ асосан бо ду намуди кафолатдиҳии иҷроӣ уҳдадориҳо – умумӣ ва махсус дучор шудан мумкин аст.

Муайян кардани ҳар гуна усули кафолатдиҳии иҷроӣ уҳдадорӣ маъноӣ эҳтимоли пайдо шудани паёмадҳои амволиро дорад. Ин паёмадҳо фақат дар ҳолати анҷом надодан (анҷоми номатлуб)-и уҳдадорӣ аз тарафи қарздор зухур мекунанд.

Бинобар ин, дар зери мафҳуми усулҳои кафолатдиҳии иҷроӣ уҳдадорӣ маҷмуи чораҳои муайяно мефаҳманд, ки онҳо ба самти қонеъ сохтани талаботи кредитор нигаронида шудаанд ва дар ҳолате амалӣ мегарданд, ки қарздор уҳдадориҳои худро анҷом навода бошад ё ба шакли номатлуб иҷро карда бошад.

Усулҳои кафолатдиҳии иҷроӣ уҳдадорӣ – муассисаи муҳимми ҳуқуқи маданӣ мебошанд, ки ба мисли онҳо метавон ноустуворона, байъона, замонат, гарав ва ғайраро ҳанӯз дар ҳуқуқи хусусии римӣ вучуддошта зикр намуд.

Дар қонунгузории ҚТ ва дар адабиёти мухталифи илмӣ роҳҳои муайяни кафолатдиҳии иҷроӣ уҳдадориро тасниф мекунанд.

Дар зери калимаи кафолат, воситаҳо ва ё усулҳои дарк карда мешаванд, ки ба мустақамсозии уҳдадорӣ равона гардида, ҷонибҳои онро барои анҷом додан ва ё ба таври мувофиқ анҷом додани уҳдадории дахлдор уҳдадор месозад.

Муқаррарот нисбат ба кафолатдиҳии иҷроӣ уҳдадорӣ дар қонунгузории маданияи аксари давлатҳои низоми континенталӣ ва англо-америкой низ муайян шудааст. Масалан, дар Кодекси тичоратии ИМА бахши алоҳида

нисбат ба ин мавзӯ, яъне бахши 9 бо номи «Кафолати созишномаҳо» муқаррар гардидааст.

Мувофиқи қ. 1, моддаи 380 КМ ҚТ анҷоми уҳдадориро метавон бо ноустуворона, гарав, ниғаждорӣ амволи қарздор, замонат, кафолати бонкӣ, байёна ва дигар роҳҳое, ки қонун ва ё созишнома муқаррар кардааст, кафолат дод [6]. Ноустуворонаро ҳамчун роҳи ҳифзи ҳуқуқ дар муомилоти маданӣ татбиқ намуда, он на фақат ба кафолатдиҳии анҷоми уҳдадорихо кумак мерасонад, балки ба пешгирӣ аз поймолкуниҳо низ мусоидат менамояд. Ноустуворона дар худ хусусиятҳои молиявиро инъикос мекунад. Хислати молиявии мавҷуда дар ноустуворона онро ба воситаи пурқуввати ҳавасмандгардонии қарздор барои риояи шартҳои созишнома табдил медиҳад. Ҳамчунин, дар равобити амволӣ, ки ба танзими саҳти қонунгузорӣ дучор мегарданд, ноустуворона барои таъмини адолат дар муомилоти маданӣ нақши калидӣ мебозад. Татбиқи ибораҳо нисбат ба ноустуворона ва тағйири сохтори ҷумлаҳо дар тавсифи ин мавзӯ ба равшан гардидани мафҳумҳои ҳуқуқӣ оид ба ноустуворона ва дастрас шудани онҳо барои доираи густурдаи хонандагон кумак мерасонад.

Қайдҳои мазкур аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки анҷоми уҳдадорӣ дар шакли аслий ҳамеша дар уҳдадорӣ асбӯрӣ имкон дорад, зеро асбӯри хориҷӣ доимо дар гардиш қарор дорад.

Уҳдадорӣҳои пулӣ дорои хусусиятҳои ҳастанд, ки онро аз дигар навъҳои уҳдадорӣҳои маданӣ ҷудо мекунад, аз ҷумла:

– онҳо ҳамеша бо арзиши молиявӣ баён гардида, ба гардиши пул дар иқтисодиёт мусоидат менамоянд.

– онҳо аксар вақт бо маҳдудиятҳои муайяни қонунӣ танзим карда мешаванд, махсусан ҳангоми сухан дар бораи истифодаи асбӯри хориҷӣ рафтан.

– анҷоми уҳдадорӣҳои пулӣ одатан дар шакли пардохти маблағ татбиқ мегардад, ки он метавонад тавассути интиқоли бонкӣ, пардохти нақд ё дигар шаклҳо сурат гирад.

Интихоби мувофиқи усулҳои кафолатдиҳии анҷоми уҳдадорӣ дар аксари ҳолатҳо аз чавҳари уҳдадорӣ вобаста аст ва барои уҳдадорихо, ки аз созишномаи қарз, кредит ба миён меоянд, роҳи аз ҳама васеъпаҳншуда чун гарав, кафолати бонкӣ, замонат мебошад, агар сухан нисбат ба уҳдадорихо аз расонидани хизмат ва анҷоми кор равад, пас созишномаи паймонкорӣ, ҳисоби бонкӣ ва ғайра истифода мешавад. Бо муқаррар кардани ноустуворона, ҳадафи иштирокчиёни он на дар гирифтани маблағ аз қарздор, балки дар ба даст овардани натиҷаи мувофиқ аст [49, с. 268].

Ин усулҳои кафолатдиҳии анҷоми уҳдадорӣ бо хислати асосӣ ва ғайриасосиашон аз якдигар фарқ мекунанд. Вобаста ба ин хусусиятҳо таснифоти онҳоро метавон муайян намуд:

Якум, безътибор дониستاني созишнома нисбат ба кафолатдиҳии анҷоми уҳдадорӣ сабаби безътибор гардидани ин уҳдадорӣ (уҳдадории асосӣ) шуда наметавонад. Безътибории уҳдадории асосӣ сабаби безътибор шудани уҳдадории кафолатдиҳандаи он мегардад, агар дар қонун тартиби дигар пешбинӣ нашуда бошад (қ. 2 ва 3, м. 380 КМ ҚТ).

Дувум, дар уҳдадории кафолатшуда ҳангоми гузариши ҳуқуқи кредитор ба шахси дигар уҳдадории асосиро метавон мушоҳида кард, масалан ҳангоми гузаштани талабот аз рӯи уҳдадории асосӣ (м. 442) [6].

Сеюм, асоси қатъ шудани анҷоми уҳдадорихо қатъ гардидани уҳдадорихо асосӣ ҳисоб мешавад. (м. 406, 424 ва дигарҳо).

Метавон аз ҳолатҳои болозикр асосҳои муайяно ошкор намуд. Масалан, амволе, ки ба гарав гузошта шудааст, метавонад предмети гарави дигар буда, бо кафолати дигар талабот (гарави минбаъда) равона гардида бошад. Ба шарте гарави минбаъда иҷозат дода мешавад, ки он бо созишномаҳои ибтидоии гарави ҳамон амвол манъ нашуда бошад (қ. 1 ва 2, м. 396). Қоидаи асосиро усули кафолатдиҳии уҳдадории кафолати бонкӣ ишғол мекунанд: кафолати бонкӣ уҳдадории кафилро назди бенефитсиар мустақилона аз муносибатҳои онҳо бо уҳдадории асосӣ пешбинӣ менамояд (м. 427 КМ ҚТ).

Дар ҳамон вақт, усулҳои кафолатдиҳии иҷроӣ уҳдадорӣ дар ҚМ ҚТ намудҳои дигари роҳҳои кафолатдиҳии иҷроӣ уҳдадорӣ муайян кардааст, ки онҳо дар моддаи 380 ҚМ ҚТ пешгӯӣ нагардидаанд ва ба сафи усулҳои кафолатдиҳии иҷроӣ уҳдадорӣ изофӣ шомил мегарданд. Муқаррарот нисбат ба масъулияти изофии субъектҳои ширкати пурра (қ. 1 м 78); соҳибмӯлк – аз рӯйи уҳдадорӣ корхонаҳои давлатӣ (қ. 4. м. 123) ва ё муассиса (қ. 4. М. 128)-(қ. 3, м. 342); ҳуқуқи кредитор – вобаста ба анҷоми аҳд, дар ҳолате ки ҷониби дигар аз тасдиқи нотариалии он даст мекашад, ҷониби дигар бошад онро эътиборнок мешуморад (қ. 2 м. 179); дар вазъияти даст кашидани ҷониби дигар аз сабти расмӣ ҳуқуқи кредитор вобаста ба талаби сабти аҳд (қ. 3 м. 179) ва дигар ҳолатҳо (қ. 4, м. 179).

Қонунгузориҳои маданӣ якҷанд роҳи кафолатдиҳии иҷроӣ уҳдадорӣ бо ҳадафи ҳавасмандгардонии амволии қарздор ҷиҳати анҷоми мувофиқи уҳдадорӣ муқаррар намудааст. Ба шарофати усулҳои пешбинигардида ҳангоми аз ҷониби қарздор анҷом надодани уҳдадорӣ ба шакли мувофиқ ё ҳеч иҷро накардан манфиати кредитор метавонад ҳифз карда шавад.

Усулҳои кафолатдиҳии иҷроӣ уҳдадорӣ ин маҷмуи тадбирҳои муайянро меноманд, ки онҳо ба самти қонеъ сохтани талаботи кредитор равона гардидаанд ва дар ҳолате амалӣ мегарданд, ки қарздор уҳдадорӣ хешро анҷом навода бошад ва ё ба шакли номатлуб анҷом дода бошад.

Як гурӯҳи усулҳои кафолатдиҳии иҷроӣ уҳдадорӣ ҳислати вобаста будан аз уҳдадорӣ асосиро дошта, ҳангоми безътибор ҳисоб кардани уҳдадорӣ асосӣ ё қатъ шудани он фаъолияти кафолатдиҳии иҷроӣ уҳдадорӣ онҳо низ қатъ мегардад. Аммо бар хилофи ин бо қонунгузорӣ навъҳои ҷудоғонаи усулҳои кафолатдиҳии иҷроӣ уҳдадорӣ муайян гардидааст, ки ҳислати мустақилона дошта, мустақилона аз қатъ шудани уҳдадорӣ асосӣ он фаъолият мекунад, масалан кафолати бонкӣ. Усулҳои кафолатдиҳии иҷроӣ уҳдадорӣ барои қонеъ кардани талаботи кредитор пешбинӣ карда шудаанд.

Гарчанде ҳама навъи усулҳои кафолатдиҳии иҷроӣ уҳдадорӣ ҳислати ҷазоӣ надошта бошад ҳам, вале он метавонад ба қарздор мушкilotи изофиро

дар баробари уҳдадориҳои асосиаш эҷод кунад. Масалан, ҳангоми ниғаждории амволи қарздор ҳангоми қарздор уҳдадориҳои ҳешро анҷом надодан, кредитор ҳуқуқ пайдо мекунад ҳиссаи худро аз ҳисоби ин амвол гирад. (м. 417 ҚМ ҚТ). Аз ин суҳанон чунин ҳислати муҳими роҳҳои қафолатдиҳӣ бармеояд, ки онҳо бештар қарздорро ба анҷоми масъулияти саривақтӣ уҳдадор месозад.

Чи тавре ки болотар зикр кардем, усулҳои қафолатдиҳии иҷроии уҳдадорӣ дар адабиёти илмӣ бо ду навъ умумӣ ва махсус муайян карда шудааст:

– усулҳои умумӣ, махсус онҳо дар қонун бо номи усулҳои қафолатдиҳии иҷроии уҳдадорӣ муқаррар карда шудаанд. Ба ин усулҳои қафолатдиҳии иҷроии уҳдадорӣ шомил мешаванд: ноустуворона, ғарав, ниғаждорӣ, замонат, қафолати бонкӣ, байёна. Ҳислати инҳо дар он зоҳир мешавад, ки бояд дар шакли ҳатӣ пешгӯӣ шуда бошанд, вале ғарав ва ноустуворона мумкин аст дар қонун муқаррар шуда бошанд;

– роҳҳои, ки ба феҳристи усулҳои қафолатдиҳии иҷроии уҳдадориҳо дар меъёри м. 380 ҚМ ҚТ муқаррар нагардидаанд ва онҳоро метавон аз меъёрҳои махсуси қонунгузории маданӣ пайдо кард, масалан, нисбат ба масъулияти изофии субъектҳои ширкати пурра (қ. 1, м. 78); соҳибмулк – аз рӯи уҳдадориҳои қорхонаҳои давлатӣ (қ. 4, м. 123) ва ё муассиса (қ. 4, м. 128)-(қ. 3, м. 342); ҳуқуқи кредитор – вобаста ба анҷоми аҳд, дар ҳолате ки қониби дигар аз тасдиқи нотариалии он даст мекашад, қониби дигар бошад онро эътиборнок мешуморад (қ. 2, м. 179); дар вазъияти даст кашидани қониби дигар аз сабти расмӣ ҳуқуқи кредитор вобаста ба талаби сабти аҳд (қ. 3, м. 179) ва дигар ҳолатҳо (қ. 4, м. 179).

2. Усулҳои қафолатдиҳии иҷроии уҳдадориҳоро вобаста аз ҳислати пайваст будани онҳо бо уҳдадории асосӣ ва пайваст набудани онҳо ба ду навъ тасниф кардаанд: “а) асосӣ (аксессорӣ) – бо уҳдадории асосӣ пайваст буда, ҳангоми беътибор ҳисоб кардани уҳдадории асосӣ он низ беътибор доништа мешавад, масалан, ноустуворона, байёна ва ғайра; б) изофӣ (ғайриаксессорӣ) – бо уҳдадории асосӣ пайваст набуда, ҳангоми беътибор ҳисоб кардани уҳдадории асосӣ он беътибор доништа намешавад, масалан, қафолати бонкӣ”.

Дар равобити ҳуқуқӣ ҳуқуқ ба ҳимоя мушоҳида карда мешавад, ки мувофиқ ба ин онро метавон ҳамчун уҳдадории субъектҳои ҷониби дигар гуфтан мумкин аст. Дар асос дар зери ҳуқуқи субъективӣ ба субъекти мушаххас додани ҳуқуқ мувофиқи меъёрҳои ҳуқуқӣ бо ҳадафи кафолатдиҳии манфиати он, ҳадди рафтори имконпазири он дар равобити ҳуқуқӣ, кафолатдиҳии уҳдадории муайяншудаи субъектҳои дигари равобити ҳуқуқӣ ва ҳифзи давлатӣ дар назар дошта шудааст.

Дар равобити ҳуқуқӣ ҳимояи ҳуқуқ масалан, пас аз мурочиат кардани субъектҳои ҳуқуқи маданӣ ба мақомоти амаликунандаи ҳимояи ҳуқуқ, пас аз нисбат ба он татбиқ кардани санади ҳуқуқӣ, ки ҳуқуқи онҳоро ба ҳимоя маҳдуд мекунад, пас аз нашр шудани санадҳои ғайримеъёрӣ нисбат ба онҳо ба миён меояд. Чун ҳама ҳуқуқҳои субъективӣ, ҳуқуқ ба ҳимоя мустақилона ҳифз карда мешавад, баъзан ҳангоми шикоят кардани рад шудани судро дар баррасии парванда, ҳангоми шикоят кардани санадҳои меъёриро ғайримеъёрӣ, ки ҳуқуқи онҳоро маҳдуд мекунад.

Ҳуқуқдорӣ ин доштани ҳуқуқҳои муайян чун ҷузъи таркибии ҳуқуқҳои субъективӣ ҳисоб рафта, аз ҳисоби ҳуқуқдорӣ ба ҳимояи ҳуқуқ имконияти истифодаи дастгоҳи маҷбурсозии давлатиро муқобили шахси уҳдадор дар ҳолати анҷом надодани уҳдадориҳо ё ҳимояи мустақилона ба вучуд меояд.

Дар ҳамон вақт бо ҳуқуқ ба ҳимояи ҳуқуқ, ба таркиби ҳуқуқи субъективӣ ҳуқуқ ба талабкунӣ шомил мешавад. Ба ҳуқуқҳои амволӣ ва истисноӣ одатан ҳуқуқи амалҳои ғайриқонунӣ (яъне ҳуқуқи ба амал даровардани амалҳои мустақилона) дохил мешавад. Дар ҳама давлат уҳдадории кафолатдиҳии амаликунии ҳуқуқ ба ҳимоя аз тарафи субъектҳои гуногун тааллуқ дошта, илова бар ин уҳдадорӣ нисбат ба на фақат шахси мушаххас, балки ба ҳама иштирокчиёни қобилияти равобити ҷамъиятӣ татбиқ карда мешавад.

Мувофиқи Конститутсияи ҚТ ба ҳар як шахс чунин ҳуқуқҳо ҳифз карда шудааст: “ҳуқуқи ҳар як шахс ба ҳимояи ҳуқуқҳо ва манфиатҳои худ бо тамоми роҳҳо, ҳуқуқ ба ҳимояи судӣ, ҳуқуқ ба ҷуброни зарари расонидашуда, ба ҷуброни зарари давлат” [1]. Роҳҳои ҳимояи ҳуқуқ – ин воситаҳои ҳуқуқии

дар қонунгузорӣ пешгӯишавандае аст, ки амалисозии он ба эътирофи ҳуқуқ асос меёбад, ба барқарорсозии вазъияти то поймолкунӣ вучуддошта оварда мерасонад, инчунин пешгирии амалҳои кафолат медиҳад, ки ҳуқуқро поймол мекунад ё ба амалисозии он таҳдид мекунад. Предмети ҳимояи ин равобит ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии поймолшуда ё мавриди баҳс гузошташуда мебошад, ки равобити ҳамин гунаро ба миён меоварад.

Ҳифзи ҳуқуқҳои маданӣ ва манфиатҳои қонунӣ бо тартиби пешгӯинамудаи қонун, яъне бо татбиқи шакл ва роҳҳои мувофиқи ҳимоя амалӣ карда мешавад. Дар зери ҳифзи ҳуқуқ ин дар қонун мустаҳкамшудаи тадбирҳои моддӣ ва мурофиавии дорои хислати маҷбурсозӣ мебошад, ки ба воситаи он барқарорсозии ҳуқуқи поймолшуда амалӣ карда мешавад ва ба поймолкунанда таъсир расонида мешавад. Асосҳои мухталифи тасниф чой доранд: вобаста аз мазмуни амали ҳуқуқӣ роҳҳои ҳимояро ба моддӣ ва ҳуқуқӣ ва ба мурофиавӣ тақсим мекунанд.

Роҳҳои моддӣ ва ҳуқуқии ҳимояи ҳуқуқи маданӣ ин тадбирҳои махсус нисбат ба ҳимояи ҳуқуқ мувофиқи меъёрҳои ҳифзкундаи моддӣ мебошад. Роҳҳои моддӣ ва ҳуқуқии ҳимояи ҳуқуқ вобаста ба меъёрҳои гуногун тасниф карда мешаванд. Вобаста ба ҳадаф онро ба чунин навъҳо ҷудо мекунанд: ҳуқуқ ба пешгирикунанда, барқарорсозанда ва ҷазодиҳанда. Роҳҳои мурофиавии ҳимоя – амалисозии ваколати мақомоти дахлдор бо ҳадафи муайян намудан, эътироф ё тасдиқи ҳуқуқ ва фактҳои дорои аҳаммияти ҳуқуқӣ, инчунин барқарор кардани талаботи қонунии субъектҳои дахлдорро дар назар доранд.

Роҳҳои мурофиавии ҳимоя низ вобаста ба меъёрҳои гуногун тасниф карда мешаванд. Роҳи мустақили ҳимояи ҳуқуқ ин худҳифозаткунӣ мебошад. Роҳҳои ҳимояи ҳуқуқ – асоси ҳуқуқи моддӣ буда, дар шакли ҳимоя фаъолияти дар қонун муқарраршудаи мақомот дар назар дошта шудааст. Қонун ҳамчунин амалисозии чунин роҳҳоеро иҷозат медиҳад, ки дар моддаи 11 Кодекси маданӣ пешбинӣ нашудааст [2], аммо дар дигар қонун пешбинӣ шудааст. Масалан ҳуқуқ ба мурочиат кардан ба мақомотҳои ваколатдори давлатӣ нисбат ба талаб кардани амалисозии тадбирҳои дорои хислати давлатӣ ва маҷбурсозӣ.

Мувофиқи қонунгузори маданӣ ҳифзи ҳуқуқҳои маданӣ яке аз масъалаҳои асосии илми ҳуқуқи маданӣ ба шумор меравад. Аммо вобаста ба муайян кардани мафҳуми моҳияти ҳифзи ҳуқуқҳои маданӣ ҳанӯз ҳам андешаҳои гуногун ҷой дорад. Таҳлили КМ ҚТ нишон медиҳад, ки дар он ҳифзи ҳуқуқҳои маданӣ муқаррар карда шудааст, аммо дар адабиёти ҳуқуқӣ бошад мафҳуми ҳимояи ҳуқуқи маданӣ дарҷ карда шудааст. Қайд намудан зарур аст, ки ҳуқуқҳои субъективии маданӣ бо майлу хоҳиши иштироксӣ он ба амал бароварда шуда, ҳангоми мурочиат кардан ҳимояи он аз тарафи давлат кафолат дода мешавад.

Ҳифзи ҳуқуқҳои маданӣ ҳамчун натиҷаи фаъолияти ҳадафмандона ва бомақсади шахсони салоҳиятдори мақомоти давлатӣ эътироф гардидааст. Зеро танҳо барқарорсозии ҳақиқии ҳуқуқи поймолгардида метавонад ҳимояи воқеиро таъмин кунад. Мувофиқи назарияи дуҷуми дарки ҳифзи ҳуқуқҳои маданӣ, ҳимоя ҷузъи маҷмуи тадбирҳои маҷбурии чизи дигар нест. Бо вучуди ин, ба назари мо, ин дарк ҳамаҷониба нест ва ҷонибдорони ин мафҳум ба ҳолате така мекунанд, ки қонунгузор аллакай падидаи мазкурро бо номи «маҷмуи ҷораҳои маҷбури» муқаррар кардааст ва зарурати муайянсозии алоҳидаи ҳимоя вучуд надорад.

Дар асоси ҳуқуқи субъективии маданӣ имконияти рафтори шахси алоҳидаро бо ҳадафи қонеъ кардани ниёзҳои хеш дар назар дошта, дар қонунгузорӣ муайян гардидааст ва ҳангоми поймол шудани онҳо кафолати ҳимояи онҳо пешбинӣ шудааст. Аз ин мафҳум бармеояд, ки шартӣ калидии мавҷудияти ҳуқуқи субъективӣ қобилияти ҳифзи ҳуқуқи поймолшуда ё мавриди баҳс гузошташуда бо кумаки давлат, аз ҷумла тавассути суд, ҳисоб мешавад.

Дар ҳолати набудани ҳифзи давлатӣ ҳуқуқ вучуд дошта наметавонад ва агар имконияти ҳифзи ҳуқуқи поймолшуда аз даст равад, он дар асл қатъ мегардад. Масалан, агар соҳибмулк имконияти талаб кардани амволро аз моликияти шахси дигар аз даст дода бошад, ваколати асосии соҳибмулк – ҳуқуқи моликият ба амвол, ки боиси қатъ шудани дигар ваколатҳои

пешбинишудаи м. 279 КМ ҚТ (ҳуқуқи ихтиёрдорӣ ва истифодабарии амвол) мегардад, маъноӣ қатъӣ пурраи ҳуқуқи моликиятро дар маҷмуъ дорад.

Қобили зикр аст, ки ин мавқеъро амалияи судӣ низ тасдиқ мекунад. Аммо бояд қайд кард, ки мафҳуми ҳимояи ҳуқуқҳои маданӣ аксар вақт дар муқоиса бо мафҳуми ҳифзи ҳуқуқҳои маданӣ омӯзида мешавад, ки ба ақидаи бештари муаллифон ба таҳлили амиқи ҷавҳари ҳифз кумак мерасонад.

Дар адабиёти илмӣ нисбат ба мафҳумҳои ҳимояи ҳуқуқҳои маданӣ ва ҳифзи ҳуқуқҳои маданӣ дидгоҳҳои мухталифро дидан мумкин аст.

Ба назари гурӯҳи аввали пажӯҳишгарон, хусусан А.П. Сергеев ҳамчун меъёрҳои ҳуқуқи ҳимоя ҳамаи меъёрҳоеро меҳисобад, ки бо кумаки онҳо рушди равобити маданӣ дар ҳолати одӣ, ҳифз аз поймолшавӣ, ба мисли мустаҳкам гардонидани қобилияти ҳуқуқӣ ва амалкунии субъектҳо, уҳдадорихо, ҳамчунин барқарорсозии ҳуқуқҳои поймолшуда амалӣ мегардад [126, с. 335].

Ҳамзамон ҳимоя дар маъноӣ маҳдуд ҳифзро дар назар дошта, танҳо тадбирҳоеро дар бар мегирад, ки ба эътироф ё барқарорсозии ҳуқуқҳои маданӣ ва кафолати манфиатҳо ҳангоми поймолкунии ҳуқуқҳо равона шудаанд. Ба дидгоҳи ин гурӯҳи пажӯҳишгарон ҳимояи ҳуқуқҳои маданӣ пеш аз поймол гардидани ҳуқуқҳои маданӣ вучуд дорад, ҳифзи он бошад пас аз поймол шудани ҳуқуқҳои маданӣ ба миён меояд.

Дидгоҳи монандро О.С. Иоффе низ баён кардааст, ки мувофиқ ба он “ҳимояи манфиатҳои шахсӣ категорияи ҳаҷман васеътар аз як соҳаи мубориза бо поймолкунии маданӣ мебошад ва на танҳо дар амалия, балки дар равобити назариявӣ низ ҳамон меъёрҳои маданӣ-ҳуқуқиеро дар бар мегирад, ки марҳилаи муқаррарии амалишавии ҳимояи манфиатҳои шахсӣ хеле муҳим аст” [52, с. 3-4].

Ҳамин тавр, О.С. Иоффе ва А.П. Сергеев ба мафҳуми ҳимоя маъноӣ густурдатар медиханд, аз ҷумла тадбирҳоеро, ки пеш аз поймолкунии ҳуқуқ амалӣ мешаванд ва ба анҷоми муқаррарии манфиатҳои субъектҳо нигаронида шудаанд ва чораҳоеро, ки ба бартарафсозии ҳодисаҳои «ғайримуқаррарӣ»-и

ҳуқуқ равона гардидаанд. Дар ҳамин ҳол О.С. Иоффе мафҳуми ҳифзро алоҳида муайян накарда, онро ҳамчун синоними ҳимоя истифода мебарад.

Ба дидгоҳи гурӯҳи дуҷуми муаллифон (аз ҷумла, Л.С. Явич, А.Ф. Чердантсев ва дигарон) “ҳимояи ҳуқуқҳои субъективии маданӣ маҳдуд буда, фаъолияти мақомоти давлатӣ, ки нисбат ба поймолкунандагон ҷазо татбиқ мекунад, муайян карда мешавад” [98, с. 339; 102, с. 219].

Илова бар ин ҳимояи ҳуқуқҳои маданӣ танҳо пас аз поймол шудани меъёри ҳуқуқӣ ба вучуд меояд. Дар ин ҷо чунин ба назар мерасад, ки ҳифзи ҳуқуқҳои маданӣ хислати пешгирикунанда дошта наметавонад. Дар воқеъ, ин муаллифон ду мафҳумро ҷудо карда, аломатҳои мафҳуми ҳимояро ба категорияи ҳифз кам мекунанд.

Ба назари гурӯҳи дигари пажӯҳишгарон “мафҳумҳои ҳимоя ва ҳифзи ҳуқуқҳои маданӣ қонунан фарқ мекунанд. Аз ин рӯ, нуқтаи назари онҳо нисбат ба падидаҳои омӯзишшуда на ҳамеша пурра мувофиқат мекунад”.

Гурӯҳи дигар бошад қайд мекунанд, ки мувофиқ ба он “ҳимояи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунӣ фақат фаъолияти мақомоти давлатӣ ва ҷамъиятиро дарк кардан лозим аст, ки тадбирҳои пешгирикунандаро дар бар мегирад” [103, с. 27].

Дар ҳолатҳои ки поймолкунии ҳуқуқ аллакай руҳ додааст, ҳифз ба қор мебарояд. Ҳамин тавр, бо мафҳуми ҳимоя А.И. Базилевич “тадбирҳои, ки ба пешгирии поймолкунии ҳуқуқҳо равона шудаанд, мепайвандад ва ҳадафи ҳифз барқарорсозии ҳуқуқҳоро муайян мекунад” [121, с. 34].

Ҳамзамон ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии шахрвандонро ӯ ҳамчун амалисозии ҷазои ҳуқуқии меъёрҳои ҳуқуқи маданӣ аз ҷониби мақомоти салоҳиятдор ё мустақиман шахси ваколатдор ё уҳдадор дар равобити ҳуқуқӣ бо ҳадафи анҷоми ҳуқуқҳои субъективӣ ва қонунӣ муайян мекунад, дар ҳолате ки ҳуқуқҳои як тараф аз ҷониби касе поймол гардида бошад.

Чунин мавқеъро В.А. Тархов низ риоя мекунад, ки мувофиқ ба он “ҳимояи ҳар як ҳуқуқ доимо вучуд дошта, ба қафолати анҷоми он, пешгирии поймолшавии он нигаронида шудааст ва танҳо дар ҳолати поймолкунии ё

тахдиди поймолкунии он ба ҳифзи ҳуқуқҳо мурочиат кардан зарур мешавад” [126, с. 8].

Ба дидгоҳи А.П. Вершинин “бидуни диққат ба мафҳуми ҳимоя, ҳифзи ҳуқуқро ҳамчун фаъолияти қонунӣ нисбат ба бартараф кардани ҳолатҳое, ки ба амалисозии ҳуқуқҳои онҳо монеъ мешаванд ва пешгирии поймолкуниҳо, барқарорсозии вазъияте, ки пеш аз поймолкунӣ вучуд дошт муайян кардааст” [31, с. 17].

Бо омӯзиши дидгоҳҳои болозикр, метавон чунин қайд кард, ки ҳифзи ҳуқуқҳои маданияи муаллифиро пеш аз ҳама бо поймолкунии ҳуқуқ пайваст мекунад. Ҳамчунин ҳимоя асосан ҳамчун тадбири пешгирикунанда муайян гардида, то ҳолати поймолшавии ҳуқуқ татбиқ мешавад. Дар ин ҷо мафҳуми монанд ба ҳифзро қонунгузор низ муқаррар кардааст, ки истилоҳи «ҳифз»-ро танҳо дар алоқа бо поймолкунии ҳуқуқҳои маданӣ истифода мекунад.

Дар ҳамин ҳол, як силсила муаллифон чунин мешуморанд, ки мурочиат барои ҳифз на фақат дар поймолшавии ҳуқуқ имкон дорад. Мувофиқ ба ин, ҳулоса кардан мумкин аст, ки ҳангоми таҳқиқи чунин роҳи қонунии ҳифзи ҳуқуқи маданӣ, ба мисли эътирофи ҳуқуқ омадан лозим аст [109, с. 11].

Ба ғайр аз ин асосҳои мухталифро метавон ҳамчун фарқияти истилоҳҳои «ҳифз» ва «ҳимоя» эътироф кард, хусусан маънои луғавии онҳоро. Мувофиқи «Луғати забони русӣ»-и С.И. Ожегов «ҳимоя кардан» ба маънои “муҳофизат намудан, нигоҳ доштан” омадааст. «Ҳифз кардан» бошад ба маънои “посбонӣ кардан, аз ҳамлаи амалҳои душманона ва хатар эмин нигоҳ доштан” мебошад [69, с. 418]. Омӯзиши луғавӣ нишон медиҳад, ки мафҳуми ҳимоя ҳамчун ҳолати махсуси худ ҳифзро дар бар мегирад, ки ҳангоми зарурати амалисозии тадбирҳои мувофиқ бар зидди поймолкунандаи ҳуқуқ зухур мекунад. Бо ин назардошт метавон қайд кард, ки дидгоҳи А.П. Сергеев ба воқеият наздиктар аст.

Хусусиятҳои «ҳифзи ҳуқуқҳои маданӣ»-ро метавон дар ҳислати моддӣ ва муурофиавӣ доштани он мушоҳида кард, зеро истилоҳоти махсус барои

муайянсозии ҳифз дар соҳаи ҳуқуқҳои моддӣ ва муурофиявӣ вучуд надорад [32, с. 5-6].

Дар зери мафҳуми ҳифзи ҳуқуқҳои маданӣ метавон маҷмуи тадбирҳои моддӣ-ҳуқуқиро фаҳмид, ки барои рафъи монеаҳо дар роҳи амалисозии ҳуқуқ татбиқ мегарданд ва фаъолият нисбат ба амаликунии ин тадбирҳо, ки мақомоти салоҳиятдор дар шакли муайяни муурофиявӣ анҷом медиҳанд.

Ҳифзи ҳуқуқҳои маданӣ ҳамчун амалисозии тадбирҳои таъсирбахши ҳуқуқӣ ва амалии дар қонун муқарраршуда аз тарафи мақомоти салоҳиятдор ё шахсони мансабдор бо ҳадафи барқарор кардани ҳуқуқҳои поймолшуда ё мавриди баҳс гузошташуда дар назар дошта мешавад. Дар зери мафҳуми ҳимояи ҳуқуқҳои маданӣ бошад рушди равобити ҳуқуқҳои маданӣ дар ҳолати муқаррарӣ ва поймолнашаванда, ҳамчунин барқарорсозии ҳуқуқҳои поймолшуда ё мавриди баҳс қарордошта фаҳмида мешавад.

Зербобро чамъбаст намуда, ҳулоса мекунем, ки тарзҳои таъмини иҷрои уҳдадорӣ (м. 380 ҚМ ҚТ) институтҳои махсус ва иловагии ҳуқуқҳои маданӣ мебошанд, ки ба ҳавасмандгардонӣ ва кафолати иҷрои уҳдадорӣ асосӣ нигаронида шудаанд. Онҳо аксар вақт хусусияти аксессуариро доранд (беътиборӣ уҳдадорӣ асосӣ аксар вақт таъминро беътибор месозад, баръакс – не), ба истиснои кафолати бонкӣ, ки мустақил аст. Ин усулҳо (ноустуворона, гарав, ниғаҳдорӣ амвол, замонат, кафолати бонкӣ, байъона ва ғайра) қарздорро ба иҷрои саривақтӣ ва дуруст ҳавасманд мекунанд ва дар ҳолати вайронкунӣ имкони қонеъ кардани талаботи кредиторро аз ҳисоби амволи қарздор ё шахсони сеюм фароҳам меоранд. Бар хилофи ин, тарзҳои ҳифзи ҳуқуқҳои маданӣ (м. 11 ҚМ ҚТ) доираи васеътар дошта, ҳамаи чораҳои моддӣ ва муурофиявиеро дар бар мегиранд, ки ба пешгирӣ, барқарорсозӣ ва чуброни ҳуқуқҳои поймолшуда равона шудаанд. Инҳо ҳам тадбирҳои умумӣ (чуброни зарар, иҷрои натуралӣ, ноустуворона), ҳам тадбирҳои махсус (эътирофи ҳуқуқ, барҳам додани аҳд, барқарор кардани вазъи қаблӣ, манъи амалҳои ғайриқонунӣ) ва ҳам чораҳои муурофиявӣ (таъмини даъво, иҷрои ҳукм) мебошанд. Таъмини иҷрои уҳдадорӣ қисми таркибии ҳимояи ҳуқуқҳои

маданӣ аст, вале на ҳамаи роҳҳои ҳимоя таъмин мебошанд. Таъминҳо бештар пешгирикунанда ва ҳавасмандкунандаанд ва пеш аз поймолкунӣ (ё ҳангоми он) истифода мешаванд, дар ҳоле ки ҳимояи ҳуқуқҳо аксар вақт баъд аз поймолкунӣ (барқарорсозӣ, ҷазо, ҷуброн) фаъол мегардад.

Ҳамин тавр, таъмини иҷрои уҳдадорӣ механизми махсуси ҳимояи ҳуқуқҳои кредитор дар доираи муносибатҳои уҳдадорӣ буда, ҳимояи ҳуқуқҳои маданӣ бошад категорияи умумии васеътаре мебошад, ки ҳамаи воситаҳои ҳуқуқӣ ва муурофиавиро барои ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии субъектҳои маданӣ дар бар мегирад.

БОБИ 2. ТАСНИФИ ТАРЗҲОИ ТАЪМИНИ ИЧРОИ УҲДАДОРӢ

2.1. Ноустуворона, намуд ва табиати ҳуқуқии он

Мувофиқи қисми 1-и моддаи 381 КМ ҚТ ноустуворона (ҷарима, пеня) ҳамон маблағест, ки бо қонун ё созишнома муқаррар шудааст ва қарздор вазифадор мегардад дар ҳолати анҷом надодани ё ба таври номатлуб анҷом додани уҳдадорӣ онро ба кредитор супорад. Ҳангоми талаб кардани пардохти ноустуворона кредитор уҳдадор нест зарари ба ӯ расидаро далелҳо пешниҳод кунад.

Татбиқи ноустуворона дар муносибатҳои ҳуқуқи маданӣ, бахусус миёни шахсони ҳуқуқӣ ва шахсони воқеӣ зиёд ба назар расида, он ҳамчун чораи муассири тарзҳои таъмини иҷрои уҳдадорӣ ба шумор меравад.

Аз таърифи мафҳуми ноустуворона бармеояд, ки ноустуворона: яқум, ҳамеша маблағи муайянро ифода мекунад, дуюм, он аз тарафи қарздор пардохта мешавад, сеюм, он ҳамеша бо муносибатҳои ҳуқуқи маданӣ алоқаманд аст, ки дар натиҷаи вайрон кардани уҳдадорӣ бо он таъмингардида, пардохта мешавад [37, с. 90].

Механизими дигари тарзҳои таъмини иҷрои уҳдадорӣ дар муносибатҳои ҳуқуқи маданӣ ноустуворона махсуб ёфта, он маблағе мебошад, ки тибқи қонун ё шартнома муайян гардидааст ва қарздор вазифадор аст ҳангоми иҷро накардан ё иҷрои номатлуби уҳдадорӣ, аз ҷумла дар ҳолати гузаронидани муҳлати иҷро, онро ба кредитор пардохт намояд [65, с. 79].

Дар адабиёти ҳуқуқӣ, пешниҳод карда мешавад, ки ба истилоҳ «ноустуворонаи молӣ» ҳамчун роҳи махсуси таъмини иҷрои уҳдадорӣ, ки дар асоси он ашёи дар шартнома муайянгардида, дар сурати аз тарафи қарздор иҷро накардани уҳдадорӣ ё ба таври номатлуб иҷро кардани он бояд ба кредитор супорида шавад [118, с. 18]. Чунин тақлифро В. Хохлов қобили қабул намеҳисобад, зеро ноустуворона дар қонунгузории ҷорӣ ҳамчун маблағи пулӣ муайян шудааст, бинобар ин он наметавонад нишондиҳандаҳои ашёи-натуралӣ дошта бошад [94, с. 243].

Истифодаи ноустуворона дар шакли табиӣ-ашёӣ ба назари мо комилан қобили қабул ва оқилона менамояд, зеро қонунгузори баъзе кишварҳо, аз қабили Олмон, имкони муайян намудани ноустуворонаи алтернативиро пешбинӣ менамояд [34, с. 77].

Тарафҳои шартнома бояд дар интихоби шакли ноустуворона – пули нақд ё натуралӣ (ашёӣ), ҳуқуқи алтернативӣ дошта бошанд.

В.К. Райхер ноустуворонаи қонунӣ, шартномавӣ ва шартномавӣ-қонуниро фарқ мекард [77, с. 121-122]. О.С. Иоффе, аввалан, ба ноустуворонаи ихтиёрии шартномавӣ, ки бо ташаббуси иштирокчиёни уҳдадорӣ муқаррар шудааст, дуҷум, ба ноустуворонаи ҳатмии шартномавӣ, ки дар натиҷаи тобеияти он ба талаботи императивии меъёри ҳуқуқӣ ба шартнома дохил карда шудааст, ишора карда, ба ноустуворонаи меъёрие, ки барои уҳдадорихоӣ муайян тибқи қонун ё дигар санади меъёрии ҳуқуқӣ мустақиман муқаррар шудааст ва ба шахсоне, ки ин гуна уҳдадорихоро ба зимма гирифтаанд, ба қоидаҳои мавҷуда оид ба ноустуворона нисбат ба андоза ва шарту тартиби ситонидани он тобеъ мебошанд [53, с. 160-161].

Умуман, барои тасниф кардани ноустуворона меъёрҳои гуногун истифода мешаванд.

Мувофиқи муқаррароти КМ ҚТ чунин ҳукм муқаррар гардидааст, ки шахсе, ки уҳдадорӣ хешро дар ҷараёни ғайриқонунии тижоратӣ анҷом намедихад ё ба шакли номатлуб анҷом медиҳад, агар далелҳои пешниҳод накунад, ки анҷоми мувофиқи уҳдадорӣ дар натиҷаи қувваи ҳалнашаванда ғайриимкон шуд, масъулиятро бар уҳда мегирад. Вале ин ҳукмро набояд ҷудо аз дигарҳо омӯхт, омӯзиши чунин масъалаҳо, хусусан, бо дастрасӣ ба муқаррароти КМ ҚТ ҳатман лозим аст.

Чи тавре ки дар боло гуфтем, вучуди зарари амволии кредитор шартӣ ҳатмии ҷалб ба масъулияти ҳуқуқи маданӣ ҳисоб мешавад. Дар навбати аввал, ин ба рӯёндани зарарҳо дахл дорад, зеро вазифаи далелҳои исботи далели расонидани зарар бар дӯши кредиторе мебошад, ки ҳуқуқҳои субъективӣ ӯ дар натиҷаи риоя нагардидани шартҳои созишнома поймол гардидаанд.

Он чизе ки ба амалисозии дигар намудҳои масъулият дахл дорад (рӯёнидани ноустуворона), он гоҳ шартҳо нисбат ба вучуди зарар ба онҳо татбиқшаванда на хислати ҳатмӣ, балки изофӣ доранд. Дар ин ҷо, ҳамчунин, талаботи КМ ҚТ-ро ба эътибор гирифтани зарур аст, ки мувофиқ ба он суд ҳуқуқ дорад ноустуворонаро кам кунад, агар он ба таври ошкоро ба паёмади поймолкунии уҳдадорӣ номутаносиб бошад.

Вучуди пайванди сабабӣ байни поймол шудани шартҳои созишнома ва паёмади манфии пайдошуда. Дар чунин пайванд маҳдуд кардани зарарҳои мустақим аз ғайримустақим ҳатман лозим аст, яъне тасодуфӣ поймол шудани уҳдадориҳо масъулият, ки барои поймолкунии уҳдадорӣ ба соҳибкор воғузур карда мешавад аз қувваи ҳалнашаванда, ки сабаби поймол шудани уҳдадориҳои созишномавӣ мегардад ва ўро аз масъулият озод месозад. Дар шароити равобити бозорӣ вучуди пайванди сабаби байни амали зиддиҳуқуқӣ ва зарари расонидашуда аҳамияти бузург пайдо мекунад. Ин зарар дар поймол шудани уҳдадорӣ созишномавӣ инъикос меёбад.

Қобили таъкид аст, ки барои уҳдадориҳои созишномавӣ бо иштироки соҳибкорон умуман бар уҳда гирифтани хатар хос мебошад. Барои ҳамин ҳангоми поймол гардидани шартҳои созишнома, ки он боиси зарар шудааст, на ҳамеша тасдиқ кардан мумкин аст, тарафе, ки мувофиқи созишнома ё қонун масъулият дорад, сабаби зарар ҳисоб мешавад. Зиеда аз ин, муайян кардани пайванди сабабӣ байни поймол шудани уҳдадорӣ ва зарари расонидашуда дар муҳити амволии кредитор танҳо дар он ҳолате ҳатман зарур аст, ки сухан нисбат ба рӯёнидани зарарҳо меравад.

Агар сухан нисбат ба рӯёнидани ноустуворона ва фоизҳо барои ғайриқонунӣ истифода кардани маблағи дигарон равад, он гоҳ, дар ин ҷо сабаби муқарраркардашуда хислати интихобӣ пайдо мекунад. Дар ин ҳолат, кредитор ҳеч чизеро дар равобит ба зарари далелҳо пешниҳод намекунад. Дар ин ҷо, танҳо далели поймол шудани созишномаро тасдиқ кардан басанда аст, ки ин ба истифода нашудан ва ё истифодаи номувофиқи уҳдадориҳо сабаб гардидааст ва барои онҳо масъулият муқаррар карда шудааст.

Масъала нисбат ба вучуди гуноҳ ҳамчун шарти ҳатмии ҷалб кардан ба масъулияти ҳуқуқи маданӣ омӯзиши ҷудоғонаро талаб мекунад.

Аҳаммияти амалии принсипи масъулият барои гуноҳ дар он зоҳир мегардад, ки он ба паҳн кардани иқдоми густардаи иштирокчиёни муомилоти шахрвандӣ мусоидат менамояд, ки имконияти ба таври озод ва беҳудуд муқаррар кардани равобити қонунӣ иҷозатдодаро новобаста аз ягон ҳодисаҳои тасодуфӣ соҳиб шаванд. Дар ин ҳолат, танҳо бемасъулиятии шахсии ҳар яки онҳо метавонад, ки шахсро гунаҳгор кунад. Хислати хоси амалисозии масъулият аз рӯйи гуноҳ ин принсипи эҳтимолияти гуноҳи қарздор дар поймол шудани уҳдадорӣ мебошад. Набудани гуноҳи поймолкунанда бошад, бояд аз ҷониби худӣ ё бо далелҳо пешниҳод карда шавад.

Дар фарқ аз масъулияти умумии шахрвандӣ, масъулият барои поймол намудани анҷоми уҳдадорихо, аз ҷумла, уҳдадорихои пулӣ барои соҳибкорон, новобаста аз гуноҳи онҳо, ба миён меояд. Пас, саволе пайдо мешавад, ки дар ҳолати набудани гуноҳ, ба ҳайси шарти субъективии масъулияти соҳибкор чӣ баромад мекунад. Мо ҷонибдори ақидае ҳастем, ки мувофиқ ба он хатар ба ҳайси шарти субъективӣ ва ҳамзамон, асос барои ҷалб кардани соҳибкор ба масъулият баромад мекунад. Барои соҳибкорон бошад, масъулияти нисбатан пурқувват муқаррар карда шудааст. Соҳибкор танҳо дар ҳолате аз масъулият озод карда мешавад, ки агар сабаби поймол намудани уҳдадорӣ қувваи ҳалнашаванда шуда бошад.

Дар маҷмуъ, соҳибкорон мувофиқи КМ ҚТ новобаста аз гуноҳ, дар чунин ҳолат масъуланд, аз ҷумла:

- поймол шудани уҳдадорӣ аз ҷониби шарикони қарздор;
- дар бозор вучуд надоштани молҳои зарурӣ барои анҷом;
- дар қарздор вучуд надоштани маблағҳои пулии зарурӣ.

Гуноғунӣ дар дидгоҳҳо ба ҷавҳари субъективии вазъи зараррасон вобаста ба фарогирии масъулияти ҳуқуқи шахрвандӣ боиси зуҳури як қатор концептҳо гардидаанд, ки дар байни онҳо ду концепт аз рӯйи маъно ба ҳамдигар наздик

ва ҳукмрон аст: «гуноҳ бо истисно» (ё назарияи «ҳавасмандгардонӣ»), ба ном назарияи «ду оғоз».

Мувофиқи ин назарияҳои зикршуда, масъулият аз рӯйи қоидаи умумӣ, барои гуноҳ фаро мерасад, дар ҳолатҳои алоҳида бошад – новобаста аз вучуди гуноҳ. Қонибдорони назарияи «гуноҳ бо истисно» дар назар доранд, ки масъулият, новобаста аз гуноҳ ё бе гуноҳ, ба ҳадафи ҳавасмандгардонии «хушёрӣи баланд бардошташуда», «фаъолияти ба давлат ва чома мувофиқ» ва ғайра муқаррар карда шудааст. Қонибдорони назарияи «ду оғоз» бошанд, чунин меҳисобанд, ки дар қонун ҳам масъулият барои гуноҳ ва ҳам масъулияти новобаста аз гуноҳ муқаррар карда шудааст, барои ҳамин ҳеч асосе барои тасдиқ намудани он, ки гуноҳ, чун яке аз унсурҳои муайянкунанда, дар муқоиса бо дигарон аввалин бошад, вучуд надорад.

Чи тавре ки М.З. Раҳимзода қайд мекунад, дар мазмуни КМ ҚТ комилан равшан нест, ки гуноҳ дараҷаи субъективӣ ё объективӣ аст. Мувофиқ ба он, агар шахсе бо вучуди ҳамкорӣ ва пешбини вобаста ба хусусиятҳои уҳдадорӣ ва шароити муомила барои анҷоми мувофиқи уҳдадорӣ ҳамаи чораҳои дида бошад, ҳамон вақт бегуноҳ ҳисоб карда мешавад. Пас, дар сурати аз қониби поймолкунанда надидани ҳамаи чораҳои имконпазир нисбат ба рафъи паёмади нохуши рафтори хеш ӯ гунаҳгор доништа мешавад. Бешак, ин мафҳумҳо бо ҳам пайванданд. Аммо набояд фаромӯш кард, ки амали зиддиҳуқуқӣ зухуроти объективӣ буда, дар як вақт «гуноҳ» зухуроти соф субъективӣ бошад. Ҷавҳаран, ин тавр гузоштани масъала маъноӣ рад кардани мафҳуми дар ҳуқуқи қиноӣ қабулшудаи «гуноҳ»-ро ҳамчун муносибати руҳии шахс ба амали хеш ва паёмадҳои он дар шакли қасд ва беэҳтиётӣ инъикос менамояд. Гуноҳ аз ҳудуди эҳсосҳои руҳии субъективии ба тарзи мушкул далелшаванда ба ҳудуди имкониятҳои объективии амали иштирокчиёни равобити амволий, ки дар онҳо рафтори ҳақиқии онҳо бо миқёси муайяни амали зарурӣ муқоиса мегардад, интиқол дода мешавад. Ин дар як вақт андешаро ба вучуд меорад, ки гуноҳ на дар фаҳмиши он, балки пешгӯӣ кардан ва дар танзими ирода зоҳир мегардад. Гуноҳ амалан бо дигар шартҳои зиддиҳуқуқӣ, бар замми ин, фақат дар намуди

беамалӣ табдил мешавад. Таассуроте пайдо мешавад, ки қонунгузор «аз принципи масъулияти гунаҳгорон» даст кашида, ба принципи «расонидани зарар» мегузарад ва бо ҳамин ба объективӣ кардани масъулият асос мегузорад.

Вобаста аз намуди сарчашмае, ки дар он ноустуворона пешбинӣ шудааст, ҳоло байни ноустуворонаи қонунӣ ва шартномавӣ фарқият гузошта мешавад.

Қаблан ноустуворонаи қонунӣ ноустуворонае фаҳмида мешуд, ки он ҳам дар қонун ва ҳам дар дигар санадҳои ҳуқуқии дорой меъёрҳои ҳуқуқи маданӣ пешбинӣ шуда буд [123, с. 36-38; 53, с. 160-161]. Ҳоло ноустуворонаи қонунӣ ноустуворонаеро меноманд, ки маҳз дар қонун пешбинӣ шудааст.

Ба назари Н. Шонасридинов мафҳуми «қонун дар ин замина на танҳо ҳуди қонунҳо, балки дигар санадҳои зерқонунӣ, ки ноустуворонаро муқаррар мекунад, дар назар дорад, масалан: Қоидаҳои пешниҳоди хизматрасонӣ оид ба чамбоварии партовҳои саҳт ва моеъ; Қоидаҳои хизматрасонии давлатӣ ва санадҳои зерқонунии дигар, ки бо қарори Ҳукумати ҚТ тасдиқ карда шудааст [119, с. 252].

М.И. Брагинский, баръакс чунин мешуморид, ки ноустуворонаи қонунӣ ноустуворонаест, ки танҳо дар қонун пешбинӣ шудааст [27, с. 43]. Ба андешаи мо, нуқтаи назари Н. Шонасридинов афзалтар ва дурусттар мебошад. Дар баробари ин, андешаи муаллиф қобили қабул аст, ки мафҳуми «қонун» дар ин замина на танҳо «қонунҳо»-и мувофиқ, балки дигар санадҳои зерқонунӣ, ки ноустуворонаро муқаррар мекунад, маъно дорад».

Бо дарназардошти он ки ноустуворона на танҳо дар қонунҳо, инчунин дар санадҳои зерқонунӣ низ пешбинӣ шудааст, аз ин рӯ ба ҷойи иборати «ноустуворонаи қонунӣ, истифодаи иборати ноустуворонаи меъёрӣ-ҳуқуқӣ»-ро афзалтар мешуморем.

Аз моҳияти м. 355 КГ ҚТ чунин хусусиятҳои ноустуворонаро қайд намудан мумкин аст: ҳамеша ба сифати иҷроии уҳдадорӣ пулӣ баромад менамояд; маблағи мазкур дар ҳоле пардохт карда мешавад, ки агар қарздор уҳдадорҳои худро иҷро накардааст ва ё ба таври дахлдор иҷро накардааст; дар асоси шартнома ва ё қонун муқаррар карда мешавад [97, с. 289].

Дар таҷриба хусусияти ноустуворона бештар вақт дар шартнома пешбинӣ карда мешавад. Дар назарияи ҳуқуқи граждани 2 намуди хусусияти ноустуворона маълум мебошад: пеня ва ҷарима. Хусусияти асосии пеня дар он аст, ки он ба сифати фоиз ба маблағи шартномавӣ муқаррар карда мешавад. Ҷарима ҳамеша дар шакли пулии мушаххас муқаррар карда мешавад [97, с. 290; 87, с. 80]. Шакли ноустуворона аз як тараф қарздорро водор месозад, ки ухдадориро сари вақт ва ба таври дахлдор иҷро намояд, аз тарафи дигар дар сурати иҷро нашудани ухдадорӣ ва ё ба таври дахлдор иҷро накардани ухдадориро дар назди кредитор масъулият дар намуди пардохти маблағи муайян ба вуҷуд меояд [62, с. 479].

Мувофиқи ноустуворонаи қонунӣ кредитор ҳуқуқ дорад пардохти ноустуворонаи муқарраркардаи қонун (ноустуворонаи қонунӣ)-ро, новобаста аз он ки дар созишнома ухдадории супоридани он пешгӯӣ шудааст ё не, талаб кунад. (м. 383 КМ ҚТ) бояд мувофиқи талаби кредитор супорида шавад.

Дуруст аст, ки табиат ва доираи ноустуворонаи қонунӣ бештар аз меъёре вобаста аст, ки дар он мавҷуд аст. Агар ноустуворона дар меъёри императивӣ пешбинӣ шуда бошад, он бояд бечунучуро татбиқ карда шавад. Дар ҳолатҳое ки муқаррарот дар бораи ноустуворона дар меъёрҳои диспозитивӣ пешбинӣ шуда бошад, он танҳо ба шарте татбиқ карда мешавад, ки тарафҳо бо созишномаи худ андозаи дигари ноустуворонаро пешбинӣ накарда бошанд – қайд мешавад дар сарчашмаҳо [66, с. 403-404].

Дар айни замон, агар қонун инро манъ накунад (б. 2, м. 383 КМ ҚТ) андозаи ноустуворонаи қонуниро бо созиши тарафҳо зиёд кардан мумкин аст. Масалан, б. 7, м. 27 Қонуни ҚТ «Дар бораи ҳифзи ҳуқуқи истеъмолкунандагон» муқарраротеро дар бар мегирад, ки тибқи он дар шартномаи иҷроӣ кор (хизматрасонӣ) байни истеъмолкунанда ва пудратчӣ метавонад маблағи зиёдтари ноустуворона (ноустуворона) муқаррар карда шавад.) нисбат ба андозаи ноустуворонаи пешбининамудаи ҳамин банд барои аз ҷониби пудратчӣ вайрон кардани муҳлати кор (хизматрасонӣ) пешбинӣ шудааст.

Тавре ки қаблан зикр гардид, навъи дигари ноустуворона ноустуворонаи шартномавист, ки он ҳамчун ноустуворонае фаҳмида мешавад, ки бо мувофиқаи тарафҳои шартнома муқаррар карда мешавад. Чунин ноустуворона, масалан, дар шартномаҳо оид ба хизматрасонии обтаъминкунӣ ва коррезӣ барои субъектҳои хоҷагидор, хизматрасонии истифодаи об ва коррезӣ барои истеъмолкунандагон маишӣ пешбинӣ шудааст.

Одатан, дар матни шартномаи асосӣ банди ноустуворонаи шартномавӣ дохил карда мешавад. Дар баробари ин, тартиб додани созишномаи тарафҳо оид ба ноустуворона, алоҳида аз шартномаи асосӣ, ки дар он уҳдадорӣ бо ноустуворона таъмингардида ва маблағи худи ноустуворона нишон дода шудааст, истисно карда намешавад. Дар мавриди ноустуворонаи безътибор қарордод дар бораи ноустуворона бояд дар шакли хаттӣ тартиб дода шавад. Барои ноустуворонаи қонунӣ шакли хаттӣ талаб карда намешавад.

Азбаски қонунгузорию маданияи ҚТ оид ба андозаи ноустуворонаи шартномавӣ ягон маҳдудият муқаррар накардааст, тарафҳои шартнома ҳуқуқ доранд андозаи онро озодона муайян кунанд. Дар ин бобат чунон ки В.В. Витрянский, «фантазия»-и тарафҳо ҳангоми тартиб додани шартҳои шартномаҳои ноустуворона ҳеч ҳадду қаноат надорад [29, с. 491].

Аксар вақт бо хоҳиши тарафи пурзӯртар дар шартномаҳо маблағи ноустуворона муайян карда мешавад, ки ин тамоман ғайриреалӣ, ба оқибатҳои вайрон кардани уҳдадорӣ шартномавӣ номутаносиб аст. Судҳо дар ин мавридҳо бояд баҳсхоро дар бораи қимати андозаи чунин ноустуворона баррасӣ кунанд. Мувофиқи қонунгузорию маданияи ба шарте ки суд муайян кунад, ки паёмади поймолкунии амал ба андозаи ноустуворонаи муқарраршуда мутаносиб набошад, он гоҳ суд ҳуқуқ дорад ҳаҷми онро коҳиш диҳад (қ. 1 м. 384 ҚМ ҚТ).

Суди иқтисодии шаҳри Душанбе парвандаи № 2-267/07 аз рӯи даъвои ҚВД «Обу корезии ш. Душанбе» нисбати соҳибкори инфиродӣ Ф. Ҳалимов баррасӣ шуд. Дар аризаи даъвогии даъвогар – ҚВД «Обу корезии ш. Душанбе» дархост ба Суди иқтисодии шаҳри Душанбе оид ба ситонидани 1479,70

сомонӣ аз ҷавобгар-соҳибкори инфиродӣ Ф. Ҳалимов ҳамчун пардохти маблағи оби истеъмолкардаи ҷавобгар, ноустуворона ба маблағи 144 сомонӣ пешбинӣ шудааст.

Бо ҳалномаи Суди иқтисодии шаҳри Душанбе аз 7 декабри соли 2007 даъвои КВД «Обу корезии ш. Душанбе» дар бораи аз ҷавобгар ситонидани ноустуворона ба маблағи 144 сомонӣ қисман қонеъ карда шуд, яъне ба маблағи 28 сомонӣ бо назардошти маблағи номутаносиби ноустуворона, ки даъвогар барои вайрон кардани уҳдадорӣ талаб кардааст[133].

В.А. Хохлов нисбат ба ноустуворонаи созишномавӣ дар намуде, ки ҳоло вучуд дорад, дидгоҳи муҳолиф изҳор намуд [94, с. 243], зеро мувофиқи гуфтаи ӯ, гирифтани он дар шакли феълӣ ба ҳолати аз иродаи ҷонибҳо мустақил буда пайванд аст ва аз ҳамин сабаб, он бояд аз нуқтаи назари ҳуқуқӣ имконияти амалисозии ин ноустуворонаро танҳо дар намуди инфиродӣ пешбинӣ кунад [94, с. 243].

Ин ақидаро дубора эҳё карда, Б.М. Гонгало қайд мекунад, ки «аввал он ба принципҳои асосии қонуни маданӣ муҳолиф аст. Аз ҷумла, татбиқи ин тақлифи ногузир боиси хеле маҳдуд шудани озодии шартнома мегардад. Сониян, дарки қонунгузор аз нуқтаи назари В. Хохлов ногузир ба сирф кам кардани вазифаи муваққатии (ҳавасмандгардонии) ноустуворона оварда мерасонад. Сеюм, агар ноустуворона ба оқибати вайрон кардани уҳдадорӣ ба таври ошкоро номутаносиб бошад, суд ҳуқуқ дорад ноустуворонаро кам кунад. Чаҳорум, дар ҳама даври замон бойшавии беасос аз ҷониби як шахс аз ҳисоби шахси дигар ба даст овардани (сарфа кардани) амвол дар ҳолати мавҷуд набудани асосҳои қонун ё шартнома пешбинишуда мафҳум мешуд.

Азбаски ноустуворона дар шартнома пешбинӣ шудааст, ситонидани маблағи дахлдор ҳамчун ғанисозии беасос ҳисоб карда намешавад. Панҷум, чунон ки шумо медонед, шумо бояд барои ҳама чиз дар зиндагӣ пардохт кунед, аз ҷумла аз шартнома даст кашидан. Аз ин рӯ, пардохти ноустуворона, ҳатто

агар ҳаҷми он аз ҳаҷми зиён зиёд бошад ҳам, мантиқ дорад. Баҳс қардан мумкин аст, аммо наметавон баҳс қард, ки он мавҷуд нест [36, с. 54].

Ба масъалаи қам қардани маблағи ноустуворонаи рӯёнидашаванда аз қарздор, А.К. Темирбекова бар хилофи В. Хохлов қаме дигар ҳел муносибат мекунад. Судҳо бо қам қардани маблағи ноустуворонаи аз қарздор ситонидашуда ба таври ғайримустақим ба иштирокчиёни бевичдони муомилоти маданӣ имкон медиҳанд, ки аз ҷавобгарии возеҳ пешбининамудаи қонун ва шартнома сарқашӣ қунанд. Агар ҳангоми муҳокимаи суд муқаррар қарда шавад, ки қарздор барои иҷрои уҳдадорӣ ба зимма гирифтааш тамоман қорое наандешидааст, дар он сурат суд дар қорай ситонидани ноустуворона ба андозаи дар шартномаи басташудаи байни даъвогар ва ҷавобгар қарор қабул мекунад [117, с. 231].

Масъалаи дигари муҳим ва дар айни замон баҳсбарангез масъалаи самти функционалии ноустуворона мебошад.

Ақсарияти муаллифон мақсади функционалии ноустуворонаро дар адои он ҳамчун воситаи таъмини уҳдадориҳо ва қорай ҷавобгарии маданӣ мебинанд. Инак, Н.Ю. Рассказова менависад, ки «аз нуқтаи назари доғмай қонун ноустуворона ҳам роҳи таъмини иҷрои уҳдадориҳо ва ҳам тадбири масъулият мебошад. Усули таъминот – зеро қоидаҳо дар қорай ноустуворона дар боби дахлдори Кодекси маданӣ қой дода шудаанд. Қорай ҷавобгарӣ – бинобар он ки ноустуворона аз қониби қарздор дар шакли муқозот қорай ҳуқуқвайронқунии содирқардааш пардохт қарда шуда, боиси оқибатҳои ногувор қорай қарздор мегардад [37, с. 690-691].

В.В. Витрянский қайд мекунад, ки «қамбудӣ дар як вақт ҳам ҳамчун воситаи таъмини уҳдадориҳо ва ҳам яке аз шаклҳои ҷавобгарии маданӣ эътироф қарда мешавад». Муаллиф дар хусуси тафовути татбиқи ноустуворона ба сифати ду қатегорияи гуногуни ҳуқуқӣ менависад: «Агар суҳан дар қорай ноустуворонаи шартномавӣ равад, пас бо роҳи ба шартнома дохил намудани шартноустуворона қорай вайрон қардани уҳдадорӣ ва баъдан татбиқи ноустуворонаи дахлдор дар сурати ба таъхир афтодани иҷро ё

дигар ичрои номатлуби уҳдадорӣ бо мақсади ҳавасманд кардани қарздор барои ичрои пурра ва дурусти уҳдадорӣ, тарафҳо татбиқи ноустуворонаро, пеш аз ҳама ҳамчун роҳи таъмини ичрои шартнома дар назар доранд.

Гарчанде дар ин маврид истифодаи ноустуворонаро ҳамчун чораи ҷавобгарии молумулкӣ барои ҷуброни зарари кредитор истисно кардан мумкин нест. Ин хусусан ба мавридҳои дахл дорад, ки дар шартнома ноустуворонаи истисно пешбинӣ шудааст.

Дар шароите, ки ноустуворона дар баробари зиён аз ҷониби қарздор чун ичро накардани уҳдадорӣ оид ба шартнома ситонида мешавад, барои катъи уҳдадорӣ асос шуда, қарздорро аз ичрои уҳдадорӣ озод мекунад, хусусияти ноустуворонаи татбиқшуда тамоман дигар менамояд, дар бораи ҳама гуна уҳдадориҳои тибқи шартнома. Ба назар чунин мерасад, ки дар чунин мавридҳо ҳулоса баровардан дуруст мебуд, ки ноустуворона аз рӯйи ин шартҳо танҳо ҳамчун чораи ҷавобгарии маданӣ татбиқ карда мешавад.

Ҳамин тариқ, нисбат ба ноустуворонаи шартномавӣ танҳо дар бораи татбиқи афзалиятноки он ё ҳамчун роҳи таъмини ичрои уҳдадориҳо ва ё ҳамчун чораи масъулияти молумулкӣ сухан рондан мумкин аст, бо назардошти он ҳардуи ин сифатҳо ҳамеша ба шартнома хосанд [28, с. 534-535].

Дар мавриди ноустуворонаи қонунӣ бошад, муаллиф онро роҳи таъмини ичрои уҳдадорӣ эътироф намекунад, зеро ба андешаи ӯ, чунин ноустуворона ба ҳеҷ ваҷҳ ба ягон уҳдадории мушаххас ё тарафҳои мушаххасе, ки ба чунин уҳдадорӣ ворид мешаванд, «пайванд» нест, ноустуворонаи қонунӣ дар муносибатҳои шартномавӣ танҳо ҳамчун чораи ҷавобгарии молумулкӣ татбиқ карда мешавад [28, с. 534-535].

Ҳамчун эътироз ба В.В. Витрянский, Б. Гонгало қайд мекунад, ки «нишондоди характери юридикии ноустувор танҳо аз сарчашмаи (асоси) пайдоиши он шаҳодат медиҳад. Тарафҳои, ки ҳар гуна уҳдадории бо ноустуворонаи қонунӣ таъмингардидаро ба зимма мегиранд, медонанд, ки дар сурати вайрон кардани уҳдадорӣ ноустуворона бояд пардохт шавад. Ин таҳдид ба ичрои дурусти уҳдадориҳоишон мусоидат мекунад (ин хусусияти амниятии

ноустувор аст). Аз лаҳзаи ба вучуд омадани ҳама гуна уҳдадорие, ки бо ноустуворонаи қонунӣ таъмин шудааст, он (ноустуворона) ба таври худкор «ба ин уҳдадории мушаххас ва тарафҳои он замима карда мешавад» [36, с. 28].

Албатта, андешаи Б.М. Гонгало дар ин масъала дуруст аст. Моддаи 381 КМ ҚТ ноустуворонаро ҳамчун воситаи таъмини иҷрои уҳдадориҳо, сарфи назар аз қонунӣ ё шартномавӣ буданаш эътироф кардааст. Азбаски усулҳои таъмини иҷрои уҳдадориҳо барои ҳавасмандгардонии қарздор, водор намудани ӯ ба иҷрои дурусти уҳдадориҳо нигаронида шудаанд, аз ин рӯ, ҳам ноустуворонаҳои шартномавӣ ва ҳам қонунӣ, ки воситаи таъмини уҳдадориҳо мебошанд, метавонанд ба ноил шудан ба ин мақсад баробар мусоидат намоянд.

В.А. Хохлов дар бораи бисёртарафа будани ноустуворона андешида ронда, ҳадди ақал ду вазифаро иҷро мекунад: ҳавасмандкунанда ва барқароркунанда-чубронкунанда, аммо аввалинаш дар он на танҳо қавӣ, балки равшантар, намоёнтар аст. Ба ғайр аз ин гуфтаҳо, барои ситонидани ноустуворона дигар вазифаҳо низ хосанд, масалан, вазифаи таъмини иҷрои уҳдадориҳо, вале ба фикрам, арзиши онҳо ихтиёрист», [94, с. 234].

Б.М. Гонгало ба ин муносибат таърифи вазифаи ноустуворонаро бесамар мешуморад, зеро бо чунин муносибат, ҳатти байни ноустуворона ҳамчун роҳи таъмини уҳдадориҳо ва ситонидани ноустуворона ҳамчун чораи ҷавобгарӣ барои вайрон кардани уҳдадорӣ норавшан аст, ки ин ғайри қобили қабул менамояд [36, с. 35-36].

Муаллиф менависад: Ноустуворона маблағест, ки қарздор ҳангоми вайрон кардани уҳдадорӣ бояд пардохт намояд. Он дар як вақт бо ба вучуд омадани уҳдадорӣ ё баъдан муқаррар карда мешавад, вале то вайрон кардани он қарздорро ҳавасманд намуда, бо ҳамин иҷрои уҳдадориҳо таъмин менамояд.

Илова бар ин, дар як силсилаи мантиқӣ ҷудо кардани чунин вазифаҳои ноустуворона ба монанди «ҳавасмандкунӣ», «ситонидани-чубронкунанда», «таъмини уҳдадориҳо», «ҷазоиноустуворона» розӣ шудан душвор аст.

Аввалан, «ҳавасмандгардонӣ» ва «таъмини уҳдадорихо» вазифаи ноустуворона ва функцияҳои «ситондан-чубронӣ» ва «ноустуворонавӣ»-и ситонидани ноустуворона. Сониян, агар мо дар байни ноустуворона ва ситонидани ноустуворона тафовут накунем, пас, албатта, вазифаи таъмини иҷрои уҳдадорихоро танҳо дар он ифода кардан мумкин аст, ки ноустуворона иҷрои уҳдадорию ҳавасманд мегардонад, ситонидани ноустуворона бо характери «ситониш-чубронкунӣ» ва «ноустуворонавӣ» сурат мегирад [36, с. 361].

В.А. Хохлов ягона муаллиф нест, ки хусусияти бисёрфункционалӣ доштани ноустуворонаро нишон медиҳад. Л.Н. Якушина вазифаҳои ҳавасмандгардонӣ, муваққатӣ, чубронкунанда ва ҷиноятиро ҷудо мекунад [129, с. 40-43].

Функцияи ҳавасмандгардонии ноустуворона аз он иборат аст, ки дар қонун ё шартнома зикри ноустуворона қарздорро бо тарси оқибатҳои ногувор ба иҷрои уҳдадориаш ҳавасманд мекунад, яъне дар сурати вайрон кардани уҳдадорӣ ноустуворона ситонида мешавад, масъулият пайдо мешавад.

Муаллиф қайд мекунад, ки агар ноустуворона (қонунӣ, шартномавӣ) дар аввал қарздорро ба иҷрои дурусти уҳдадорӣ водор намояд, пас дар сурати вайрон кардани он ба ҷораи ҷавобгарӣ табдил дода мешавад [129, с. 41]. Муаллиф вазифаи таъмини ноустуворонаро дар он мебинад, ки он мучозоти иловагӣ барои иҷро накардан ё иҷрои номатлуби уҳдадорихо мебошад [129, с. 133]. Функцияи ноустуворона дар он зоҳир мешавад, ки он аз андозаи пурраи чуброни зиён пардохта мешавад ва аз ин рӯ дорои қувваи бештари амниятӣ мебошад [129, с. 135].

Аммо дар адабиёти ҳуқуқӣ дар бораи функцияи ҳавасмандгардонӣ ва беҳатарии ноустуворона ақидаи муқобил мавҷуд аст. Масалан, К. Новикова бо ишора ба он ки идеяи ноустуворона ҳамчун воситаи таъминот муваффақ нест [124, с. 191], барои исботи мавқеи худ бо як қатор муаллифони дигар, ки ноустуворонаро воситаи таъмини иҷрои уҳдадорихо ва ҷораи ҷавобгарии маданӣ медонанд, ба баҳсу мунозира меравад.

Хусусан, пеш аз содир шудани ҳуқуқвайронкунӣ бояд дар бораи таъминот, дар бораи ҳавасмандгардонии қарздор ва баъд аз он, ки дигар дар бораи ҳавасмандгардонӣ сухан ронда наметавонем, танҳо дар бораи ҷавобгарии маданӣ сухан ронем. Қарорҳо танҳо қисман хубанд. Ва, дар воқеъ, барои пешгирӣ кардани мафҳуми усулҳои амният бо аломатҳои масъулияти шаҳрвандӣ, Б.М. Гонгало, гӯё ноустуворонаро идора карда бошад, чун пеш аз вайронкунӣ, ўро ҳамчун чораи ҷавобгарӣ ҳисоб намекунад.

Дар ҳақиқат, мавқеи Б.М.Гонгало мукаммал нест, агар дар ин ҷо ҳам қобилияти таъсири ҳавасмандгардонӣ ба қарздор боз як хусусияти ҳалқунанда номида шуда бошад, пас аз ҳамин асос, ба фикри мо, ҳамаи ҳулосаҳое, ки пеш аз ариза бароварда шуда буданд, мебошад. Ғайр аз ин, олимро бо спекулятивии маълуми ин сохтмон сарзаниш кардан мумкин аст, дар байни ноустуворона ва ситонидани он ҳамон қадар тафовут мавҷуд аст, чи қадар байни механизм ва амали ин механизм мавҷуд бошад – новобаста аз он ки яке аз дигараш чӣ тавр фарқ мекунад, охири то ҳол танҳо лаҳзаи мавҷудияти аввалин аст.

Дар натиҷа, Б.М. Гонгало ба он чизе, ки ў меҳост канорагирӣ кунад, хеле наздик шуд – ба «норавшан»-и номатлуби мафҳуми роҳҳои таъмини имконпазирии ҳуқуқӣ, «воқеияти ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ» аз ҳисоби дигар ҳуқуқҳои ба ў бегона имконпазири гардад. Ҳамин тариқ, муаллиф ноустуворонаро ба мафҳуми ҷавобгарии маданӣ комилан мувофиқ ва аз ҷониби қонун бевосита ба чораҳои ҷавобгарии категорияҳо нисбат медиҳад, зеро дар сохтори Кодекси маданӣ боби ҷавобгарии шартномавӣ ҷойгоҳи дурусти онро дар бар мегирад.

Ҳамин тавр, баъзе муаллифон ноустуворонаро танҳо шакли масъулияти молумулкӣ, баъзеи дигар яке аз роҳҳои таъмини иҷрои уҳдадориҳо мешуморанд, баъзеи дигар чунин мешуморанд, ки ноустуворона ҳам чораи ҷавобгарии маданӣ ва ҳам роҳи таъмини иҷрои уҳдадориҳо мебошад. Ноустуворона ҳамчун воситаи таъмини иҷрои уҳдадориҳо низ дар кишварҳои низоми ҳуқуқии умумӣ (англосаксонӣ) ва аз ҷумла дар Ҷумҳурии Халқии Хитой баррасӣ намешавад. Зимнан, як зумра донишмандони ҳуқуқшиноси

чинӣ зарурати хоси ворид кардани ноустуворона дар рӯйхати роҳҳои таъмини иҷрои уҳдадорихоро намебинанд.

Суди шаҳри Кӯлоби вилояти Хатлон, дар ҳайати раисикунанда судя С.А. ва бо котибии Ш.С., дар маҷлиси кушодаи сайёри судӣ, дар шаҳри Кӯлоб, маҳаллаи А.Сино, хонаи № 61 ва дар маҷлиси ошкорои судӣ дар бинои суди шаҳри Кӯлоби вилояти Хатлон, рӯзи 22 сентябри соли 2020 парвандаи маданиро бо даъвои Филиали № 56 БДА ҚТ «Амонатбанк» дар минтақаи Кӯлоб бо ҷавобгарии Ҷ.Қ. дар хусуси руёнидаи маблағи қарзро баррасӣ намуда, муайян кардааст.

Филиали № 56 БДА ҚТ «Амонатбанк» дар минтақаи Кӯлоб бо даъвои мазкур ба суд муроҷиат карда аз суд хоҳиш кардааст, ки маблағи қарзи асосӣ ба андозаи 61270,36 сомонӣ, фоизҳои ҳисобшуда ба андозаи 3161,25 сомонӣ ва ҷаримаи ҳисобшуда ба андозаи 2449,64 сомонӣ, ҷамъ ба маблағи 66881,25 сомонӣ ва боҷи давлатӣ ба андозаи 334,30 сомонӣ аз ҳисоби ҷавобгарон Д.А. ва С.Г. тариқи муштарак ба ғоидааш руёнида шавад.

Инчунин аз суд хоҳиш кардааст, ки маблағи қарзӣ, фоизҳо ва ҷаримаҳои ҳисобшудаи он дар маҷмуъ ба андозаи 66881,25 сомонӣ аз ҳисоби амволи багаравгузоштаи ҷавобгар Х.С. иборат аз манзили истиқомати воқеъ дар шаҳри Кӯлоб, маҳаллаи А.Сино, хонаи № 61, ба ғоидааш руёнида шавад.

Намояндаи ваколатдори даъвогар Филиали № 56 БДА ҚТ «Амонатбанк» дар минтақаи Кӯлоб – У.Ғ. дар маҷлиси судӣ баёнот дод, ки ҷавобгарон дар давраи судӣ ба ғоидаи Филиали № 56 БДА ҚТ «Амонатбанк» дар минтақаи Кӯлоб ба андозаи 10000 сомонӣ маблағи пулиро ҳамчун қарз баргардонидаанд ва банк ин маблағи пардохтшударо аз қарзи асосии ҷавобгарон кам карда будааст. Айни ҳол ҷавобгарон дар назди банк дар маҷмуъ ба андозаи 56881,25 сомонӣ қарздор будаанд. Аз суд хоҳиш намуд, ки даъво дар ин қисм қонеъ карда шавад.

Ҷавобгар Д.А. дар маҷлиси судӣ баёнот дод, ки дар ҳақиқат қарзи онҳо дар назди Филиали № 56 БДА ҚТ «Амонатбанк» дар минтақаи Кӯлоб дар ҳозира 56881,25 сомониро ташкил медедааст ва онҳо ин маблағро дар

кӯтоҳтарин муҳлат пардохт мекардаанд. Аз суд хоҳиш намуд, ки баҳси мазкурро дар доираи қонун баррасӣ намояд.

Ҷавобгар С.Г. ва Х.С. ҳарчанд бо тариқи дахлдор оид ба вақт ва маҳалли баргузории парванда огоҳ карда шуда бошанд ҳам, аммо бе сабабҳои узрнок ба маҷлиси судӣ ҳозир нашуданд ва дигар шахсро низ бо ваколатнома ба суд барои иштирок намудан пешниҳод накарданд ва дар хусуси бо сабаби узрнок ҳозир нашуданаш ба суд маълумот пешниҳод накарданд. Инчунин чораҳои андешидани суд дар хусуси ба маҷлиси судӣ ҳозир шудани ҷавобгарон натиҷае набахшид.

Мувофиқи талаботи қисми 4-и моддаи 170 КММ Ҷумҳурии Тоҷикистон суд салоҳият дорад парвандаро ҳангоми ғойб шудани ин ё он иштирокчии парванда, ки нисбат ба вақт ва ҷойи баргузории ҷаласаи судӣ огоҳ гардидаанд, баррасӣ кунад, агар онҳо дар бораи сабабҳои ғойб шудани хеш маълумот надода бошанд ё суд сабабҳои ғойб шудани онҳоро узрнок нашиносад.

Бо тақя ба асосҳои болозикр, бо дарназардошти андешаи намояндаи даъвогар суд ба ҳадаф мувофиқ донист, ки парвандаро бидуни ҳузури ҷавобгарон С.Г. ва Х.С. омӯзад.

Суд зимни омӯзиши парванда мустақилият, бетарафӣ ва беғаразии ҳудро ҳифз карда, ба иштирокчиёни парванда ҳуқуқ ва уҳдадорихои онҳоро шарҳ дод, ҷонибҳоро нисбат ба паёмдҳои анҷом додан ё надодани амалҳои муурофиавӣ ҳушдор дод, ба онҳо дар амалӣ гардонидани ҳуқуқҳояшон кумак расонд ва бо эътибор ба далелҳои дар парванда мавҷудбуда ва суханони иштирокчиёни ҷаласаи судӣ ва татбиқи дурусти меъёрҳои ҳуқуқӣ ва муурофиавиро таъмин намуда, баҳси мазкурро ба таври зерин ҳал кард.

Мувофиқи КМ Ҷумҳурии Тоҷикистон, мувофиқи созишномаи қарз як ҷониб – бонк ё муассисаи дигари қарздиханда (кредитор) вазифадор мешавад ба ҷониби дигар (қарзгир) мувофиқи ҳаҷм ва шартҳои пешбинишудаи созишнома маблағҳои пулӣ (қарз) супорад ва қарзгир бошад, уҳдадор мегардад маблағи пулии қабулкардаашро бозпас диҳад ва барои он фоиз пардохт кунад.

Мувофиқи талаботи КМ Ҷумҳурии Тоҷикистон, агар дар қонун ё созишнома тартиби дигаре пешгӯӣ нагардида бошад, қарздиҳанда ҳуқуқ дорад аз қарзгир аз маблағи қарз мувофиқи ҳаҷм ва тартиби муайяншудаи созишнома ғоиз гирад.

Мувофиқи КММ Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ кардани ягон ҳолати парванда аз ҷониби яке аз ҷонибҳо, ки онро ҷониби дигар мавриди баҳс нагузоштааст, эътирофшуда ҳисоб рафта, баҳсталаб нест ва ҷонибҳоро аз далелҳои ин ҳолат озод мекунад.

Дар ҷаласаи судӣ ҷавобгар Д.А. ҳолати мувофиқи тартиби муқарраршудаи қонун аз Филиали № 56 БДА ҚТ «Амонатбанк» дар минтақаи Кӯлоб қабул кардани маблағи пулӣ ҳамчун қарзро зери баҳс нагузошта, тасдиқ кард, ки дар воқеъ онҳо аз ҳисоби маблағи қарзии қабулшуда ҳоло дар назди банк дар маҷмуъ ба ҳаҷми 56881,25 сомонӣ қарздор ҳастанд. Аз ин рӯ судя ба ҳулоса расид, ки ин ҳолатҳоро бебаҳс дониста, далелҳои онҳоро исботшуда ҳисоб кунад.

Мувофиқи КМ Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқи созишномаи замонат зомин вазиғадор мешавад, ки дар назди кредитори шахси дигар барои анҷоми пурра ё қисман уҳдадориҳои он масъул бошад.

Мувофиқи талаботи КМ Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳангоми анҷом надодан ё анҷоми номатлуби уҳдадории бо замонат кафолатшуда зомин ва қарздор, агар қонун ва ё созишномаи замонат масъулияти субсидиарии зоминро пешбинӣ накарда бошанд, дар назди кредитор якҷоя масъуланд.

Дар ҷаласаи судӣ муайян гардид, ки ҷавобгар С.Г. ҷиҳати кафолатдиҳии анҷоми уҳдадориҳои қарзии Д.А. бо Филиали № 56 БДА ҚТ «Амонатбанк» дар минтақаи Кӯлоб мувофиқи тартиби муқарраршудаи қонун созишномаи замонатро имзо кардааст ва мувофиқи ин созишнома дар назди даъвогар уҳдадорӣ қабул кардааст, ки дар ҳолати аз ҷониби ҷавобгар ба шакли мувофиқ анҷом надодани уҳдадориҳои қарзии хеш ё саркашӣ аз анҷоми он, ӯ уҳдадориҳои қарзии ҷавобгарро дар назди даъвогар иҷро мекунад.

Мувофиқи талаботи КМ ҚТ рӯёниш аз амволи гаравгузошташуда чихати қонеъ қардани талаботи гаравгир (кредитор) дар ҳолати анҷом наодан ё анҷоми номатлуби уҳдадории бо гарав қаролатшуда аз қониби гаравдеҳ вобаста ба ҳолатҳое, ки ӯ барои онҳо масъул аст, гирифтани мумкин мебошад.

Дар маҷлиси судӣ муайян карда шуд, ки ҷавобгар Х.С. чихати таъмини иҷрои уҳдадориҳои қарзии Д.А. манзили истиқоматиашро воқеъ дар шаҳри Кӯлоб, маҳаллаи А.Сино, хонаи № 61 тибқи тартиби муқаррарнамудаи қонун ба Филиали № 56 БДА ҚТ «Амонатбанк» дар минтақаи Кӯлоб ба гарав додааст ва бо бастании шартномаи гарав дар назди даъвогар уҳдадорӣ гирифтааст, ки дар сурати аз қониби ҷавобгар ба таври матлуб иҷро накардани уҳдадориҳои қарзии ӯ сарқашӣ қардан аз иҷрои он, ӯ уҳдадориҳои пас маблағи қарзии ҷавобгар аз ҳисоби амволи багаравгузоштаи ӯ рӯёнида шавад.

Бо ҳамаи асосҳои дар боло овардашуда судя ба ҳулоса омад, ки даъво қонеъ намояд.

Суд ҳамзамон зимни баррасии парвандаи мазкур дар асоси талаботи моддаи 37 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ипотека” масъалаи ба фурӯш баровадани амволи барагавгузошташударо дар савдои оммавӣ бо нархи ибтидоӣ мавриди муҳокима қарор дода, ба ҳулоса омад, ки бо назардошти фикри тарафҳо ва ҳуҷҷатҳои қабати парванда амволи багаравгузошташударо дар савдои оммавӣ бо нархи бо созишномаи байни гаравдеҳу гаравгир муайянкардашуда, ки 176000 (яксаду ҳафтодушаш ҳазор) сомонӣ муайян карда шудааст, ба фурӯш барорад.

Дар асоси гуфтаҳои боло ва бо дастрасии моддаҳои 198-203 КММ Ҷумҳурии Тоҷикистон, суд ҳал кардааст:

Даъвои Филиали № 56 БДА ҚТ «Амонатбанк» дар минтақаи Кӯлоб бо ҷавобгари Д.А., С.Г. ва ҳамҷавобгари Х.С. дар хусуси рӯёнидаи маблағи қарз қонеъ карда шавад. Маблағи қарзи асосӣ ба андозаи 51270,36 сомонӣ, фоизҳои ҳисобшуда ба андозаи 3161,25 сомонӣ ва қаримаи ҳисобшуда ба андозаи 2449,64 сомонӣ, қамъ ба маблағи 56881,25 сомонӣ ва боқи давлатӣ ба андозаи 334,30 сомонӣ аз ҳисоби ҷавобгарон Д.А., С.Г. тариқи муштарак ба

фоидаи Филиали № 56 БДА ҚТ «Амонатбанк» дар минтакаи Кӯлоб рӯёнида шавад.

Маблағи қарзӣ, фоизҳо ва ҷаримаҳои ҳисобшудаи он дар маҷмӯъ ба андозаи 56881,25 сомонӣ аз ҳисоби амволи багаравгузоштаи ҷавобгар Х.С. иборат аз манзили истиқоматии воқеъ дар шаҳри Кӯлоб, маҳаллаи А.Сино, хонаи № 61, ба фоидаи Филиали № 56 БДА ҚТ «Амонатбанк» дар минтакаи Кӯлоб рӯёнида шавад.

Молу мулки багаравгузоштаи ҷавобгар Х.С. иборат аз манзили истиқоматии воқеъ дар шаҳри Кӯлоб, маҳаллаи А.Сино, хонаи № 61 дар савдои оммавӣ бо нархи ибтидоӣ ба маблағи 176000 (яксаду ҳафтодушаш ҳазор) сомонӣ ба фурӯш бароварда шавад [132].

Мо чунин мешуморем, ки мақсади аслий, вазифаи аслии ноустуворона мақсади ҷубронкунӣ ва барқароркунанда мебошад, на вазифаи амният. Нақши ноустуворона дар таъмини иҷрои уҳдадориҳо, на он қадар намоён, равшан аст, ки нақши он ҳамчун ҷораи масъулияти маданӣ маъмул аст.

Чунин хулоса ба худ бармеояд, ки аз таърифи ҳуқуқии он маълум аст: уҳдадории пардохти ноустуворона бо иҷро накардан ё ба таври номатлуб иҷро кардани қарздор уҳдадориҳои шартномавии худро нишон медиҳад, яъне вайрон кардани шартнома ҳисоб карда мешавад.

Дар охири ин бахш метавон як қатор хулосаҳо ва тавсияҳоро таҳия ва пешниҳод кард.

1. Азбаски пардохти ноустуворона барои вайрон кардани уҳдадориҳои шартномавӣ на танҳо дар қонунҳо, инчунин дар дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ пешбинӣ шудааст, мо мувофиқи мақсад мешуморем, ки дар қ. 1 м. 381 ва м. 383 ҚМ ҚТ калимаи «қонунӣ» ба ибораи «санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» иваз карда шавад.

2. Имконияти тарафҳо бо созишномаи худ ба ҷойи ноустуворонаи пулӣ пешбинӣ намудани пардохти ноустуворонаи молиро қатъиян рад кардан мумкин нест. Ба ин муносибат, ба мақсад мувофиқ мебуд, ки қ. 1 м. 381 ҚМ

ҚТ дар таҳрири зерин баён карда шавад. «Ноустуворона (ҷарима, фоизҳо) маблағи пулие мебошад, ки бо санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ё шартнома муайян карда мешавад, ки қарздор дар ҳолати, иҷро накардан ё иҷрои номатлуби уҳдадорӣ, аз ҷумла, дар сурати ба таъхир андохтани иҷро, ба кредитор пардохт намояд. Дар созишномаи тарафҳо метавонад пардохти ноустуворона дар шакли асл пешбинӣ карда шавад. Кредитор бо талаби пардохти ноустувор вазифадор нест, ки ба ӯ зарар расонидашро исбот кунад».

Зербобро чамбаст намуда, хулоса мекунем, ки ноустуворона (ҷарима, пеня) яке аз муҳимтарин воситаҳои таъмини иҷрои уҳдадориҳо ва ҳамзамон шакли масъулияти молумулкӣ дар ҳуқуқи маданӣ мебошад (қ. 1 м. 381 ҚМ ҚТ). Ин маблағи пулии муайян аст, ки бо қонун (санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ) ё шартнома муқаррар шуда, қарздор ҳангоми иҷро накардан ё иҷрои номатлуби уҳдадорӣ (аз ҷумла таъхир) онро ба кредитор пардохт мекунад. Хусусияти асосии ноустуворона дар он аст, ки кредитор барои талаби он исботи вучуди зарарро талаб намекунад.

Ноустуворона ба ду намуди асосӣ тақсим мешавад: қонунӣ (меъёрии ҳуқуқӣ) – мустақиман дар қонун ё санадҳои зерқонунӣ пешбинӣ шудааст; шартномавӣ – бо мувофиқаи тарафҳо дар шартнома муқаррар мегардад. Ноустуворонаи шартномавӣ метавонад дар шакли ҷарима (маблағи собит) ё пеня (фоиз аз маблағи уҳдадорӣ барои ҳар рӯзи таъхир) бошад. Андозаи он озодона муайян карда мешавад, аммо агар ба оқибати вайронкунӣ ба таври ошкоро номутаносиб бошад, суд ҳуқуқ дорад онро кам кунад (м. 384 ҚМ ҚТ). Ноустуворонаи қонунӣ бошад, аксар вақт ҳатмӣ буда, танҳо дар ҳолатҳои истисноӣ бо созишнома зиёд карда мешавад. Табиати дучонибаи ноустуворона дар он зоҳир мегардад, ки он ҳам роҳи таъмини иҷрои уҳдадориҳо (ҳавасмандгардонӣ ва пешгирии вайронкунӣ) ва ҳам чораи масъулияти маданӣ (ҷуброн ва муҷозот) аст. Функсияҳои асосӣ: ҳавасмандкунанда (қарздорро ба иҷрои саривақтӣ водор месозад), ҷубронкунанда-барқарорсозанда (қисман ё пурра ҷуброни зарарро таъмин мекунад) ва муҷозотӣ (барои вайронкунӣ оқибатҳои моддӣ эҷод менамояд).

Аксари олимон ноустуворонаро ҳамчун институти дучониба эътироф мекунад, ки дар марҳилаи пеш аз вайронкунӣ бештар ҳавасмандкунанда ва пас аз вайронкунӣ – ҷавобгарӣ аст.

Ҳамин тавр, ноустуворона ҳамчун воситаи самараноки таъмини иҷрои уҳдадориҳо ва ҳамзамон чораи пурқуввати масъулияти молумулкӣ дар ҳуқуқи маданӣ нақши калидӣ дорад, зеро ҳам пешгирӣ мекунад ва ҳам манфиатҳои кредиторро ҳимоя менамояд.

2.2. Гарав

Яке аз роҳҳои маъмулии кафолатдиҳии анҷоми уҳдадориҳо гарав ҳисоб мешавад. Гарав усули кафолатдиҳии иҷрои уҳдадориҳо, ки мувофиқ ба он кредитор дар уҳдадориҳои бо гарав ҳифзшуда (гаравгир) дар ҳолати аз тарафи қарздор анҷом надодани чунин уҳдадорӣ барои қонеъ соختани талаботи хеш аз арзиши амволи ба гарав супурдаи шахсе, ки ин амвол аз онӣ ўст (гаравдеҳ), нисбат ба кредиторони дигар ҳуқуқи аввалиятро соҳиб мешавад, ба ғайр аз ҳолатҳои дар қонун пешбинишуда (қ. 1 м. 385 КМ ҚТ).

Дар соҳаи танзими ҳуқуқии гарав ҳамчун усули кафолатдиҳии анҷоми уҳдадориҳо Қонуни ҚТ “Дар бораи ипотека” асосҳои ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва созмони равобитҳоро нисбат ба пайдоиш, амал ва қатъи ипотека муайян мекунад.

Мувофиқи ҳукмҳои қонунгузориҳои зикршуда ипотека ҳамчун гарави амволи ғайриманқул, ки мувофиқи тартиби муқарраркардаи қонун аз сабти давлатӣ гузаштааст, дарк карда мешавад.

Ҳамчунин, мафҳуми гарав дар намуди зерин пешгӯӣ гардидааст: гарав – усули кафолатдиҳии анҷоми уҳдадориҳо, ки мувофиқ ба он кредитор нисбат ба уҳдадориҳои бо гарав кафолатдодашуда (гаравгир) ҳуқуқ дорад дар ҳолати анҷом надодани ин уҳдадорӣ аз ҷониби қарздор аз арзиши амволи ба гарав супурдашуда нисбат ба дигар кредиторони шахсе, ки ин амвол аз онӣ ўст (гаравдеҳ), талаботи хешро аввалиятнок қонеъ кунад, ба истиснои ҳолатҳои муайяншудаи қонун.

Ба ҳайси гаравдеҳ бошад, шахсе, ки соҳиби ҳуқуқи моликият ё дигар ҳуқуқи ашёӣ ба амволи ба гарав супурдашуда мебошад. Гаравгир бошад, шахсе, ки талаботи ӯ нисбат ба уҳдадории асосӣ бо гарав ҳифз гардидааст.

Дар “Луғати истилоҳоти ҳуқуқ” мафҳуми гарав чунин пешниҳод шудааст: гарав аз пул ё ашёи қиматбаҳо иборат аст, ки айбдоршаванда, гумонбаршуда ё шахси дигар ва ё муассиса барои кафолатдиҳии ҳозир шудани айбдоршаванда, гумонбаршуда бо даъвати муфаттиши пешакӣ, муфаттиш, прокурор ва суд ба депозити суд месупорад.

Дар ҳамин ҳол, мувофиқи Қонуни ҚТ “Дар бораи гарави амволи манқул ва сабти уҳдадориҳои кафолатшуда” [3] гарав – роҳи кафолатдиҳии анҷоми уҳдадориҳост, ки мувофиқ ба он кредитор дар уҳдадории бо гарав ҳифзшуда (гаравгир) ҳангоми аз тарафи қарздор анҷом надодани чунин уҳдадорӣ, барои қонеъ кардани талаботи ҳеш, аз арзиши амволи ба гарав супурдаи шахсе, ки ин амвол аз онӣ ӯст (гаравдеҳ) нисбат ба дигар кредиторон ҳуқуқи аввалиятро соҳиб мешавад, ба ғайр аз ҳолатҳои дар қонун муайяншуда.

Ба ҳайси гаравдеҳ – шахсе, ки соҳиби ҳуқуқи моликият ё ҳуқуқи дигари ашёӣ ба мавзуи гарав мебошад, аз ҷумла, худи қарздор нисбат ба уҳдадории бо гарав кафолатшуда ё шахси сеюм, ки дар ин уҳдадорӣ ширкат намекунад, ҳисоб мешавад. Ба ҳайси гаравгир шахсе, ки талаботи ӯ нисбат ба уҳдадории асосӣ бо гарав ҳифз гардидааст, доништа мешавад.

Олимон барои арзёбии табиати ҳуқуқи гарав бархӯрдҳои гуногун доранд. Л.В. Шенникова гаравро яке аз ҳуқуқҳои воқеӣ мешуморад [99, с. 72]. М.К. Сулейменов ва Е.Б.Осипов дар бораи характери дугонаи гарав вобаста ба уҳдадориҳо ва ҳуқуқҳои ашёӣ сухан меронанд. Дар ин асно, онҳо андешаи худро бо он асоснок менамоянд, ки муносибатҳо вобаста ба гарав танҳо байни гаравдеҳ ва гаравгир ба вучуд намеоянд, балки байни гаравгир ва ашё низ ба вучуд омаданад мумкин аст, бинобар ин гарав дар ҳолати яқум ҳамчун уҳдадории ҳуқуқӣ баромад мекунад ва дар ҳолати дуҷум, ҳамчун усули ҳуқуқи моликият [88, с. 5].

Ба ақидаи В.В. Витрянский «гарав ин қонуни уҳдадориҳо бо баъзе унсурҳои моликият мебошад, ки дар асоси ҷойгиршавии сохтори меъёрҳои гарав, яъне бо назардошти он ки қоидаҳо ва меъёрҳои оид ба гарав дар фасли бахшида ба ҳуқуқи уҳдадориҳо ҷойгир шудаанд, вале бо назардошти хусусиятҳои дигар ҳолатҳои на камтар муҳим, аз ҷумла: имконияти ба гарав гузоштани ашё ва ҳуқуқҳои молумулкӣ, ки гаравгир дар оянда ба даст меорад; ҳуқуқи гаравдеҳ барои иваз кардани предмети гарав дар ҳолати нобудшавии он бо амволи дигари баробарарзиш; аз рӯйи шартномаи гарав гаравгир ҳуқуқ дорад ҳуқуқи худро ба шахси дигар гузашт намояд ё ин ки бо роҳи фурӯхтани предмети шартномаи гарав дар музояда [66, с. 406-407].

Дар ҳуқуқи муосири Фаронса талаби гарав ҳамчун объекти ҳуқуқи ашёӣ, яъне ашё, баррасӣ мегардад. Гаравро як роҳи қонунии таъмини уҳдадориҳо дар муносибатҳои моликияти мавриди баррасӣ қарор медиҳанд. Дар ҳуқуқи муосири Фаронса бо дар назардошти он, ки гаравро ҳамчун тарзи таъмини иҷрои уҳдадориҳо мавриди истифода қарор медиҳанд, он дарбаргирандаи хусусиятҳои дигар низ мебошад, аз қабилӣ:

- имконияти ба гарав гузоштани ашё;
- доштани ҳуқуқҳои молумулкӣ, ки гаравгир метавонад дар оянда ба ба даст орад;
- мавҷудияти ҳуқуқи гаравдеҳ барои иваз кардани предмети гарав.

Мо ба ақидаи он муаллифоне, ки гаравро як роҳи қонунии таъмини уҳдадориҳо бо баъзе унсурҳои моликият (ба сифати моликият эътироф накардани он) мешуморанд, розӣ ҳастем.

Б.М. Гонгало хусусиятҳои асосии намудҳои гаравро ҷудо намудааст, ки тибқи он:

- 1) Ҳуқуқи гаравгир ин ҳуқуқ ба ашёи бегона маҳсуб меёбад;
- 2) Ҳуқуқи гарав маънои аз даст додани ашёро надорад (аз гаравдеҳ ба шахси дигар гузаштани ҳуқуқи моликият ё ҳуқуқи пешбурди хоҷагидорӣ муносибатҳои гаравро қатъ намекунад);

3) Ҳуқуқи гарав аз уҳдадории асосӣ бармеояд. Ҳосили гарав аз уҳдадориё, ки бо он таъмин шудааст, дар он зоҳир мешавад, ки уҳдадории гарав ба андозаи мавҷудияти уҳдадории асосӣ ба вучуд меояд. Аммо муносибати гарав метавонад ба миён ояд, агар уҳдадории асосӣ вучуд нашошта бошад;

4) Ҳуқуқи гарав аз уҳдадории асосӣ вобаста бошад, ки дар қонун равшан ифода ёфтааст [36, с. 64], вобастагии муносибатҳои гарав аз уҳдадории асосӣ аз он иборат аст, ки он барои таъмини уҳдадории асосӣ таъин шудааст.

Асоси пайдоиши муносибатҳои гаравӣ, чун қоида, шартнома мебошад, гарав инчунин дар асоси қонун ба миён меояд, вале бо шarti мавҷудияти гарав, ҳуқуқи нишондод: аз рӯйи фактҳои (ҳолатҳои) ҳуқуқие, ки дар сурати мавҷуд будани онҳо ба таври худкор мувофиқи қонун ҳуқуқи гарав ба вучуд меояд; дар бораи предмети гарав; аз рӯйи уҳдадории бо гарав таъминшуда (қ. 3, м. 385 ҚМ ҚТ).

Мувофиқи моддаи 2 Қонуни ҚТ “Дар бораи ипотека” аз 20 марти соли 2008, №364 [4] ҳамчун асосҳои пайдо шудани ипотека ҳолатҳои зерин пешгӯӣ гардидаанд:

– Мувофиқи созишномаи ипотека як ҷониб – гаравгир, ки нисбат ба уҳдадории бо ипотека қафолатшуда кредитор мебошад, ҳуқуқ дорад талаботи пулии хешро аз қарздор нисбат ба ҳамин уҳдадорӣ аз арзиши амволи ғайриманқул ё ҳуқуқи ашёии ба гарав супурдаи ҷониби дигар – гаравдеҳ дар аввалият нисбат ба дигар кредиторони гаравдеҳ қонеъ кунад, ба ғайр аз ҳолатҳои муайяншудаи қонун;

– Гаравдеҳ метавонад ҳуди қарздор нисбат ба уҳдадории бо ипотека ҳифзшуда ё шахсе бошад, ки дар ин уҳдадорӣ ширкат намекунад;

– Амволе, ки нисбат ба он ипотека муайян шудааст, дар соҳибӣ ва истифодаи гаравдеҳ боқӣ мемонад. Ипотека ҳамчун гарави амвол аз лаҳзаи сабти давлатии созишнома мувофиқи тартиби муқарраркардаи қонун ба вучуд меояд;

– Нисбат ба гарави амволи ғайриманқул, ки мувофиқи қонун ҳангоми фаро расидани ҳолатҳои дар он зикршуда пайдо мешавад (минбаъд – ипотекаи

қонунӣ), мутаносибан ҳукмҳо нисбат ба гарав, ки мувофиқи созишномаи ипотека ба миён омадааст, амал мекунанд, агар қонун тартиби дигареро муқаррар накарда бошад;

– Ҳукмҳои умумӣ нисбат ба гарав, ки дар ҚМ ҚТ зикр гардидаанд, нисбат ба равобитҳо вобаста ба созишномаи ипотека дар ҳолате амал мекунанд, ки агар Кодекси мазкур ё Қонуни ҚТ “Дар бораи ипотека” ҳукмҳои дигареро муайян накарда бошанд.

Ба гарави қонунӣ, ки мувофиқи қонун ба вучуд меояд, ҳукмҳои гарави созишномавӣ, ба шарте ки қонунгузорӣ тартиби дигареро пешбинӣ накарда бошад, (қ. 3, м. 385 ҚМ ҚТ) татбиқ мегардад. Ҳам гаравгир ва ҳам гаравдеҳ ҳамчун иштирокчиёни равобити ҳуқуқи гарав зӯҳур мекунанд. Гаравгир шахсе мебошад, ки амволро ба ҳайси гарав супурдааст ва мувофиқи уҳдадорӣ бо гарав кафолатшуда, кредитор ҳисоб мешавад.

Гаравдеҳ метавонад ҳам ҳуди қарздор ва ҳам шахси сеюм бошад. (қ. 1 м. 386 ҚМ ҚТ).

Мувофиқи қ. 2, м. 386 ҚМ ҚТ шахсе, ки соҳиби ҳуқуқи моликият ё ҳуқуқи дигари ашёӣ ба мавзуи гарав мебошад, гаравдеҳ шуда метавонад, аз ҷумла ҳуди қарздор нисбат ба уҳдадорӣ бо гарав ҳифзшуда ва ё шахси сеюм, ки дар ин уҳдадорӣ ширкат намекунад.

Шахсе, ки ашё мувофиқи ҳуқуқи пешбурди хоҷагӣ ба ӯ тааллуқ дорад, дар ҳолатҳои пешбинишудаи қ. 2, м. 336 ҚМ ҚТ ҳуқуқ дорад онро бе розигии соҳибмулк ба гарав супорад.

Дорандагони ҳуқуқи идораи оперативӣ дар қонунгузории маданияи ҚТ ва дар қонунгузории ФР ба қатори субъектҳои, ки метавонанд гаравгузор бошанд, номбар карда нашудаанд.

Бо вучуди ин, В.В. Витрянский, А.А. Рубанов ва муаллифони дигар бастанӣ шартномаи гаравро аз ҷониби корхонаҳои воҳиди давлатӣ бо розигии соҳибмулки он иҷозат медиҳанд. Онҳо андешаи худро бо б. 1 м. 297 Кодекси граждании ФР асоснок мекунанд, ки дар ин асос танҳо бо розигии соҳибмулк

корхонаҳои давлатӣ молу мулки ба онҳо додашударо бегона менамоянд ё ба тариқи дигар ихтиёрдорӣ намояд [28, с. 411; 11, с. 532].

Б.М Гонгало бо онҳо розӣ нест, агар дар б. 2 м. 335 Кодекси граждани РФ дар бораи кӣ гаравдеҳ шуда метавонад, нишондоди аниқ набошад, ба он ҳамроҳ шудан лозим меомад. Аммо бо дарназардошти гуфтаҳои боло ба хулоса омадан мумкин аст, ки шартномаҳои гарав, ки дар он корхонаҳои давлатӣ ба сифтаи гаравдеҳ баромад менамояд, эътибори ҳуқуқӣ надоранд, зеро он бархилофи талаботи муқаррарнамудаи қонунгузорӣ мебошад [36, с. 70]. Аммо дар м. 386 КМ ҚТ (м. 335-и Кодекси граждани ФР) зикр нашудааст ва ба андешаи аксари муҳаққиқон, муассиса метавонад ба сифати гаравгузор баромад кунад, агар шартҳои дар қонунгузори ҚТ пешбинӣ шуда бошанд. (б. 2 м. 298 Кодекси граждани ФР). Амволе, ки дар натиҷаи чунин фаъолият гирифта шудааст (аз ҷумла, аз ҳисоби ин даромадҳо), дар мувозинатии алоҳида ба ҳисоб гирифта шуда, ба сифати гарав дода мешавад.

Мувофиқи ҷавҳар ва муҳтавои м. 385 КМ ҚТ посух ба саволи он ки оё муассиса метавонад ба ҳайси гаравдеҳ зуҳур кунад ё не, якхела аст. Дар қисми 1-и моддаи мазкур муайян гардидааст, ки супурдани корхона, бино, иншоот, манзили зист ва амволи ғайриманқули дигар ба гарав (ипотека) бо Қонуни дар бораи ипотека танзим карда мешавад. Ҳуқмҳои умумӣ нисбат ба гарав, ки дар ҳамин Кодекс зикр шудаанд, дар ҳолате амал меkunанд, ки дар ҳамин Кодекс ё Қонуни дар бораи ипотека ҳуқмҳои дигаре муқаррар нагардида бошанд.

Дар ҳамин ҳол, агар ҳуҷҷатҳои таъсисии муассиса ба он салоҳият барои гузаронидани фаъолияти даромадовар дода бошад, пас муассиса метавонад даромади аз анҷоми чунин фаъолият ҳосилшуда ва амволи аз ҳисоби маблағҳои қабулкардашударо мустақилона идора кунад. Аз ин даромад, аз ҷумла, ин амволро бе иҷозати шахси сеюм ба ҳайси гарав ба гарав супорад.

Вобаста ба навъи амволе, ки ба гарав супурда мешавад, уҳдадории гаравиро метавон ба навъҳои зерин ҷудо кард: гарави амволи ғайриманқул (ипотека) (гарави амволи ғайриманқул, ки мавзуи он дар соҳибӣ ва истифодаи гаравдеҳ ё шахси сеюм боқӣ мемонад); гарав бо ниғаҳдории мавзуи гарави дар

дасти гаравгир (гарави супурдашуда (заклад); гарав бо боқӣ мондани ашёи гаравӣ дар дасти гаравдеҳ; гарави ҳуқуқ; гарави воситаҳои пулӣ; гарави амвол дар гаравхона (ломбард) [95, с. 103].

Мавзуи созишномаи гарав метавонад ҳама намуди амвол, аз ҷумла ашё ва ҳуқуқҳои амволӣ (талаботҳо), ба ғайр аз ашёи аз гардиш баровардашуда, талаботҳои ба шахсияти кредитор пайваस्तбуда, аз ҷумла талаботҳо нисбат ба супоридани алимент, ҷуброни зарари ба ҳаёт ва саломатӣ расонидашуда ва талаботҳои дигаре, ки мувофиқи тартиби муқарраркардаи қонунгузорӣ интиқоли онҳо ба шахси дигар ғайриимкон аст. Ҳамчунин дар қонунгузорӣ имконияти маҳдудсозӣ ё мамнуъ кардани супурдани амволи алоҳида ба гарав вучуд дорад.

Мутобиқи қ. 2, м. 136 КМ ҚТ намудҳои объектҳои ҳуқуқи шахрвандӣ, ки ба муомилот иҷозат дода намешаванд (объектҳои аз муомилот гирифташуда) бояд бевосита дар қонун зикр карда шаванд. Масалан, Қонуни ҚТ «Дар бораи ҳудудҳои табиӣ ва махсус муҳофизатшаванда» [7] мамнуъгоҳҳои давлатии табиат, ёдгориҳои давлатии табиӣ ва ғ. ба объекти аз муомилоти маданӣ гирифташуда тааллуқ доранд. Молу мулки ба моликияти умумӣ қарордошта, метавонад ба сифати объекти гарав баромад намояд, аммо ҳангоми ба гарав гузоштани онҳо бояд розигии ҳамаи соҳибмулкони гирифта шавад. Ҳиссаи моликияти умумӣ метавонад объекти мустақили гарав ба шумор равад (м. 389 КМ ҚТ).

Предмети гарав метавонад амволе бошад, ки гаравдеҳ дар оянда онро ба даст меоварад. Андешаи мазкурро А. Рубанов бо мисоли фаъолияти банкҳо асоснок менамояд, ки чиҳати бунёди бинои баандошёна ҳиссагузор сахми худро ба объекте мегузорад, ки он вучуд надорад ва баъди ба итмом расидани сохтмон ҳиссаи гузошташуда аз он гирифта мешавад.

Дар шартномаи гарав мавзуи шартнома ба сифати унсури ҳатмии он ба шумор меравад, ки риоя накардани он боиси безътибор эътироф кардани шартнома мегардад (б. 1, м. 388 КМ ҚТ). Дар ин бора А. Рубанов ҳамчун предмети шартнома қисмҳои бино ва иншоотро ҳангоми қомат рост кардани

онҳо пешкаш мекунад. Аммо ҳуқуқ ба молу мулки ғайриманқул бояд ба қайди давлатӣ гирифта шавад. Ҳуқуқ ба молу мулке, ки бояд ба қайди давлатӣ гирифта шавад, аз лаҳзаи бақайдгирии ҳуқуқи дахлдор ба он ба вучуд меояд, агар дар қонун тартиби дигаре пешбинӣ нашуда бошад (қ. 2, м. 8 КМҚ ҚТ).

Ҳуқуқи моликият ба биноҳо, иншоот ва дигар амволи ғайриманқули навтаъсис, ки бояд ба қайди давлатӣ гирифта шаванд, аз лаҳзаи бақайдгирии чунин бақайдгирӣ ба вучуд меояд (м. 243 КМ ҚТ). Аз ин рӯ, ҳеч асосе вучуд надорад, ки бо пешрафти сохтмон ҳуқуқи моликият ба қисмҳои бино ё иншоот пайдо мешавад. Азбаски қисмҳои бинои нотаом, иншоот объекти ҳуқуқ нестанд, бинобар ин онҳоро ба гарав гузоштан мумкин нест. Дар ҳолатҳои дахлдор ҳуди иморат (иншоот) ё як қисми он метавонад предмети гарав гардад, вале на аз рӯйи сохта шуданаш, балки баъди ба охир расидани сохтмон ва бақайдгирии давлатӣ. Шартнома дар бораи ба гарав гузоштани чунин предмет метавонад аллақай дар сурати ба миён омадани уҳдадории асосӣ, ки пешбинӣ шудааст, баста шавад.

Дар баробари ин, имкони ба гарав гузоштани объекти сохтмони нотаом, аз ҷумла бино ва иншоот (қ. 2 м. 7 Қонуни ҚТ “Дар бораи ипотека” аз 20 март соли 2008, №364) [8] амволи ғайриманқул, вале бо риояи шартҳои муайян инкор карда намешавад.

Аввалан, сохтмони объекти амволи ғайриманқул дар қитъаи замин, ки барои сохтмон ҷудо шудааст, бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузори ҚТ анҷом дода мешавад.

Сониян, ба гарав гузоштани предмети зикршуда, дар як вақт мувофиқи шартнома қитъаи замин, ки иншоот ё бинои ба гаравмонда тааллуқ дорад ва ё ин ки қитъаи замин дар асоси шартномаи иҷораи қитъаи замин кишоварзӣ баромад карда метавонад (қ. 3, м. 385 КМ ҚТ).

Сеюм, бақайдгирии давлатии объекти сохтмони нотаом гузаронида шуд. Инро иҷро кардан мумкин аст: а) агар бо объекти сохтмони нотаом бастанӣ аҳд зарур бошад; б) ҳангоми пешниҳоди ҳуҷҷатҳои тасдиқкунандаи ҳуқуқи истифодаи қитъаи замин барои бунёди объекти амволи ғайриманқул, дар

ҳолатҳои муқарраргардида ҳуҷҷатҳои лоиҳавии сметавӣ; в) ҳангоми пешниҳоди ҳуҷҷатҳои дорои тавсифи объекти сохтмони нотамои (м. 43 Қонуни ҚТ «Дар бораи бақайдгирии давлатии амволи ғайриманқул ва ҳуқуқ ба он») [5].

Тибқи талаботи қонунозории маданӣ ҳангоми муҳолифи қонун будани аҳд ва ба вуҷуд овардани баҳс он бояд безътибор дониста шавад.

Дар ҳамин замина, Суди ноҳияи Фирдавсии шаҳри Душанбе, дар ҳайати раискунанда судя С.Ф., бо котибии Ҳ.Я., бо иштироки прокурор А.А., даъвогар Х.М. ва намояндаи ваколатори шахси сеюм идораи нотариалии давлатии ноҳияи Фирдавсии шаҳри Душанбе А.З., дар маҷлиси ошкорои судӣ, дар бинои суди ноҳияи Фирдавсии шаҳри Душанбе, парвандаи маданияро бо даъвои Х.М. бо ҷавобгарии Ҳ.А. ва ҳамҷавобгарии Н.Н. дар бораи безътибор донистани шартномаи гаравро баррасӣ намуда, муайян намудааст, ки Х.М. бо даъвои мазкур аз суд хоҳиш кардааст, ки шартномаи гарав байни Ҳ.А. бо Н.Н. нисбати манзили истиқоматии воқеъ дар шаҳри Душанбе, ноҳияи Фирдавсӣ, кӯчаи Фирдавсӣ, хонаи 15/3, ҳуҷраи 15, ки санаи 20 декабри соли 2008, таҳти № 4Г-912 аз ҷониби идораи нотариалии давлатии ноҳияи Фирдавсии шаҳри Душанбе тасдиқ карда шудааст, безътибор эътироф карда шавад.

Даъвогар Х.М. дар маҷлиси судӣ аризаи даъвогиашро дастгирӣ намуда, баёнот додааст, ки дар асоси ваколатномаи беасос аз 05 августи соли 2003, таҳти № 3П-2100 У.Б. ҳамчун намояндаи ваколатдори ӯ манзили истиқоматии баҳсиро дар асоси шартномаи хариду фурӯш аз 17 ноябри соли 2003, таҳти № 6Д-2412 ба Қ.З. фурухтааст ва баъдан Қ.З. дар асоси шартномаи хариду фурӯш аз 12 феввали соли 2006, таҳти № 1ш-415 ин манзили истиқоматиро ба Ҳ.А. фурухтааст. Баъди ба ӯ маълум шудани ин ҳолат ӯ чихати ҳимояи ҳуқуқҳои моликиаш ба суд муроҷиат кардааст. Бо ҳалномаи суди ноҳияи Фирдавсӣ аз 17 июли соли 2012 ҳамаи ҳуҷҷатҳои номбурда безътибор карда шудааст ва ӯ дар асоси ин ҳалномаи суд дубора ҳуқуқи моликиятро дар КДФ “Бақайдгирии молу мулки ғайриманқул” дар шаҳри Душанбе ба қайд гирифтааст. Ба ӯ соли 2023 ҳангоми ба фурӯш баровардани манзили истиқоматии мазкур муайян шудааст, ки дар

вақташ Ҳ.А. ин манзили истиқомати ро ба Н.Н. ҳамчун тарзи таъмини иҷрои уҳдадорихоҷаш ба гарав гузоштааст. Бо ҳамин асосҳо аз суд хоҳиш намуд, ки даъвоаш қонё карда шавад.

А.З. ҳамчун намоёндаи ваколатори шахси сеюм идораи нотариалии давлатии ноҳияи Фирдавсии шаҳри Душанбе дар маҷлиси судӣ аризаи даъвогиро дастгирӣ намуда баёнот додааст, ки бо асосҳо, ки шартномаи хариду фурӯши байни Қ.З. бо Ҳ.А. бо ҳалномаи суд безътибор эътироф карда шудааст, дигар ин шартномаи гарав асоси ҳуқуқӣ надорад. Барои ҳамин барои безътибор эътироф намудани ин шартномаи гарав зид набудааст. Аз суд хоҳиш намуд, ки баҳси мазкурро дар доираи қонун баррасӣ намояд.

Суд бо назардошти фикри шахсони иштирокчии парванда ва бо дастрасии моддаи 170 қисми 4 КММ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳулоса омад, ки парвандаи мазкурро бе иштироки Ҳ.А. ва Н.Н. баррасӣ намояд.

Суд зимни омӯзиши парванда мустақилият, бетарафӣ ва беғаразии ҳурро ҳифз намуда, ба иштирокчиёни парванда ҳуқуқ ва вазифаҳои онҳоро шарҳ додааст, қонибҳоро нисбат ба паёмадҳои анҷом додан ё анҷом надодани амалҳои муурофиавӣ ҳушдор додааст, ба онҳо дар амалӣ гардонидани ҳуқуқҳои кумак расонидааст ва бо эътибор ба далелҳои дар парванда мавҷудбуда ва суханони иштирокчиёни ҷаласаи судӣ, ҳулосаи прокурорро, ки қонибдори қонё кардани даъво мебошад, шунида ва татбиқи дурусти меъёрҳои ҳуқуқи моддӣ ва муурофиавиро таъмин карда, баҳси мазкурро ба таври зерин ҳал намуд.

Дар ҷаласаи судӣ муайян гардид, ки бо қарори суди ноҳияи Фирдавсӣ дар баробари дигар ҳуҷҷатҳои беасос ҳамчунин созишномаи хариду фурӯши байни Қ.З. ва Ҳ.А. нисбат ба манзили истиқоматии баҳсӣ аз сабаби ғайриқонунӣ будани онҳо безътибор доништа шудаанд.

Мувофиқи талаботи қисми 2 моддаи 64 КММ Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳолатҳои, ки бо ҳукми дорои эътибори қонунӣ аз қониби суд нисбат ба парвандаи шаҳрвандии қаблан омӯхташуда муқаррар гардидаанд, барои суд ҳатмӣ мебошанд, онҳо ҳангоми омӯзиши дигар парвандаи шаҳрвандӣ, ки дар он ҳамин

шахсон ширкат мекунад, аз нав далелҳои онҳо пешниҳод карда намешаванд ё зери баҳс қарор намегиранд.

Дар чаласаи судӣ муайян карда шуд, ки бо безътибор ҳисоб кардани созишномаи хариду фурӯши байни Қ.З. ва Ҳ.А., минбаъд Ҳ.А. ҳуқуқи идоракунии моликиятро нисбат ба ин манзили зист аз даст додааст, бархилофи талаботи қонун манзили истиқомати мазкурро ба Н.Н. ҳамчун роҳи кафолатдиҳии анҷоми уҳдадорихои хеш ба гарав супурдааст.

Мувофиқи талаботи КМ ҚТ созишномае, ки хилофи ҳукми қонун аст, эътибор надорад ба шарте ки қонун баҳснок будани чунин созишномаро муайян накунад ё дар он паёмади дигари қонунвайронкунӣ пешгӯӣ нагардида бошад.

Суд муайян намуд, ки то ба расмияти даровардани шартномаи гарав вобаста ба манзили истиқомати баҳсӣ, ҳуҷжатҳои муайянкунандаи соҳибмулкӣ ва ҳуқуқдиҳанда ба номи Қ.З. ва Ҳ.А. безътибор эътироф карда шуда, Ҳ.А. ҳангоми ба гарав гузоштани манзили истиқомати баҳсӣ чиҳати таъмини иҷрои уҳдадорихояш ба Н.Н., ҳуқуқи моликии ихтиёрдориро нисбати манзили истиқомати баҳсӣ аз даст дода, бархилофи талаботи қонун ин манзили истиқоматиро ба Н.Н. чиҳати таъмини иҷрои уҳдадорихояш ба гарав гузоштааст. Бо ҳамин асосҳо суд ба хулоса омад, ки даъворо қонеъ намуда, шартномаи гаравро безътибор эътироф намояд.

Суд ҳамзамон зимни баррасии парвандаи мазкур масъалаи бозпас рӯёнидани бочи давлатии пардохтшударо ба фоидаи даъвогар ҳал намуд.

Дар асоси гуфтаҳои боло ва бо дастрасии моддаҳои 198-203 КММ Ҷумҳурии Тоҷикистон суд, чунин ҳал кардааст, даъвои Х.М. бо ҷавобгарии Ҳ.А., ҳамҷавобгарии Н.Н. ва шахси сеюм идораи нотариалии давлатии ноҳияи Фирдавсии шаҳри Душанбе дар бораи безътибор донистани шартномаи гарав қонеъ карда шавад. Шартномаи гарав байни Ҳ.А. бо Н.Н. вобаста ба манзили истиқомати воқеъ дар шаҳри Душанбе, ноҳияи Фирдавсӣ, кӯчаи Фирдавсӣ, хонаи 15/3, хучраи 15, ки санаи 20 декабри соли 2008, таҳти № 4Г-912 аз ҷониби идораи нотариалии давлатии ноҳияи Фирдавсии шаҳри Душанбе тасдиқ карда шудааст, безътибор эътироф карда шавад. Аз ҳисоби Ҳ.А. ва Н.Н. бочи давлатии

пардохткардашуда ба андозаи 50 (панҷох) сомони ба фоидаи Х.М. рӯёнида шавад [130].

Вобаста ба мавзуи шартномаи гарав эътироф кардани пул дар адабиёти илмӣ андешаҳои гуногун ҷой дошта, оид ба масъалаи мазкур андешаи ду гурӯҳи олимонро қайд кардан мумкин аст. Ба андешаи гурӯҳи якум пул объекти мустақили шартномаи гарав буда метавонад, гурӯҳи дуюм бошад андешаи мазкурро дастгирӣ намуда, танҳо дар ҳоле мавзуи гарав эътироф менамоянд, ки шарту тартиби махсус риоя карда шуда бошад [26, с. 55; 30, с. 415; 113, с. 115].

Дигарон имкони истифода шуданро ба сифати предмети гарав намегузоранд [81, с. 155-156].

Тарафдорони нуктаи назари аввал ҳангоми асоснок кардани мавқеи худ як қатор нуктаҳои қонунро мисол меоваранд. Дар ҳавфу хатар ба меъёри қонун истинод мекунанд, ки ҳар гуна молу мулк, аз ҷумла ашё ва ҳуқуқи молу мулк [43, с. 511] метавонад предмет бошад ва азбаски пул ин чиз аст, бинобар ин, бо риояи ҳарфи қонун мумкин аст ба гарав гузошта шавад [43, с. 511; 41, с. 348].

Ба андешаи олимоне, ки муҳолифи эътирофи пул ҳамчун мавзуи шартномаи гарав ҳастанд, андешаҳои худро бо он асоснок менамоянд, ки талаботи гаравгир метавонад аз арзиши умумии молу мулки ба гаравгузошта ба воситаи музоядаи оммавӣ ва ба фурӯш баровардан қонеъ карда мешавад. Дар ин радиф асоси даромад ба пардохти қарз нигаронида шудааст ва пулҳои нақдӣ ба муомилот бароварда намешавад [81, с. 156].

Б.М. Гонгало ба муҳолифони эътирофи пул ҳамчун предмети гарав эътироз намуда ифшои ҳуди мафҳуми гарав тавассути фурӯши гаравро нодуруст дониста, менависад: Гарав вазифаи ҳавасмандкунанда низ дорад. Агар ашёи багаравгузошташуда ҳамон қадар арзиш дошта бошад, иҷрои уҳдадорихоро аз тарафи қарздор саривақт талаб намуда, масъулияти баландро талаб менамояд. Молу мулки багаравгузошташуда агар хусусияти

ҳавасманднамоӣ ба қарздорро надошта бошад, он гоҳ рӯёнидани зарар бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузорӣ ба амал бароварда мешавад.

Тартиби рӯёнидани ҷуброни зарар мувофиқ ба талаботи қонунозорӣ метавонад гуногун бошад. Аз рӯйи қоидаҳои умумӣ усули маъмултарин фурӯши ашёи бағаравгузошташуда ба шумор меравад. Мутааъсифона, ҳолати мазкурро ҳамчун аломати асосии гарав гуфта наметавонем. Дар ин ҷо, гап сари таъмини талаботи кредитор меравад, ки аз ҳисоби моли бағаравгузошташуда метавонад қонеъ карда шавад. Мақсади асосии гарав ба фурӯши ашёи бағаравгузошташуда нигаронида нашудааст, зеро бо ҳолатҳои тибқи муқаррарнамудаи қонунгузорӣ метавонад бо гузаронидани музояда ва созишномаи тарафҳо шартномаи гарав баста шавад [36, с. 74].

«Дар асл мавзуи шартномаи гарав дар асоси гузаронидани музоядаи оммавӣ бояд ба фурӯш гузошта шавад, ки ин шаффофияти қонеъ гардонидани талаботи кредиторро аз ҳисоби моли бағаравгузошташуда нишон дода, бо ин роҳ шартҳои шартномаи гарав таъмин карда мешавад» [35, с. 54], – қайд менамояд Б. Гонгало.

Бо ҳамин далелҳо ӯ нисбат ба пажӯҳишгароне, ки пулро ба унвони мавзуи созишномаи гарав қабул мекунанд, розигӣ надода, вазъияти мазкурро ҳолате мешуморад, ки танҳо ҳангоми пул ҳамчун предмети байъона зухур қардан иҷозат дода мешавад ва амалӣ гардонидани он ба шакли ҳақиқӣ ҳамчун гарав ғайриимкон мегардад [30, с. 517; 113, с. 117].

Ба андешаи М.И. Брагинский ҳолати ба гарав гузоштани маблағ дар суратҳисоби бонкӣ бахусус маблағҳои пулӣ хусусияти амалӣ дошта, танҳо дар сурати аз тарафи қарздор иҷро накардани уҳдадорихои дахлдор талаботи кредитор аз ҳисоби маблағи ба гарав гузошташуда қонеъ карда мешавад [27, с. 55].

Ба дидгоҳи А. Рубанов маблағи дар ҳисоби бонкӣ ниғаҳдошташуда ашёи мушаххас нест ва аз ҳамин сабаб ба ҳайси мавзуи гарав зухур қарда наметавонад. Дар ҳамин замина пажӯҳишгар таъкид мекунад, ки дар баъзе ҳолатҳо ҳуқуқҳои муайян метавонанд ҳамчун талаботи ҳатмии созишномаи

гарав баромад кунанд, вале ҳисоби бонкӣ аз ин қоида истисно мебошад [113, с. 118].

Тибқи қонунгузори маданияи Ҷумҳурии Қазоқистон маблағҳои пулии ба гарав гузошташуда аслан дар бонк ва ё дар идораи нотариалӣ нигоҳ дошта мешавад (м.м. 301, 303 Кодекси граждани Ҷумҳурии Қазоқистон).

Дар баробари ин, тибқи м. 233 Кодекси граждани Олмон «аз лаҳзаи гузоштани байъона шахси ҳуқуқӣ ҳуқуқи гарав ба пул ё қоғазҳои қиматнокро ба даст меорад ва агар пул ё қоғазҳои қиматнок моликияти хазинадорӣ ё муассисае гардад, ки байъона дар он ҷо гузошта шудааст».

Дар қ. 5 м. 389 КМ ҚТ муқаррар шудааст, ки гарави маблағ, агар дар қонун ё шартнома тартиби дигаре пешбинӣ нагардида бошад, бо роҳи ба гаравгир додани он сурат мегирад. Қисми 5 ҳамин модда дар м. 32 Қонуни ҚТ «Дар бораи гарави молу мулки манқул ва бақайдгирии уҳдадорихои таъминшуда», ки аз чор қисм иборат аст. Дар қ. 1-и қонун муқаррар шудааст, ки «гарави маблағҳо танҳо бо роҳи ба ихтиёри гаравгир додани он сурат гирифтани мумкин аст».

Маблағи нақдӣ, ки аз гаравдеҳ ва шахси ташкилоти қарзӣ нест, аз ҷониби гаравгир дар суратҳисоби депозитии ташкилоти қарзии ба номи идораи нотариалӣ нигоҳ дошта мешавад.

Дар қ. 2 қонун омадааст, ки ташкилоти қарзӣ, ки суратҳисоби муштарӣ дорад, ҳуқуқ дорад бо созиши тарафҳо аз ин муштарӣ маблағҳои дар суратҳисоби ӯ бударо ҳамчун таъминоти қарзи ташкилоти қарзӣ ба муштарӣ (гаравдеҳ) ё шахси сеюм гирад. Чунин гарав гарав ҳисобида мешавад. Маблағҳое, ки дар суратҳисоби муштарӣ (гаравдеҳ) дар ташкилоти қарзӣ нигоҳ дошта мешаванд, бо мувофиқаи тарафҳо ба шахси сеюм (гаравдеҳ) ҳамчун предмети гарав (депозит) баромад карда метавонанд (қ. 3, 4 м. 32 қонун). Маблағҳои мазкурро аз суратҳисоби муштарӣ (гаравдеҳ) дар ташкилоти қарзӣ бе розигии гаравдеҳ пардохт кардан мумкин нест, агар ташкилоти қарзӣ аз ҷониби гаравдеҳ ва гаравгир дар бораи гарави маблағ ба

суратҳисоби ташкилоти қарзӣ ба таври хаттӣ огоҳ карда шуда бошад (қ. 4 м. қонун).

Суди шаҳри Кӯлоби вилояти Хатлон, дар ҳайати раисикунанда судя Ф.А., бо котибии З.Ш. дар маҷлиси ошкорои судӣ, дар бинои суди шаҳри Кӯлоби вилояти Хатлон, рӯзи 28 апрели соли 2022 парвандаи мадниро бо даъвои Н.Р. бо ҷавобгарии Филиали ҚСП “Аввалин бонки молиявии хурд” дар шаҳри Кӯлоб ва ҳамҷавобгарии С.Ш. ва идораи нотариалии давлатии шаҳри Кӯлоб ва шахси сеюме, ки нисбат ба мавзуи баҳс талаботи мустақилона пешниҳод менамояд – Сафаров Точиддин Почохонович дар хусуси безътибор эътироф намудани шартномаи гаравро дида баромада, суд муайян кардааст.

Даъвогар Н.Р. бо даъвои мазкур ба суд муроҷиат карда, аз суд хоҳиш кардааст, ки шартномаи гарави мағоза воқеъ дар шаҳри Кӯлоб, Ҷамоати деҳоти Кӯлоб, деҳаи Лағмон, ки аз хишти пухта сохта шудааст, масоҳати умумиаш 2915,9 метри мураббаъ, масоҳати савдош 153,7 метри мураббаъро ташкил медиҳад ва аз ҷониби идораи нотариалии давлатии шаҳри Кӯлоб байни ӯ Н.Р. ва Филиали ҚСП “Аввалин бонки молиявии хурд” дар шаҳри Кӯлоб аз 21 декабри соли 2011, таҳти № 1ш-915 барасмият даровада шудааст, бинобар сабаби ғайриқонунӣ буданаш безътибор эътироф карда шавад.

Р.Р. ҳамчун намояндаи ваколатдори Н.Р. дар маҷлиси судӣ баёнот дод, ки ҷиҳати таъмини иҷрои уҳдадориҳои қарзии С.Ҳ. мағозаи баҳсӣ дар Филиали ҚСП “Аввалин бонки молиявии хурд” дар шаҳри Кӯлоб ба гарав гузошта шуда будааст ва аз сабабе ки С.Ҳ. уҳдадориҳои қарзиашро дар назди бонк иҷро накардааст, ин мағоза ба соҳибмулкии бонк гузашта будааст. Ин ҳолат баъди ба соҳибмулкии бонк гузаштани мағоза ба ваколатдихандаи ӯ маълум шуда будааст. Баъди шинос шудан бо шартномаи гарав ваколатдихандаи ӯ мушоҳида карда будааст, ки дар шартномаи мазкур бо роҳи сохтакорӣ дигар шахс дар сатри ному насаби ӯ имзо карда будааст ва ваколатдихандаи ӯ барои барасмият даровардани ин шартномаи гарав ба ягон ҷой аз ҷумла ба идораи нотариалии давлатии шаҳри Кӯлоб ва дигар мақомотҳои дахлдор нарафта будааст ва дар ягон шартномаи гарав имзо накарда будааст. Бо ҳамин асосҳо

ваколатдиҳандаи ӯ ин шартномаи гаравро ғайриқонунӣ ҳисоб мекардааст. Аз суд хоҳиш намуд, ки даъво қонеъ карда шавад.

У.Ғ. ҳамчун намояндаи ваколатдори Филиали ҶСП “Аввалин бонки молиявии хурд” дар шаҳри Кӯлоб дар маҷлиси судӣ баёнот дод, ки шартномаи гарави мазкур чиҳати таъмини иҷрои уҳдадорихои қарзии ҳамсари даъвогар яъне С.Ҳ. бо риояи талаботи қонун байни бонк ва Филиали ҶСП “Аввалин бонки молиявии хурд” дар шаҳри Кӯлоб ба расмият дароварда шуда будааст. Аз сабабе ки С.Ҳ. уҳдадорихои қарзии худро дар назди бонк иҷро накарда будааст, бонк бо риояи талаботи қонун ҳуқуқи моликиятиро нисбати ин мағоза бар ивази маблағҳои қарзии С.Ҳ. ба даст оварда будааст ва баъди ба даст овардани ҳуқуқи моликият нисбати ин мағоза бонк ин мағозаро бо риояи талаботи қонун ба С.Т. фурӯхта будааст ва айни ҳол ин мағоза моликияти С.Т. будааст. Бо ҳамин асосҳо даъвои мазкур беасос будааст. Аз суд хоҳиш намуд, ки даъво рад карда шавад.

С.С. ҳамчун намояндаи ваколатдори идораи нотариалии давлатии шаҳри Кӯлоб дар маҷлиси судӣ баёнот дод, ки шартномаи гарави мазкурро идораи нотариалии давлатии шаҳри Кӯлоб бо иштироки шахсии худ даъвогар ва намояндаи ваколатдори бонк ба расмият дароварда будааст ва ин шартномаи гарав қонунӣ будааст. Аз суд хоҳиш намуд, ки даъво рад карда шавад.

Ҳамҷавобгар С.Ҳ. дар маҷлиси судӣ баёнот дод, ки даъвогар Н.Р. ҳамсараш будааст. Дар ҳақиқат ҳангоми гирифтани маблағи қарз аз бонк ӯ ин мағозаи ҳамсарашро дар бонк ба гарав гузошта будааст ва дар шартномаи гарав ба ҷойи ҳамсараш худаш имзо гузошта будааст. Аз суд хоҳиш намуд, ки даъво қонеъ карда шавад.

С.Т. ҳамчун шахси сеюме, ки нисбат ба мавзуи баҳс талаботи мустақилона пешниҳод менамояд дар маҷлиси судӣ баёнот дод, ки ӯ ин мағозаи баҳсиро бо риояи талаботи қонун аз бонк харидорӣ карда будааст ва айни ҳол ин мағоза моликияти ӯ будааст. Аз суд хоҳиш намуд, ки баҳси мазкурро дар доираи қонун баррасӣ намояд.

Суд дар чараёни омӯзиши парванда мустақилият, бетарафӣ ва беғаразии худро ҳифз карда, ба иштирокчиёни парванда ҳуқуқ ва вазифаҳои онҳоро ба таври муфассал шарҳ додааст, ҷонибҳоро нисбат ба паёмадҳои анҷом додан ё анҷом надодани амалҳои мурофиавӣ огоҳ кардааст, ба онҳо дар амалӣ сохтани ҳуқуқҳояшон кумак расонидааст ва бо таъя ба далелҳои дар парванда вучуддошта ва суҳанони иштирокчиёни ҷаласаи судӣ, татбиқи дурусти меъёрҳои ҳуқуқи моддӣ ва мурофиавиро таъмин намуда, баҳси мазкурро ба шакли зерин ҳал кард.

Аз шартномаи гарави мағоза воқеъ дар шаҳри Кӯлоб, Ҷамоати деҳоти Кӯлоб, деҳаи Лағмон, ки аз хишти пухта сохта шудааст, масоҳати умумиаш 2915,9 метри мураббаъ, масоҳати савдош 153,7 метри мураббаъро ташкил медиҳад ва аз ҷониби идораи нотариалии давлатии шаҳри Кӯлоб байни Н.Р. ва Филиали ҚСП “Аввалин бонки молиявии хурд” дар шаҳри Кӯлоб аз 21 декабри соли 2011, таҳти № 1ш-915 ба расмӣ дароварда шудааст, маълум карда шуд, ки ин мағоза ҷиҳати таъмини иҷрои уҳдадорӣ қарзии С.Ҳ. аз ҷониби ҳамсараш Н.Р. дар Филиали ҚСП “Аввалин бонки молиявии хурд” дар шаҳри Кӯлоб ба гарав гузошта шудааст.

Мувофиқи ҳукми қисми 1 моддаи 10 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ипотека” созишномаи ипотека бо риояи ҳукмҳои умумии Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбат ба тартиби бастанӣ созишномаҳо, ҳамчунин муқаррароти ҳамин Қонун ба имзо мерасад.

Дар маҷлиси судӣ муайян карда шуд, ки даъвогар Н.Р. шартномаи мазкурро бо он асос ғайриқонунӣ ва беасос ҳисоб менамояд, ки гӯё ҳангоми ба расмӣ даровардани шартномаи мазкур ӯ ба идораи нотариалии давлатии шаҳри Кӯлоб нарафта будааст ва дар шартномаи мазкур ба ҷойи ӯ каси дигар бо роҳи сохтакорӣ имзо карда будааст. Суд ин вачҳи даъвогарро мавриди муҳокима қарор дода, ба он баҳои ҳуқуқӣ дода муайян намуд, ки ин вачҳи даъвогар беасос мебошад, чунки аз хулосаи экспертизаи судӣ - хатшиносии Маркази ҷумҳуриявии экспертизаи судӣ ва криминалисии Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон Қ.С. аз 12 январи соли 2022, таҳти № 1.1/4056/21 ва

хулосаи коршиносони (эксперт)-ҳои судии РТК ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон, Шуъбаи экспертизаҳои судӣ-криминалистии Раёсати ташхисӣ (экспертӣ) криминалистии ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон Л.И. ва коршинос (эксперт)-и калони судии Шуъбаи экспертизаҳои судӣ-криминалистии Раёсати ташхисӣ (экспертӣ) - криминалистии ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон У.Ф. аз 14 апрели соли 2022, таҳти № 538 муайян карда шуд, ки дар шартномаи гарави мазкур навиштаҷоти “Н.Р.” ва имзои дар сатри ному насаби ӯ гузошташуда аз ҷониби худи Н.Р. иҷро карда шудааст. Бо ҳамин асосҳо судья ба хулоса омад, ки даъвои мазкурро бинобар сабаби беасос буданаш рад намояд.

Дар асоси гуфтаҳои боло ва бо дастрасии моддаҳои 198-202 КММ Ҷумҳурии Тоҷикистон суд, ҳал кардааст.

Даъвои Н.Р. бо ҷавобгарии Филиали ҚСП “Аввалин бонки молиявии хурд” дар шаҳри Кӯлоб ва ҳамҷавобгарии С.Ҳ. ва идораи нотариалии давлатии шаҳри Кӯлоб ва шахси сеюме, ки нисбат ба мавзӯи баҳс талаботи мустақилона пешниҳод менамояд – С.Т. дар хусуси безътибор эътироф намудани шартномаи гарав бинобар сабаби беасос буданаш рад карда шавад [131].

Вобаста ба масъалаи гарав донистани пул муносибати мо бо як қатор сабабҳо манфӣ аст. Пул ҳамчун воситаи умумии мубодила имкон медиҳад, ки уҳдадориҳо дар ҳолатҳои гуногун, аз муомилоти тичоратӣ то пардохтҳои маъмурӣ, иҷро шаванд. Аввалан, ҳадафи аслии гарав таъмини иҷрои уҳдадориҳои пулӣ мебошад. Дар ин бахш саволи ҳалношуда доир ба табиати ҳуқуқии иҷрои уҳдадориҳои пулӣ боқи мемонад. Дар назария табиати ҳуқуқии иҷрои уҳдадориҳои пулиро аз хусусияти иҷрои он вобаста медонанд. Иҷрои уҳдадориҳои пулӣ дар шакли амал аз лаҳзаи пайдоиши хусусияти ҳуқуқӣ шартномаи дуҷумдараҷаи воқеии дучониба мебошад. Иҷрои уҳдадориҳо дар шакли худдорӣ аз амал таркиби ҳуқуқӣ мебошад, ки ду далели ҳуқуқиро дар бар мегирад:

– ифодаи ягонаи ирода оид ба амал кардан дар шакли боздоштани амал ҳангоми дарк намудани зарурати худдорӣ кардан аз амал нисбат ба кредитор;

– факти дигари ҳуқуқӣ – ҳолати нисбии дар шакли набудани давомнокии амал мебошад, ки бинобар он қарздор бо амали ихтиёрӣ раванди иҷрои уҳдадорихоро вайрон намекунад.

Табиати ҳуқуқии уҳдадорихои пулӣ талаб менамояд, ки фарқи уҳдадории пулӣ дар ҳуқуқи маданӣ аз уҳдадорихои пулии дигар соҳаҳои ҳуқуқ, аз ҷумла ҳуқуқи оммавӣ омӯхта шавад.

Дар уҳдадории пулӣ қарздор уҳдадор аст ба кредитор «миқдори муайяни пулро диҳад». Уҳдадорихоеро, ки дар онҳо пул ҳамчун предмет ба назар мерасад ва бо аломатҳои алоҳида муайян карда мешавад, ҳамчун пул фаҳмидан мумкин нест.

Шахсони ҳуқуқӣ дар ҳолатҳои марбут ба гирифтани қарз, маблағҳои қарзӣ ба ин усули таъминот мурочиат мекунанд. Ба ин муносибат чунин вазъиятеро тасаввур кардан душвор аст, ки гаравдеҳ барои ба кредит гирифтани пулро ба гарав гузошта, яъне ба ивази пули аз кредит бақарзгирифташуда пул пешниҳод мекард.

Инчунин, агар гаравгир уҳдадории худро ба таври дахлдор иҷро карда натавонад, он гоҳ талаботи субъекти молро ба гарав гирифта, аз ҳисоби моли багаравгузошта, ки дар музоядаи оммавӣ фурӯхта мешавад қонеъ карда мешавад (б. 1, м. 392 КМ ҚТ). Равшан аст, ки ҳатто дар ин ҳолат ҳам пулро дар музоядаи оммавӣ фурӯхта наметавонист, зеро пул, ҳатто ҳамчун ашё, бар хилофи чизҳои дигар, на фурӯхта мешавад ва на харида мешавад.

Вобаста ба ҳукмҳои муайян намудҳои мухталифи гарав тақсим карда мешаванд. Одатан, гаравро ба гарави бе супоридан ва гарави бо супурдани амволи ба гарав гузошташуда ба гаравгир ҷудо мекунанд. Мувофиқи ҳукми умумии муқарраршудаи қ. 1 м. 382 КМ ҚТ амволи ба гарав супурдашуда дар идораи гаравдеҳ боқӣ мемонад. Дар созишнома тартиби дигаре пешбинӣ шуда метавонад (мавзуи гарав ба гаравгир, ба шахси сеюм барои ҳифз супурда мешавад ва ғ.). Дар мавриди ба гарав гузоштани молу мулки ғайриманқул ва моли дар муомилот б. 1 м. 382 КМ ҚТ муқаррар кардааст, ки ин ашё ба гаравгир дода намешаванд.

Дар баъзе ҳолатҳо предмети гарав метавонад ба гаравгир бе ҳуқуқи истифода ва ихтиёрдорӣ кардан дода шавад, ки он метавонад бо муҳри муайян ва қулфи лозима нигоҳ дошта шавад. Дар дигар мавридҳо предмети гарав бо гузоштани аломатҳои муайян дар назди гаравдеҳ гузошта мешавад.

Предмети гарав боздошташуда ҳисоб карда мешавад, ба шарте ки он аз ҷониби гаравдеҳ барои соҳибияти муваққатӣ ё истифода ба шахси сеюм дода шуда бошад.

Аз нуқтаи назари иқтисодӣ ба гаравгир бештар додани молу мулки ба гарав гузошташуда ба моликияти худ ғоиданоктар аст. Ин пеш аз ҳама дар он аст, ки ҳангоми ба гаравгир додани предмети гарав дар баъзе мавридҳо гаравдеҳ аз имконияти воқеии ихтиёрдорӣ ашё маҳрум мешавад; манфиати гаравдеҳ ба гирифтани ашёи ба гарав гузошташуда ўро ба иҷрои дурусти уҳдадорӣ бо гарав таъминшуда ҳавасманд мегардонад.

Аҳаммияти ҳуқуқии тафовут гузоштани гарав бо супурдани амвол ба гаравгир ва гарав бо нигоҳ доштани амвол дар дасти гаравдеҳ, аз ҷумла, дар он зоҳир мегардад, ки агар ягон созишномаи дигар вучуд надошта бошад, ҳуқуқи ба гарав гузоштани молу мулки супурдашуда ба гаравгир аз лаҳзаи супурдан пайдо мешавад. Тарафе, ки предмети гаравро дар ихтиёраш дорад, барои ҳифз ва нигоҳдорӣ бехатари ҳамон амвол масъул мебошад, ба шарте ки қонун ё шартнома тартиби дигареро муқаррар накарда бошад. Аз ин ҳолат ҳалли як силсила масъалаҳои дигар вобаста аст, ки кадом тараф амволи ба гарав гузошташударо дар дасташ нигоҳ медорад.

Яке аз навъҳои дигари гарав – гарави молҳои дар гардиши тичоратӣ қарордошта аст, ки ба сабаби моҳияти махсуси предмети созишномаи дахлдор хусусиятҳои алоҳида дорад. Молҳои даргардишбуда инвентаризатсия, ашёи хом, маҳсулоти нимтайёр ва маҳсулоти тайёре ҳисоб мешаванд, ки онҳоро метавон истифода бурд ва бо гузашти вақт пурра кард (қ. 1 м. 36 Қонуни ҚТ “Дар бораи гарави амволи манқул ва бақайдгирии уҳдадорӣҳои таъминшуда”) [8].

Гарави молҳои дар гардиши тичоратӣ қарордошта чунин гарав аст, ки дар он мол дар ихтиёри гаравдеҳ боқӣ мемонад ва ӯ ҳуқуқ дорад таркиб ва шакли табиии амволи ба гарав гузошташударо (захираи мол, ашёи хом, масолах, нимтайёр, маҳсулоти тайёр) тағйир диҳад, ба шарте ки арзиши умумии онҳо дар созишномаи гарав кам нашавад.

Гаравдеҳ ҳуқуқ дорад арзиши моли дар муомилот ба гарав гузошташударо мутаносибан ба қисми иҷрои уҳдадорӣ таъминшуда кам кунад, агар дар шартномаҳо тартиби дигаре пешбинӣ нагардида бошад.

Ҳуқуқи гарав дар муносибатҳои баррасишаванда аз рӯи ашё асос намебарад: моли дар муомилот, ки аз тарафи гаравдеҳ бегона карда шудааст, аз лаҳзаи ба моликият, идораи хоҷагидорӣ ё идораи оперативии бадастоваранда гузаштан предмети гарав намебошад ва моли дар шартнома зикргардидаи гаравдеҳ харидашуда аз лаҳзаи соҳиб шудан ба гаравдеҳ предмети гарав мегардад. Дар натиҷа, тағйир додани таркиби молу мулки ба гарав гузошташуда метавонад дар сурате ба амал ояд, ки агар навҳои дигари мол нисбат ба молҳои, ки дар аввал предмети гарав буданд, харида шаванд.

Шакли табиии молу мулки ба гарав гузошташуда дар натиҷаи коркарди он (хом, нимтайёр, маҳсулоти тайёр) тағйир меёбад. Дар шартномаи гарави моли дармуомилотбуда ба ғайр аз шартҳои, ки одатан дар шартномаи гарав дохил мешаванд, бояд намуди моли ба гарав гузошташуда, дигар хусусиятҳои умумии он, арзиши умумии предмети гарав, маҳалли ҷойгиршавии онҳо, ҳамчун навҳои молҳои, ки предмети гаравро иваз карда метавонанд, нишон дода шаванд. Гаравдеҳи моли дармуомилотбуда бояд дафтарчаи гаравҳоро пеш барад, ки дар он дар бораи шартҳои гарави мол ва тамоми амалиёте, ки боиси тағйир додани таркиб ё шакли табиии моли ба гарав гузошташуда, аз ҷумла коркарди он мегардад, қайд карда мешавад.

Ҳангоми аз ҷониби гаравдеҳ вайрон кардани шартҳои гарави моли дармуомилотбуда гаравгир ҳуқуқ дорад амалиётро бо онҳо бо гузоштани аломату муҳр ба моли ба гарав гузошташуда то бартараф шудани вайронкунӣ боз дорад (б. 4 м. 386 КҲМ ҚТ). Ҳангоми баррасии масъалаи ба кадоме аз

тарафҳо бояд молу мулки ба гарав гузошташуда дошта бошад, онҳо одатан дар Кодекси маданӣ мавҷуд будани қоидаи императивиро дар бораи ба гаравгир дода нашудани моли дар муомилот гузошташуда, истинод мекунанд.

Чунин ба назар мерасад, ки моҳият дар ин дастури ҳатмӣ нест. Гап дар моҳияти муносибатҳое, ки аз гарави моли дар муомилот ба миён омадаанд, меравад: гаравдеҳ ҳуқуқ дорад таркиб ва шакли табиӣ молу мулки ба гарав гузошташударо тағйир диҳад, метавонад моли ба гарав гузошташударо бегона кунад. Ҳуқуқи гарав ба онҳо қатъ мегардад, вале он аз рӯйи моли дар шартномаи гарав зикргардидаи гаравдеҳ харидашуда ба миён меояд (муомилоти мол маҳдуд аст).

Ҳамин мол (ашё) метавонад предмети шартномаи гарави моли дар муомилот буда ва предмети шартномае гардад, барои ба гаравгир додани онҳо, зери қулф ва калид гузоштани онҳо ва ғ. (дар сурати дуҷум мол аз муомилот бароварда мешавад). Агар дар бораи гарави моли дар муомилот буда шартнома баста шавад, албатта, онҳо ба гаравгир намегузаранд, балки бояд дар ихтиёри гаравдеҳ монанд. Дар акси ҳол, муомилоти мол ба амал намеояд. Ин молест, ки барои бегона кардан пешбинӣ шудааст ва ба туфайли он гаравдеҳ даромад мегирад. Аз ҳисоби даромад вай қарздиҳандагони худ, аз ҷумла гаравгирро мепардозад.

Е. Павлодский гуфта буд, ки “гарави моли дармуомилотбударо дар шакли гарав қатъӣ ба амал баровардан мумкин аст», мо чунин мешуморем, ки агар гарави қатъии мол муқаррар карда шавад, он гоҳ шартномаи дахлдорро шартномаи вобаста ба моли муомилот басташуда ҳисоб кардан мумкин нест. Дигар ин ки, агар гаравдеҳ шартҳои гарави моли дармуомилотбударо вайрон кунад, гаравгир ҳуқуқ дорад бо гузоштани тамға ва муҳри худ ба моли багаравгузошташуда амалиётро бо онҳо то бартараф шудани вайронкунии боздорад.

Дар ин маврид, дар бораи ҳуқуқи гаравгир барои яктарафа муқаррар намудани “режими қатъии гарав” ба муҳлати барои гаравдеҳ барои бартараф намудани вайронкунии зарурӣ сухан рондан мумкин аст.

Намуди дигари гарав бо асолати назаррас – гаравбандии ашё дар гаравхона фарқ мекунад, ки ин асолат аз бисёр ҷиҳат ифода меёбад. Меъёрҳои гарав асосан характери диспозитивӣ доранд, меъёру муқаррарот дар бораи ба гарав гузоштани ашё дар ломбард бошад, императив мебошанд. Ғайр аз ин, талабот оид ба гарав дар ломбард дар бораи ба ҳеч ваҷҳ роҳ надодани ҳулоса, аз ҷониби тарафҳо ба шартнома ворид намудани шартҳои, ки вазъи гаравдеҳро нисбат ба он ки қонун муайян кардааст, бадтар мекунад, ҳатмист. Шартҳои шартномаи ба гарав гузоштани ашё дар гаравхона, ки ҳуқуқҳои гаравдеҳро нисбат ба ҳуқуқҳои пешбиниамудаи Кодекси маданӣ ва дигар қонунҳо маҳдуд мекунанд, эътибор надоранд.

Ба ҷойи ҷунин шартҳои муқаррароти дахлдори қонун татбиқ карда мешавад. Муносибатҳои оид ба гарави ашё дар гаравхона дорои таркиби махсуси предметӣ мебошанд. Дар онҳо танҳо шахрванд гаравгузор буда, танҳо ломбард гаравгир – шахси ҳуқуқӣ – ташкилоти махсусгардонидашуда буда метавонад, ки ба ивази молу мулки манқули ба гарав гузошташуда ба шахрвандон қарзҳои кӯтоҳмуддат медиҳад ва ҷунин молу мулки манқули шахрвандон ва доштани иҷозатномаи дахлдор лозим аст (м. 32 Қонуни ҚТ “Дар бораи гарави молу мулки манқул ва бақайдгирии уҳдадорихои таъминшуда) [8].

Предмети ба гарав гузоштани ашё дар ломбард танҳо молу мулки манқули барои истеъмоли шахсӣ пешбинӣ шуда метавонад. Ба гарав гузоштани ашё дар ломбард барои додани қарзи кӯтоҳмуддат ба шахрвандон аз тарафи ломбард нигаронида шудааст. Бо ин намуди гарав ягон уҳдадорихои дигар таъмин карда намешавад.

Созишномаи супоридани ашё ба гарав дар ломбард тавассути супурдани ҷиптаи гарав аз ҷониби ломбард имзо мешавад, ки дар он ҳамаи шартҳои калидии созишнома (ҳаҷми қарз, кафолати гарав, арзёбии он ва ғайра) дар бар гирифта шудааст. Созишнома нисбат ба супоридани ашё ба гарав дар ломбард созишномаи ҷамъиятӣ ҳисоб мешавад.

Супоридани ашё ба гарав дар ломбард ҳамеша бо супурдани ашёи ба гарав гузошташуда ба гаравхона (гаравдеҳ) пайванд аст. Ломбард вазифадор аст ба манфиати гаравдеҳ ашёи ба гарав қабулшударо аз ҳисоби хеш ба ҳачми комили арзёбӣ, ки мувофиқи нархҳои ашёи ҳамин навъ ва сифат муқаррар шудааст ва одатан дар лаҳзаи гарав муайян карда мешавад, суғурта кунад. Ломбард ҳуқуқ надорад ашёи ба гарав гузошташударо истифода ва идора кунад. Ӯ новобаста аз гуноҳи хеш барои гум шудан ва осеб дидани ашёи ба гарав гузошташуда масъул аст. Ломбард танҳо дар ҳолате аз масъулият озод карда мешавад, ки агар далелҳо пешниҳод кунад, ки талафот ё зарар дар натиҷаи қувваи ҳалнашаванда ба вуқӯъ омадааст.

Равобити дахлдор ба қонунгузори ҳуқуқи истеъмолкунандагон пайваст аст. Тартиби осонкардашудаи рӯенидани амволи ба гарав гузошташуда муайян карда шуд. Дар ҳолати дар муҳлати муқарраршуда баргардонидани маблағи қарз ба гаравдеҳ муҳлати афзалиятноки як моҳ дода мешавад, агар гаравгир маблағи қарзро барнагардонад, гаравхона ҳуқуқ дорад, ки ашёи ба гарав гузошташударо дар асоси имзои бо нотариус тасдиқшуда, фурӯшад.

Фурӯши амволи ба гарав гузошташуда мувофиқи ҳукмҳои умумии фурӯши мавзуи гарав муайян карда мешавад (қ. 1 ва 3 м. 388 КМ ҚТ). Пас аз фурӯши амволи ба гарав гузошташуда талаботи гаравхона нисбат ба гаравдеҳ (қарздор) баргардонида мешавад, гарчанде маблағи аз фурӯши мавзуи гарав ҳосилшуда барои комилан қонеъ кардани он нокифоя бошад.

Равобити гарав, ҳамчун ҳукм, дар асоси созишнома ба миён меояд, ки шартҳои калидии он:

1. Мавзуи гарав (амволи ба гарав супурдашуда), номи он, аломатҳои ҳачмӣ ва сифатӣ ё дигар аломатҳои, ки барои мушаххас кардани ин ашё ва чудо кардани он аз ҳачми ашёҳои ҳамсон имкон медиҳанд. Агар ҳуқуқи амволии мавзуи гарав бошад, пас муайян карда мешавад, ки кадом ҳуқуқҳо ба гарав гузошта шудаанд, онҳо аз кадом уҳдадорихои қаблӣ ба вучӯъ меоянд, муҳтавои онҳо чист ва ғайра;

2. Арзёбӣ додан ба мавзуи гарав бо мувофиқаи ҷонибҳо;

3. Муайян кардани амволи ба гарав гузошташуда ба кадоме аз ҷонибҳои созишномаи гарав;

4. Хислати уҳдадории бо гарав ҳифзшуда;

5. Ҳаҷми талаботи бо гарав кафолатшуда, масалан, нархи мавзӯи созишномаи хариду фурӯш, ҳаҷми қарз ва ғоизҳое, ки барои истифодаи қарз пардохт мешаванд.

6. Муҳлати анҷоми уҳдадории бо гарав ҳифзшуда, муҳлати пардохти нархи харид мувофиқи созишномаи хариду фурӯш, муҳлат (ҳо)-и баргардонидани қарз ва пардохти ғоизҳо мувофиқи созишномаи қарз. Гаравдеҳ ва гаравгир вобаста ба он ки амволи ба гарав гузошташударо дар ихтиёраш дорад, вазифадоранд, агар дар қонун ё созишнома тартиби дигаре пешбинӣ нагардида бошад:

7. Амволи ба гарав гузошташударо бо арзиши комилаш аз хатари гумшавӣ ва осеб дидан суғурта кунад ва агар арзиши умумии амвол аз ҳаҷми талаботи бо гарав кафолатшуда зиёд бошад – ба ҳаҷми талабот. Суғурта аз ҳисоби гаравдеҳ анҷом мешавад. (Қонун ё созишнома метавонад пешбинӣ кунад, ки суғурта аз ҳисоби гаравгир, ба ҳаҷми дигар ва ғайра анҷом дода шавад);

8. Барои кафолатдиҳии ниғаҳдории амволи ба гарав гузошташуда, аз ҷумла барои ҳимояи он аз ҳамла ва талаботи шахсони сеюм чораҳои ҳатмиро бинад. (Уҳдадориҳои дахлдор метавонанд дар байни гаравдеҳ ва гаравгир мувофиқи қонун ё созишнома тақсим карда шаванд, новобаста аз он ки мавзӯи гарав дар ихтиёри ҷониби дигар бошад, феҳристи чораҳое, ки бояд дида шаванд, дар ҳолати мушаххас ва ғайра);

9. Ҷониби дигарро дар бораи хатари гум шудан ё осеб дидани амволи багаравгузошташуда фавран огоҳ кунад. Ҳар яке аз ҷонибҳои созишномаи гарав ҳуқуқ дорад вучуди ҳақиқӣ, вазъият, ҳаҷм ва шароити ҳифзи амволи ба гарав гузоштаи ҷониби дигарро мувофиқи ҳуҷҷатҳо тафтиш кунад. Ҳуқуқҳои гаравгир:

10. Амволи ба гарав гузошташударо дубора ба ҳайси гарав барои кафолатдиҳии талаботи дигар ба гарав супорад (гарави минбаъда), ба шарте ки инро созишномаҳои қаблии гарав мамнуъ накарда бошанд;

11. Дар ҳолати ба гаравгир гузаштани амволи ба гарав гузошташуда ва ӯ поймолкунии дағалонаи уҳдадорихои хеш нисбат ба ҳифз ва кафолати беҳатарии мавзуи гарав (суғурта накардааст, барои ҳифз чораҳои ҳатмиро надидааст) пеш аз муҳлат қатъ кардани гаравро талаб намояд ва ғайра);

12. Чуброни зарари дар натиҷаи пурра ё қисман гум шудан ё осеб дидани мавзуи гарав, ки ба гаравгир супурда шудааст, талаб кунад. Гаравгир барои гум шудани амволи ба гарав гузошташуда ба ҳаҷми арзиши ҳақиқии он ва барои зарари он ба ҳаҷми арзиши он, новобаста аз он ки мавзуи гарав ҳангоми супурдани он ба кадом маблағе, ки ин арзиш кам шудааст, ба гаравгир масъул аст. Дар созишнома ҳуқуқи гаравдеҳ барои аз гаравгир рӯёнидани дигар зараре, ки дар натиҷаи гум шудан ё осеб дидани мавзуи гарав расонида шудааст, пешбинӣ шуда метавонад. Гаравгир барои гум ё осеб дидани мавзуи гарав масъулият дорад, ба шарте ки исбот накунад, ки мувофиқи м. 462 ҚМ ҚТ аз масъулият озод карда шуданаш мумкин аст;

13. Аз мавзуи гарав даст кашад ва чуброни талафоти онро ва дар ҳолатҳои пешбинишудаи созишнома ва рӯёнидани дигар зарарҳоро талаб намояд, агар амволи ба гарав гузошташуда ба гаравгир гузашта бошад ва дар натиҷаи зараре, ки гаравдеҳ барои он гаравгир мебошад масъулиятнок бошад, чунон осеб дида бошад, ки онро мувофиқи мақсади хеш истифода бурдан мумкин нест;

14. Талаби ба гаравгирро дар бораи чуброни зараре, ки дар натиҷаи гум кардан ё осеб дидани мавзуи гарав ба гаравгир ҳангоми баргардонидани уҳдадории бо гарав кафолатшуда расонида шудааст, ба ҳисоб гирад;

15. Мавзуи гаравро бо розигии гаравгир иваз намояд, агар дар қонун ё созишнома тартиби дигаре пешбинӣ нагардида бошад (дар қонун ё созишнома гаравдеҳ метавонад аз ҳуқуқи иваз кардани мавзуи гарав маҳрум карда шавад ё ин ҳуқуқ бо нишон додани он маҳдуд карда шавад амволе, ки бо он мавзуи

гарав иваз карда шуданаш мумкин аст ё шартҳои изофии амалисозии ин ҳуқуқ пешбинӣ шуда метавонанд ва ғайра);

16. Дар муҳлати мувофиқ мавзуи гаравро барқарор кунад ё онро бо амволи дигари ҳамарзиш иваз намояд, агар а) мавзуи гарав гум ё осеб дида бошад ё ҳуқуқи моликият ба он ё ҳуқуқи идоракунии хоҷагӣ бо асос қатъ шуда бошад. б) дар созишнома тартиби дигаре пешбинӣ нагардида бошад. Гаравдеҳ метавонад бо созишнома (вале на дар қонун) аз ҳуқуқи иваз кардан ё барқарорсозии мавзуи гарав маҳрум карда шавад, вучуд ё амалисозии ин ҳуқуқ метавонад бо шартҳои муайян ва ғайра бошад;

17. Мавзуи гаравро мувофиқи мақсади хеш истифода барад, аз он ҷумла аз он ҳосил ва даромад гирад, агар дар созишнома тартиби дигаре пешбинӣ нагардида бошад ва аз хислати гарав барнаояд. Масалан, дар созишнома пешбинӣ шуда метавонад, ки гаравдеҳ ҳуқуқи истифодаи мавзуи гаравро надорад, муайян намояд, ки ҳосил ва даромади аз амволи ба гарав гузошташуда низ мавзуи гарав мегардад ва ғайра. Агар истифодаи мавзуи гарав боиси нобуд гардидани амволи ба гарав гузошташуда шавад, бешубҳа, ин бояд ҳилофи ҷавҳари гарав эътироф карда шавад (ба чунин истифода иҷозат дода намешавад);

18. Бо иҷозати гаравгир мавзуи гаравро бо роҳи бегонагардонӣ, ба шахси дигар ба иҷора ё истифодаи ройгон додан ё ба тарзи дигар идоракунӣ кунад, агар дар қонун ё созишнома тартиби дигаре пешбинӣ нагардида бошад ва аз хислати гарав барнаояд. Ҳамин тавр, қонун ё созишнома гаравдеҳро аз ҳуқуқи идоракунии амволи ба гарав гузошташуда маҳрум кардан мумкин аст, танҳо амалҳои муайяни идоракунӣ (масалан, ба иҷора додан, вале на фурӯш) иҷозат дода мешавад, ки идоракунии он метавонад сурат гирад, бе розигии гаравгир ва ғайра;

19. Дар ҳолати вафот амволи ба гарав гузошташударо идоракунӣ кунад (васият кунад). Ягона чунин ҳуқуқ ба гаравдеҳ – шахрванд (вале шахси ҳуқуқӣ не) тааллуқ дорад. Созишномае, ки ҳуқуқи гаравдеҳро барои васият кардани амволи ба гарав гузошташуда маҳдуд мекунад, эътибор надорад;

20. Дар ҳар лаҳзаи то фурӯши мавзуи гарав рӯёниш аз он ва фурӯши онро бо роҳи анҷоми уҳдадории бо гарав кафолатшуда ё дар ин ҷо як қисми онро, ки муҳлати анҷоми он гузаштааст, қатъ намояд. Ҳамин ҳуқуқ аз рӯйи уҳдадории асосӣ ба қарздор тааллуқ дорад, агар он бо гарави амволи ба шахси сеюм тааллуқдошта, ҳифз шуда бошад. Созишномае, ки ин ҳуқуқро маҳдуд мекунад, эътибор надорад.

Ба ғайр аз ҳуқуқ ва вазифаҳои зикршудаи гаравдеҳ, бояд таъкид кард, ки ӯ ҳамчунин уҳдадор аст ба ҳар гаравгири минбаъда дар бораи тамоми гаравҳои аллакай вучуддоштаи ин амвол маълумот пешниҳод кунад ва барои зараре, ки дар натиҷаи анҷом надодани ин вазифа ба гаравгир расидааст, масъул бошад; ҳангоми супоридани ҳуқуқи амволи ба гарав, ки бо қоғази қиматнок тасдиқ шудааст, гаравдеҳ вазифадор аст онро ба гаравгир ё ба депозити нотариус супорад, агар дар созишнома тартиби дигаре муқаррар нагардида бошад ва ғайра.

Агар дар созишнома тартиби дигаре пешгӯӣ нагардида бошад, гаравгир хатари тасодуфӣ гум шудан ё тасодуфӣ осеб دیدани амволи ба гарав супурдашударо бар уҳда мегирад. Гаравгир ба ғайр аз онҳое, ки зикр гардиданд, ҳуқуқ ва вазифаҳои дигар низ дорад.

Ҳамин тавр, ӯ салоҳият дорад мавзуи гаравро, ки ба ӯ супурда шудааст, истифода барад, аммо фақат дар ҳолате, ки ин дар созишномаҳо пешбинӣ шуда бошад (яъне, ҳамчун ҳукм, гаравгир салоҳияти истифодаи амволи дахлдорро надорад). Агар созишнома ба гаравгир имконият диҳад, ки мавзуи гаравро истифода кунад, ӯ вазифадор аст ба гаравдеҳ мунтазам дар бораи истифода ҳисобот супорад. Мувофиқи созишнома гаравгир уҳдадор шуда метавонад, ки аз мавзуи гарав бо мақсади баргардонидани уҳдадории асосӣ ё ба манфиати гаравдеҳ ҳосил ва даромад ҳосил кунад.

Дар ҳолатҳое ки мувофиқи шартҳои созишнома ба гаравгир салоҳияти истифодаи мавзуи гараве, ки ба ӯ супурда шудааст, дода шуда бошад, ӯ метавонад аз шахсони дигар, аз ҷумла аз гаравдеҳ рафъи ҳама намуди поймолкунии ҳуқуқи хешро талаб кунад, ҳатто агар ин поймолкуниҳо бо

маҳрум кардан аз моликият пайванд надошта бошанд. Гаравдеҳе, ки амволи ба гарав супурдашударо дошт ё бояд дошта бошад, салоҳият дорад онро аз моликияти ғайриқонунии шахси дигар, аз ҷумла аз ихтиёри гаравгир мувофиқи ҳукмҳои муқарраршудаи модда талаб намояд.

Гаравгир салоҳият дорад ҳуқуқи хешро мувофиқи созишномаи гарав ба шахси дигар интиқол диҳад. Ҳангоми амалисозии ин салоҳият, аввалан, риояи ҳукмҳои умумии интиқоли ҳуқуқи кредитор бо гузашти талаботҳои дар КМ ҚТ муқарраршуда ҳатмӣ аст; дуҷум, ба ҳамон шахс супурдани ҳуқуқи талаб нисбат ба қарздор аз рӯйи уҳдадорӣ асосие, ки бо гарав ҳифз шудааст.

Зербобро чамбаст намуда, хулоса мекунем, ки гарав яке аз роҳҳои маъмул ва самараноктарини таъмини иҷрои уҳдадорӣҳо дар ҳуқуқи маданӣ мебошад (қ. 1 м. 385 КМ ҚТ). Ин институт ба гаравгир (кредитор) ҳуқуқ медиҳад, ки дар сурати иҷро накардан ё иҷрои номатлуби уҳдадорӣ асосӣ аз ҷониби қарздор, талаботи худро аз арзиши амволи ба гарав супурдашуда (мавзуи гарав) аввалиятнок нисбат ба дигар кредиторон қонеъ кунад. Гарав аксессуарӣ (вобаста) буда, ҳуқуқи гарав аз уҳдадорӣ асосӣ бармеояд ва ҳамроҳ бо он ҳаракат мекунад. Гаравдеҳ метавонад ҳуди қарздор ё шахси сеюм бошад, ки соҳиби ҳуқуқи моликият ё ҳуқуқи дигари ашёӣ ба мавзуи гарав аст (қ. 2 м. 386 КМ ҚТ). Мавзуи гарав метавонад ҳама намуди амвол (ашё, ҳуқуқҳои молумулкӣ, талаботҳо), ҳатто амволе, ки дар оянда ба даст меояд, бошад, ба ғайр аз объектҳои аз муомилот гирифташуда ва талаботҳои шахсӣ (қ. 1 м. 388 КМ ҚТ). Дар ҳолатҳои муайян пул низ метавонад мавзуи гарав гардад, аммо бо тартиби махсус ва маҳдудиятҳои қонунӣ (масалан, бо супурдани он ба гаравгир ё депозит). Гарав асосан дар асоси шартнома ба вучуд меояд, вале қонунӣ (ипотекаи қонунӣ) низ имконпазир аст.

Навъҳои асосии гарав: гарав бо нигоҳ доштани амвол дар дасти гаравдеҳ (қоидаи умумӣ); гарав бо супурдани амвол ба гаравгир ё шахси сеюм (заклад); ипотека (гарави амволи ғайриманқул); гарав бо молҳои дар гардиши тичоратӣ; гарав дар ломбард (барои шаҳрвандон, бо ҳимояи қавии истеъмолкунандагон). Хусусиятҳои муҳим: ҳуқуқи гарав ҳуқуқи воқеӣ ба ашёи бегона аст, аммо аз

ухдадории асосӣ вобаста мебошад; амвол дар ихтиёри гаравдеҳ боқӣ мемонад (ҳамчун қоида), вале ҳуқуқи истифода ва идоракунии метавонад маҳдуд шавад; гаравгир ҳуқуқи афзалиятноки қонё кардани талабот аз ҳисоби фурӯши мавзуи гаравро дорад (музоядаи оммавӣ). Гарав ҳам ҳавасмандкунанда (қарздорро ба иҷрои дуруст водор месозад) ва ҳам ҳимоявӣ (кафолати манфиатҳои кредитор) аст.

Ҳамин тавр, гарав ҳамчун таъмини боэътимод ва самараноки иҷрои ухдадориҳо нақши калидӣ дошта, тавозуни манфиатҳои қарздор ва кредиторро таъмин мекунад ва гардиши амволиро дар иқтисодиёт мусоидат менамояд.

2.3. Байёна

Мувофиқи қисми 1 моддаи 438 КМ ҚТ байёна ҳамон маблағи пулӣ ҳисоб мешавад, ки ба унвони далели имзои созишнома ва кафолати анҷоми он супурда мешавад ва он аз ҳисоби маблағҳои мувофиқи созишнома пардохтшавандаи як қониб ба қониби дигар анҷом меёбад.

Аз ин таърифи мафҳуми байёна як қатор вазифаҳои он бармеояд. О.С. Иоффе навишта буд, ки “Байёна се вазифаро иҷро мекунад. Якум, пардохти гарав ҳамчун далели ҳуди бастанӣ шартнома хизмат мекунад ва агар он дар шакли хаттӣ бошад, ин далелро баҳс кардан мумкин нест, ҳатто агар шартнома дар шакли зарурии ҳуқуқӣ пӯшида нашуда бошад. Сониян, байёна вазифаи пардохтро иҷро мекунад, зеро он аз ҳисоби пардохтҳои мувофиқи шартнома пардохта ва ба ҳисоб гирифта мешавад. Сеюм, байёна воситаи таъмини иҷрои ухдадорӣ буда, вазифаи асосии он мебошад [53, с. 167].

Муаллифони дигар низ дар бораи вазифаҳои исботкунӣ, пардохт ва ҳифзи байёна сухан мегӯянд.

Вазифаи исботи байёна дар он зоҳир мегардад, ки байёна ба сифати далели бастанӣ шартнома дода мешавад. Агар факти додани байёна собит шавад, шартномаи асосӣ, агарчи хаттӣ пешниҳод нашуда бошад ҳам, басташуда ҳисоб меёбад. Шартномаи байёна, сарфи назар аз он, бояд дар

шакли хаттӣ баста шавад ва танҳо дар он сурат он ҳамчун тасдиқи бастанӣ шартномаи асосӣ хизмат хоҳад кард.

А.К. Новиков менависад, ки хулоса дар бораи арзиши далелии амалҳои додани байъона ба дараҷае табиист, ки ҳеҷ гуна тавзеҳотро талаб намекунад ва аз ин ҳам бештар, гумон аст, ки ҳадди ақал боиси баҳсу мунозира шавад. Дарвоқеъ, агар тарафҳо амалҳои анҷом диҳанд, ки ба ҳамроҳии баъзе уҳдадорӣҳо ба мучозоти ноустуворона нигаронида шудаанд, бо ин ҳуди онҳо ин ҳолатро тасдиқ мекунанд ва он вучуд дорад.

Ба ин маънӣ, таъкид кардан ба таъсири далели байъона ё ноустуворона тамоман зиёдатӣ мебуд: ин амали онҳо як чизи одӣ ҳисобида мешавад [130, с. 42]. Ниҳоят, сабаби ихтилофҳои ба гуфтаи муаллиф, метавон бо тағйир додани матни б. 1 м. 380 Кодекси граждании ФР, яъне аз он банд дар бораи вазифаи исботи байъона бартараф карда шавад [124, с. 44].

Роҳи дигари кафолатдиҳии анҷоми уҳдадорӣҳо байъона мебошад, ки маблағи пулӣ ҳисоб мешавад ва як ҷониби имзокунандаи созишнома мувофиқи ҳаҷми маблағҳои мувофиқи созишнома пардохтшаванда барои далели имзои созишнома ва ҳифзи анҷоми он ба ҳисоби ҷониби дигар мегузаронад. Аз ин мафҳум бармеояд, ки байъона вазифаҳои зеринро иҷро мекунад: а) пардохт; б) далели имзои созишнома ва в) усули кафолатдиҳии анҷоми уҳдадориро ба ҷо меоварад [97, с. 412].

Байъона мувофиқи созишнома муқаррар карда мешавад. Созишнома нисбат ба байъона, новобаста аз ҳаҷми байъона, бояд дар шакли хаттӣ имзо гардад. Дар ҳолати ғайриимкон шудани созишнома байъона бояд бозпас дода шавад. Дар вазъияти эътироф шудани ҷониби супорандаи байъона барои анҷом надодани уҳдадорӣ хеш, байъона бозпас дода намешавад. Яъне, чавҳари ин роҳи кафолатдиҳии анҷоми уҳдадорӣ дар супоридани маблағи пулӣ чиҳати далели имзои созишнома зоҳир мегардад ва ин шахс ба ҳайси кафил ё зомин зухур намекунад, балки ҳуди шахси мушаххас нисбат ба уҳдадорӣҳои асосӣ бояд бошад. Аз ҳамин сабаб, мавзуи байъона фақат маблағи пулӣ шуда метавонад [62, с. 497-498].

Мафҳуми ҳар як категорияи ҳуқуқӣ, ҳар як мафҳуми ҳуқуқӣ бояд тавре таҳия ва баён карда шавад, ки аз рӯйи он аломатҳои таҳассусӣ, тавсифкунанда ва сохти як категорияи ҳуқуқӣ, мафҳуми ҳуқуқии мушаххасро яктарафа муайян кардан мумкин буд. Дар робита ба ин, таърифи ҳуқуқии мафҳуми байъона, ки дар б. 1 м. 438-и КМ ҚТ (б. 1 м. 380 Кодекси граждани ФР) мазкур пешбинӣ шудааст, аз ҷиҳати мазмуни таҳририю семантикии худ хеле муваффақ ба назар мерасад. Дар он бо тартиби муайяни мантиқӣ дар бораи пардохт, далел ва ниҳоят, дар бораи вазифаҳои муҳофизатии байъона нишон дода шудааст. Аз ин бармеояд, ки аз таърифи юридикӣ хориҷ кардани банд дар бораи вазифаи исботи муаммо ба назари мо як пешниҳоди нодуруст ва беасос менамояд.

Вазифаи навбатии байъона пардохт мебошад. Тавре зикр гардид, байъона аз ҳисоби пардохтҳои оянда дода мешавад ва ҳангоми иҷрои минбаъдаи шартнома маблағи байъона ҳангоми иҷрои уҳдадорӣ шартномаи асосӣ ба ҳисоб гирифта мешавад ва агар тарафе, ки байъона додааст, уҳдадорӣ асосиро иҷро кунад, пас байъонаро аз даст медиҳад.

Байъонаро аз пешпардохт бояд фарқ кард, агар тарафҳо оид ба байъона шартномаи хаттӣ набаста бошанд, пас маблағи пардохташуда пешпардохт мебошад, ки вазифаи таъмини уҳдадориро иҷро намекунад. Дар сурати иҷро нашудани уҳдадорӣ пешпардохт дар ҳар сурат ба тарафе, ки онро пардохт кардааст, ба ҳамон андоза баргардонида мешавад ва дар айни замон оқибатҳои иҷро нашудани уҳдадорӣ боғаравтаъминшуда пешбинишуда намебошанд [57, с. 758].

“Пешпардохт ҳамеша вазифаи пардохтро иҷро мекунад, вай метавонад вазифаи исботкуниро иҷро намояд, вале бар хилофи байъона вай ҳеҷ гоҳ вазифаи амниятиро иҷро намекунад” – менависад Б.М. Гонгало [36, с. 37].

Аз ҷавҳари вазифаи пардохтии байъона чунин хулоса бармеояд: аввалан, байъона фақат бо пули нақд супурда мешавад; дуюм, байъона аз ҷониби қарздоре, ки уҳдадори пардохтро бар уҳда дорад; сеюм, байъонаро танҳо барои ҳифзи уҳдадорӣ пули созишномаҳое, ки уҳдадорӣ молиявиро дар бар

мегиранд, татбиқ кардан имкон дорад. Аз ҳамин сабаб, байъонаро барои кафолатдиҳии уҳдадориҳои ғайрисозишномавӣ, масалан, уҳдадориҳои, ки аз расонидани зарар ба ҳаёт ва саломатӣ, амволи шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, инчунин давлат ба вучуд меоянд, истифода бурдан ғайриимкон аст.

Байъона ҳоло на фақат дар равобити созишномавӣ бо ширкати шахсони воқеӣ, балки дар равобити созишномавӣ, ки иштирокчиёни он шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ ҳастанд, низ татбиқ мегардад. Худуди уҳдадориҳои созишномавӣ, ки дар онҳо байъона муқаррар шудааст, низ васеъ гардид.

Уҳдадориҳои шартномавӣ, ки дар дар санади қонунгузорӣ, хусусан КМ ҚТ муайян шудаанд, ба гурӯҳҳои гуногун тақсим мешаванд, ки ҳар кадоми онҳо дарбаргирандаи хусусиятҳои хоси худ мебошанд. Ин тасниф дорои хусусияти иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ мебошад ва ба иштирокчиёни муомилот имкон медиҳад, ки вазифаҳо ва ҳуқуқҳои худро ба таври дуруст дарк намоянд. Дар нишондоди зерин дақиқтар баъзе аз ин уҳдадориҳо тавсиф карда мешаванд:

1. Пардохти нархи мол аз ҷониби харидор: Ин уҳдадорӣ дар доираи шартномаи хариду фурӯш ба миён меояд, ки харидор вазифадор аст нархи мувофиқашудаи молро пардохт кунад;

2. Пардохти арзиши мол ё хизмат;

3. Таъминоти якумра бо воситаҳои саробонӣ;

4. Пардохт барои иҷораи молу мулк;

5. Пардохт барои хизматрасониҳои машваратӣ, таъмир ё хизматҳои дигар, ба миён меояд.

Ғайр аз уҳдадориҳои шартномавӣ, уҳдадориҳои пулӣ метавонанд аз манбаъҳои ғайришартномавӣ, ба мисли расонидани зарар, дорошавии беассос ё муқаррароти қонун, пайдо шаванд. Масалан, шахс метавонад вазифадор гардад, ки зарари расонидаашро бо пардохти маблағи муайян ҷуброн кунад. Инчунин, муқаррароти қонун метавонанд пардохти ҷарима ё дигар маблағҳоро ҳамчун уҳдадориҳои пулӣ муайян намоянд. Уҳдадориҳои ғайришартномавӣ дар таъмини адолат дар муносибатҳои маданӣ нақши муҳим мебозанд.

Байъона мисли ноустуворона вазифаи дигарро ичро мекунад – вазифаи муҳофизатӣ, яъне вазифаи таъмини ичрои уҳдадории шартномавӣ, ки онро як қатор олимони вазифаи асосии худ мешуморанд. Тибқи қоидаҳои м. 381 Кодекси граждани ФР: агар тарафе, ки ғарав додааст, барои ичро накардани уҳдадории асосӣ ҷавобгар бошад, он дар ихтиёри тарафи дигар мемонад, вақте ки тарафе байъона гирифтааст, барои ичро накардани шартнома ҷавобгар аст, вай вазифадор аст ба тарафи дигар маблағи дуқаратаи байъонаро диҳад [129, с. 39]. Ҳамин тавр, қоидаҳо дар бораи оқибатҳои ичро накардани уҳдадории бо байъона таъмингардида ба мақсади пешгирии ичро нашудани шартнома тарафхоро ба ичрои уҳдадории шартномавӣ ҳавасманд мегардонанд.

Илова бар ин, мувофиқи ҳукми қ. 3, м. 439 КМ ҚТ агар барои анҷом надодани созишнома ҷонибе масъул бошад, ки байъонаро қабул кардааст, он вазифадор мегардад ба ҷониби дигар ҳаҷми ду баробари байъонаро супорад. Ҳамчунин, ҷонибе, ки барои анҷом надодани созишнома масъулият дорад, агар дар созишнома тартиби дигаре муқаррар нагардида бошад, уҳдадор аст ба ҷониби дигар зарарро бо ҳисоби маблағи байъона ҷуброн кунад. Бояд таъкид кард, ки ҳукми зикршуда на ба анҷоми номатлуби уҳдадорӣ, балки фақат ба анҷом надодани уҳдадорӣ дахл дорад. Ин маънои онро дорад, ки барои ба вуҷуд омадани оқибатҳои пешбиниамудаи КМ ҚТ, асос метавонад пурра ичро накардани уҳдадории бо ғарав таъминшуда бошад.

Т.А. Фадеева байъонаро каме дигар хел шарҳ медиҳад. “Маблағе, ки ҳамчун байъона интиқол дода мешавад, барои ичрои уҳдадории асосӣ ҳисоб карда мешавад ва дар ин қисм ичрои онро қафолат медиҳад. Дар ин, вазифаи амнияти байъона зоҳир мешавад” [41, с. 534]. Б.М. Гонғало бар ин назар аст, ки чунин равиш худ мафҳуми байъонаро беқурб мегардонад, зеро функцияи амнияти он ба пардохт “ҳал мешавад” [36, с. 37]. Б.М. Гонғало бо чунин фикр розӣ нест, ки байъона “воситаи пурра ва қисман ичро намудани уҳдадории асосӣ” мебошад [36, с. 42], зеро агар тамоми маблағи аз рӯи шартнома додашуда гузаронда шавад, пас, аз афташ, онро барои байъона ҳисоб кардан

мумкин нест, хеле сабаб аст, ки нисбат ба пардохткунанда вазифаи таъминотро иҷро намекунад (қарордод аллақай аз ҷониби ӯ иҷро шудааст) [36, с. 35].

Дар адабиёт чунин ақида пайдо кардан мумкин аст, ки байёна дар баробари вазифаҳои пардохтӣ, исботкунӣ ва таъмини амният вазифаи ҷуброниро низ иҷро мекунад, зеро тарафе, ки барои иҷро накардан масъул аст, уҳдадор аст ба тарафи дигар зиёнро бо ҷуброни зарари худ ҷуброн намояд, маблағи байёна [38, с. 535], инчунин вазифаи барқароркунанда, яъне вазифаи муайянкунандаи он мебошад [94, с. 289].

Мо чунин мешуморем, ки вазифаҳои ҷубронкунӣ ва барқароркунии он на вазифаҳои асосӣ, балки вазифаҳои ҳамроҳӣ мебошанд.

Дар қонунгузорӣ ва амалия мафҳуми дигари ҳамин ном ҳам истифода мешавад, ки бо вучуди ин, мазмуни андаке дигар ва тамаркузи каме дигар дорад. Одатан чунин мафҳуми ҳамин ном ҳангоми музоядаву тендерҳо, ҳангоми хусусигардонии объектҳои давлатӣ истифода мешавад.

Мувофиқи ҳукмҳои қ. 5 м. 514 КМ ҚТ пешбинӣ гардидааст, ки иштирокчиёни музояда вазифадоранд мувофиқи ҳаҷм, муҳлат ва тартиби дар эълони баргузории музояда зикршуда байёна супоранд. Агар музояда сурат нагирифта бошад, байёна бояд бозпас дода шавад. Байёна инчунин ба шахсоне, ки дар музояда ширкат варзидаанд, вале ғолиб нашудаанд, баргардонида мешавад. Ҳангоми имзои созишнома бо шахсе, ки дар музояда ғолиб гардидааст, маблағи ҳамчун байёна супурдаи ӯ дар анҷоми уҳдадорӣ нисбат ба созишномаи имзошуда ба ҳисоб гирифта мешавад.

Дар м. 514 КМ ҚТ зикр шудааст, ки шахсе, ки дар музояда ғолиб омадааст ва ташкилкунандаи музояда дар рӯзи баргузории музояда ё тендер протокол нисбат ба натиҷаҳои музоядаро имзо мекунанд, ки он аҳаммияти ҳуқуқӣ дорад. Шахсе, ки дар музояда ғолиб шудааст, дар ҳолати аз имзои протокол даст кашидан аз байёнаи супурдаи хеш маҳрум мегардад. Ташкилкунандаи музояда, ки аз имзои протокол саркашӣ мекунад, вазифадор аст байёнаро ба ҳаҷми ду баробар бозпас диҳад, ҳамчунин ба шахси дар музояда ғолибшуда

харочоти дар натиҷаи ширкат дар музояда расидаро дар қисме, ки аз ҳаҷми маблағи байъона зиёд аст, чуброн намояд.

Оид ба хусусияти юридикӣ ва вазифаи байъонае, ки ҳангоми музояда ва савдо истифода мешавад, нуктаи назари нобаробар баён шудааст. Баъзе муаллифон маблағи гузоштаи довталабро ҳамчун гарав, ки аз рӯйи самти функционалии худ ба маблағи ба сифати байъона гузошташуда, аз рӯйи маъноӣ ин калима, ки дар қ. 1 м. 380-и Кодекси граждании ҶР пешбинӣ гардидааст, мефаҳманд. [40, с. 627; 40, с. 67; 129, с. 46].

Як қатор муаллифони дигар бо ин изҳорот розӣ нестанд. Ҳамин тавр, масалан, В.М. Гонгало менависад: “Ҳарчанд м. 448-и Кодекси гражданий (ва як қатор дигар санадҳои ҳуқуқие, ки меъёрҳои ба ин монандро дар бар мегиранд) сухан дар бораи байъона меравад, маълум аст, ки маблағи аз ҷониби довталабон пардохташуда байъонаи ин калима нест, ки моддаи мазкур муайян кардааст. Онҳо далели бастанӣ шартнома нестанд, зеро шартнома дар оянда (бо роҳи гузаронидани музояда) ва танҳо бо шахсе, ки дар музояда ғолиб омадааст, баства мешавад.

Бо ҳуди ҳамин маблағе, ки довталаби музояда додааст, як қисми “пардохтҳои аз он мувофиқи шартнома ба тарафи дигар” ҳисоб кардан мумкин нест (ҳоло шартнома вучуд надорад ва он танҳо бо яке аз довталабон хоҳад буд). Дар бораи вазифаи амният ба он маъное, ки дар моддаи мазкур муайян шудааст, сухан рондан лозим нест. Вазифаи таъмини байъона ба маъноӣ м. 380 аз он иборат аст, ки иҷрои уҳдадориро бо таҳдиди оқибатҳои нохуш ҳавасманд мегардонад (иҷро накардан боиси аз даст додани маблағи байъона барои шахси гунаҳкор мегардад).

Гузаронидани байъона аз ҷониби иштирокчиён ҳадафи функционалии дигар дорад, он барои нишон додани ҷиддияти ниятҳои иштироккунанда пешбинӣ шудааст. Дар айни замон ин гарав бо таҳдиди аз даст додани маблағи дахлдор, иштирокчиӣ савдоро ба бастанӣ шартнома ҳавасманд мегардонад, ки агар вай дар савдо бурд кунад” [36, с. 39].

Б.М. Гонгало мавқеи худро минбаъд дар мисоли сохтмони зерини пешниҳодкардаи ӯ баён мекунад: “Шахсе, ки дар музояда иштирок кардан мехоҳад, уҳдадорию дар оянда баستاني шартнома ба зимма мегирад (ба шарт, ки вай дар музояда ғолиб баромада бошад). Маблағе, ки ин шахс ба сифати гарав гузоштааст, мавҷудияти уҳдадорию зикргардидаро байни ташкилкунандаи музояда ва иштирокчи тасдиқ мекунад ва бо таҳдиди гумшудани маблағи дахлдор тарафхоро ба иҷрои ин уҳдадорӣ ҳавасманд мекунад.

Ҳамин тариқ, имкон дорад, ки иҷрои гараве, ки довталаб вазифаҳои исбот ва таъмини амниятро додааст, асоснок карда шавад. Бо вуҷуди ин, гумон кардан нодуруст мебуд, ки ин маблағ вазифаи пардохтро иҷро мекунад, зеро довталаб ҳоло бояд пардохт накунад ва шояд чунин уҳдадориро ба дӯш нагирад [36, с. 40].

Ҳамин тариқ, В.М. Гонгало дар масъалаи ба сифати байёна эътироф намудани вазифаҳои таъминот ва исботи дар музояда истифодашуда мавқеи дутарафаро ишғол менамояд: аз як тараф, вай чунин мешуморад, ки маблағи аз тарафи довталабон додашуда гарав нест ва баستاني шартнома исбот мекунад, зеро шартнома бояд аз рӯйи натиҷаҳои музояда бо шахсе, ки онро бурд кардааст, баста шавад ва дуюм, ҷорӣ намудани ин маблағ вазифаи таъминотро низ иҷро намекунад.

Аз тарафи дигар, муаллиф дар бораи имкони асоснок кардани иҷрои гараве, ки довталабон гузоштаанд, вазифаи таъмини амният сухан меронад. Ин мавқеи муаллиф нуқсон дорад.

Дар сурати ба гарав гузоштани миқдори муайяни пул аз ҷониби иштирокчиёни савдо нияти онҳо дар сурати ғолиб омадан дар савдо бо шахсе, ки дар шартҳои савдо нишон дода шудааст, муносибатҳои шартномавӣ бастан дар ҳақиқат тасдиқ мегардад.

Байёна уҳдадориро таъмин карда наметавонад, ки фарорасии он танҳо ба уҳда гирифта мешавад, зеро уҳдадорие, ки дар асоси шартнома оид ба байёна ба миён меояд, ёрирасон (иловагӣ) мебошад. Аз ин рӯ, ҳосилшуда ва вобаста ба асосӣ (бо таъминшуда) мебошад, ки уҳдадорию он метавонад танҳо

дар сурати мавҷуд будани уҳдадориҳои асосӣ вучуд дошта бошад – қайд мекунад Б.М. Гонгало [105, с. 42].

Дар баробари ин, “агар дар шартнома пардохти гарав аз ҷониби яке аз тарафҳо пешбинӣ шуда бошад, пас он танҳо пас аз иҷрои уҳдадориаш аз ҷониби контрагенти дахлдор басташуда ҳисобида мешавад” [29, с. 486-487]. Азбаски уҳдадориҳои асосӣ ва иловагӣ дар як вақт ба миён меоянд, мувофиқан байёна бояд ҳангоми бастанӣ шартнома пардохта шавад [101, с. 291].

Агар уҳдадориҳои асосӣ дар асоси аҳди хаттӣ ба миён ояд, он гоҳ чун қоидаи умумӣ чунин уҳдадорӣ ба монанди байёна имконнопазир аст, зеро факти бастанӣ шартнома ба исбот ниёз надорад. Дар сурате ки, агар тибқи чунин шартнома як тараф як қисми маблағи ба тарафи дигар тааллуқдоштаро гузаронад, он гоҳ он на ҳамчун далели бастанӣ шартнома (чизе барои исбот нест), балки ба мақсади иҷрои шартнома гузаронида мешавад.

Ба андешаи С.В. Сарбаш, “маблағи пас аз бастанӣ шартнома бо интиқоли бонк пардохташуда, агар дар шартнома нишондоди дахлдор мавҷуд бошад, албатта, бояд байёна эътироф карда шавад” [116, с. 40-11].

Чизи дигар он аст, ки дар шартнома дар сурати иҷро накардан ё ба таври бояду шояд иҷро накардани уҳдадориҳо ноустуворона пешбинӣ шуда метавонад. Усулҳои ҳисоб кардани онҳо метавонанд гуногун бошанд (маблағи муқарраршуда, фоизи ҳама гуна маблағ, дучанд маблағи пардохтшуда ва ғ.).

Байёна наметавонад роҳи таъмини шартномаҳои ба қайди давлатӣ гирифташуда бошад, масалан, шартномаи фурӯши бинои истиқоматӣ, ки аз лаҳзаи бақайдгирии давлатии он басташуда ҳисобида мешавад (б. 2 м. 588 КМ ҚТ) ва б. 2 м. 558 Кодекси гражданинӣ ФР).

Ҳамин қоида нисбат ба фурӯши корхона татбиқ карда мешавад. Азбаски то бақайдгирии давлатии чунин шартномаҳо уҳдадориҳо ба вучуд намеоянд, дар бораи байёнаҳо гап задан лозим нест. Ғайр аз ин, то ба қайд гирифта шудани шартномаи фурӯши молу мулки истиқоматӣ ё корхона харидор вазирадор нест, ки ба фурӯшанда нархи хариди молу мулки истиқоматӣ ё

корхона ё як қисми онро диҳад: ҳанӯз шартнома мавҷуд нест, ҳуқуқ ва уҳдадориҳо ҳанӯз ба миён наомадаанд.

Аз ин рӯ, аз нуктаи назари қонун дуруст ҳисоб кардани амалияи паҳншуда душвор аст, ки дар шартномаҳо (аз ҷумла шартномаҳои нотариалӣ) нишон медиҳанд, ки нархи харид “то бастании шартнома дода шудааст” ё “бевоқофат баъди имзои шартнома аз ҷониби тарафҳо”, “ҳисобҳо пас аз тасдиқи нотариалии шартномаи мазкур, вале то бақайдгирии давлатии он анҷом дода мешаванд” ва ғ [68, с. 229; 82, с. 59; 60, с. 91].

Дар адабиёт шабоҳат ва фарқи байни байъона ва ноустуворона нишон дода шудааст. “Ба монанди ноустуворона, байъона маблағи пешакӣ муайяншудаест, ки аз ҷониби контрагент, ки уҳдадори гуворо иҷро накардааст, гум кардааст. Аммо агар ноустуворона ҳангоми муқаррар намудани уҳдадорӣ танҳо пас аз содир намудани ҳуқуқвайронкунӣ пешбинӣ ва пардохта шавад, пас байъона аллақай дар вақти муқаррар намудани уҳдадорӣ пешпардохт карда мешавад, ки иҷро накардани он на ба пардохт, балки боиси ба амал омадани уҳдадорӣ мегардад, чун талафи байъонаи пардохтшуда.

Он ба ноустуворона хеле наздиктар аст ва агар уҳдадорӣ аз ҷониби гирандаи байъона, ки худаш байъонаро напардохтааст ва танҳо маблағи дукаратаи онро супорад, иҷро накунад. Аммо дар ин ҷо низ дар байни онҳо фарқияти ҷиддӣ боқӣ мемонад, зеро дар сурати иҷро накардани уҳдадорӣ ноустуворона танҳо ба шартӣ мувофиқашуда пардохта мешавад, дар ҳоле ки барои баргардонидани маблағи дукаратаи гаравпулӣ зарур аст, ки он пештар ба шахсе, ки хатои гирандаи байъонаро содир кардааст, дода шавад. Илова бар ин, ноустуворона метавонад бар хилофи байъонае, ки танҳо дар сурати иҷро нагардидани он дода мешавад, уҳдадорию бар зидди вайронкуниҳои гуногун таъмин кунад”, – навиштааст О.С. Иоффе [53, с. 169].

И.Ю. Расказова шабоҳати байни байъона ва ноустуворро дар хусусияти муваққатӣ ва ҳамзамон ҳамчун чораи масъулиятшиносӣ мебинад [41, с. 739].

Ба андешаи К.А.Новиков шабоҳати байъона ва ноустуворона дар он зоҳир мешавад: аввалан, дар мавриди ноустуворона, субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқии пардохти байъона маҳз ҳамон шахсоне мебошанд, ки инчунин тарафҳои уҳдадорӣ асосӣ мебошанд; дуюм, чунон ки дар мавриди ноустуворона, иҷрои қоидаҳои байъона ба ҳеч ваҷҳ вобаста ба зиён дидани шахси ҳуқуқӣ вобаста нест; сеюм, ноустуворона, байъона ғайр аз ноустуворона чизи дигаре нест, балки ба тавре, ки вай пешакӣ дода мешавад – бо назардошти зарурати эҳтимолии додани он [124, с. 40-42].

“Тафовут асосан дар тарафи техникий масъала мутамарказ шудааст: агар дар ҳолати ноустуворона маблағи ноустуворона ба кредитор пас аз ҳуқуқвайронкунӣ гузаронида шавад, пас дар уҳдадорӣ пардохти байъона вазъият метавонад дигар бошад. Маҳз, вақте ки тарафе, ки байъона додааст, барои иҷро нашудани уҳдадорӣ асосӣ ҷавобгар аст, он гоҳ барои пардохти ноустуворона чораҳои фаъол дидан лозим нест, зеро ноустуворона аллакай дар назди контрагенти худ мебошад.

Дар ҳуди ҳамин вазъият, вақте ки гунаҳкор тарафе, ки гаравпулиро гирифтааст, фарқи байни ноустуворона ва байъона комилан аз байн меравад: техникаи иҷрои уҳдадорӣ пардохти ноустуворона айнан ҳамон аст, ки гӯё мо маҳз аз ноустувор” [124, с. 41] – менависад К. Новиков. Гузашта аз ин, К.А. Новиков ба хулосае меояд, ки байъона ғайр аз намуди хусусии ноустуворона (ноустуворона) дигар чизе нест [124, с. 40-42].

Бо ҳамаи гуфтаҳои К.А. Новиков дар бораи таносуби байъона ба ноустуворона. Аввалан, вақте муаллиф иддао мекунад, ки “монанди ноустуворона, байъона ба ҷуз ноустуворона чизи дигаре нест, балки тавре пешакӣ дода мешавад – бо назардошти зарурати эҳтимолии пардохт накардани он”. Муаллиф бо ин изҳорот байъонаро, воқеан, танҳо ба яке аз шаклҳои ҷавобгарии маданӣ коҳиш медиҳад, дар ҳоле ки мақсади аслии он исботи далели бастанӣ шартнома ва ба вучуд омадани шартнома мебошад, вале дар асоси ин шартнома уҳдадорӣ. Мақсади аслии ноустуворона дар ин самт ҷуброн ва барқарорсозии он аст.

Ноустуворона ҳамчун чораи ҷавобгарӣ ҳамеша пас аз ҳуқуқвайронкунӣ хоҳад буд, дар ҳоле ки гарав тарафҳоро аз вайрон кардани ҳуқуқвайронкунии байни онҳо огоҳ мекунад. Байъона бо назардошти зарурати имконпазири пардохти он пешакӣ дода мешавад, аммо бо сабаби тамоман дигар. Ҳангоми пардохт ва гирифтани гарав тарафҳо на аз фарзияи эҳтимолии иҷро накардани уҳдадорихояшон, балки аз фарзияи софдилона дар иҷрои уҳдадорихояшон мебароянд.

Мавҷудияти хусусиятҳои ба ҳам монанде, ки дар байни байъона ва ноустуворона вучуд доранд, тамоман маъноӣ онро надорад, ки байъона як намуди муайяни ноустуворона аст. Ин ду мафҳум аз ҷиҳати моҳият ва маъноӣ худ фарқ мекунанд.

Зербобро ҷамъбаст намуда, хулоса мекунем, ки байъона яке аз роҳҳои муҳим ва хоси таъмини иҷрои уҳдадорихо дар ҳуқуқи маданӣ мебошад (қ. 1 м. 438 КМ ҚТ). Ин маблағи пулии муайян аст, ки як тараф (одатан қарздор) ба тарафи дигар (кредитор) ҳамчун далели имзои созишнома ва қафолати иҷрои он супурда, аз ҳисоби пардохтҳои ояндаи шартномавӣ ҳисоб карда мешавад.

Байъона се вазифаи асосиро иҷро мекунад: исботкунанда (далелӣ) – супоридани байъона далели бастании шартномаи асосӣ буда, ҳатто агар шартнома дар шакли хаттӣ пешниҳод нашуда бошад ҳам, вучуди онро тасдиқ менамояд; пардохтӣ – ҳангоми иҷрои дурусти уҳдадории асосӣ байъона ба ҳисоби пардохтҳои шартномавӣ дохил шуда, аз ҳаҷми онҳо кам карда мешавад; таъминкунанда (ҳифзӣ) – вазифаи муҳофизатӣ дошта, тарафҳоро ба иҷрои саривақтӣ ва дурусти уҳдадорихо ҳавасманд месозад. Агар тарафе, ки байъона супурдааст, уҳдадориро иҷро накунад, байъона дар ихтиёри гиранда мемонад. Баръакс, агар гирандаи байъона (кредитор) барои иҷро накардани уҳдадорӣ масъул бошад, ӯ вазифадор аст маблағи ду баробари байъонаро баргардонад ва зарари расонидашударо ҷуброн намояд (қ. 3 м. 439 КМ ҚТ). Байъона аз пешпардохт фарқ мекунад: пешпардохт фақат вазифаи пардохтро иҷро мекунад ва ҳеҷ гоҳ вазифаи таъминкунанда надорад. Байъона бошад, ҳамзамон далели бастании шартнома ва таъмини иҷрои он аст. Он фақат барои

ухдадориҳои пулии созишномавӣ (хариду фурӯш, иҷора, қарз ва ғ.) истифода мешавад ва бояд дар шакли хаттӣ муқаррар гардад. Байёна аз ноустуворона низ фарқ дорад: ноустуворона пас аз вайронкунии пардохт мешавад ва ҳамеша муҷозотӣ-чубронкунанда аст, дар ҳоле ки байёна пешакӣ дода шуда, пеш аз ҳама ҳавасмандкунанда ва исботкунанда буда, чуброн ва муҷозот вазифаҳои иловагӣ мебошанд. Дар амалия байёна дар шартномаҳои хариду фурӯш, иҷора ва хусусан дар музоядаҳо васеъ истифода мешавад. Дар музоядаҳо байёна далели ҷиддияти нияти иштирокчиро нишон дода, ҳавасманд мекунад, ки дар сурати ғолиб омадан шартномаро имзо кунад, аммо он комилан ба маънои классикии байёнаи шартномавӣ мувофиқ нест.

Ҳамин тавр, байёна ҳамчун институти дучониба – ҳам далели вучуди шартнома ва ҳам механизми ҳавасмандкунандаи иҷрои ухдадориҳо – дар ҳуқуқи маданӣ нақши муҳим дошта, тавозуни манфиатҳои тарафҳоро таъмин мекунад ва пешгирии вайронкуниро мусоидат менамояд.

БОБИ 3. ХУСУСИЯТҲОИ ЗАМОНАТ, НИГОҲДОШТ ВА КАФОЛАТИ БОНКӢ ДАР НИЗОМИ НАМУДҲОИ ТАРЗҲОИ ТАЪМИНИ ИҶРОИ УҲДАДОРӢ

3.1. Замонат

Замонат усули анъанавии таъмини иҷрои уҳдадориҳо мебошад, ки аксар вақт дар таҷрибаи бонкӣ ҳамчун кафолати қарз истифода мешавад.

Шартномаи замонат, ба монанди дигар усулҳои таъмини иҷрои уҳдадориҳо, бо уҳдадории асосӣ зич алоқаманд аст. Аммо, ба фарқ аз усулҳои дигар, замонат инчунин метавонад барои таъмини уҳдадориёе равона карда шавад, ки ҳоло вуҷуд надорад, яъне, уҳдадориёе, ки дар оянда пайдо мешавад. Ҳамин тариқ, замонат як навъ шарти пайдоиши уҳдадории оянда, шарти зарурии бастанӣ шартномаи дигар мегардад. Ин, чун қоида, ба уҳдадориҳои қарзӣ дахл дорад [71, с. 158].

Мафҳуми замонатро қонунгузориҳои ҳар давлат ба тарзҳои гуногун тафсир менамоянд. Аз он ҷумла баъзеи онҳо аз нуқтаи назари шартнома баъзеи дигараш аз нуқтаи назари уҳдадорӣ ва масъулияти зомин.

Бояд қайд намуд, ки институти замонат яке аз падидаҳои ҳуқуқи маданӣ аст, ки таърихи қадимӣ дошта, дар сарчашмаҳои ҳуқуқии аввалин давлатҳо мушоҳида мегардад.

Иттилооти аввалин оид ба институти замонат ва ҳолати истифодаи он, тибқи тадқиқоти муҳаққиқон, тақрибан соли 2750 то мелод дар тахтача дар китобхонаи шоҳи Аккад ва Шумер Сарғони 1, ки то ҳол нигоҳ дошта шудааст, ба қайд гирифта шудааст. Дар шакли маҷмуи меъёрҳои ҳуқуқӣ бошад, институти замонат дар Қонунномаи Хаммурапӣ – яке аз нахустин маҷмуаҳои машҳури ҳуқуқӣ (аз номи шоҳи онро қабулнамуда – Хаммурапӣ (1792-1750 то мелод) инъикос гардидааст. Қонунномаи мазкур дар асри XVIII то мелод дар заминаи ҳуқуқи одатӣ ва қарорҳои ҳокимон дар шакли казус (қарорҳои судӣ, ки оид ба баҳси мушаххас қабул шудаанд) таҳия шуда буд [127, с. 19].

Институти замонат дар ҳудуди таърихии Тоҷикистон ғаболона амалӣ мешуд. Дар ҳуқуқи авестой ба шартномаи замонат диққати хосса дода мешуд.

Ба ақидаи мо, дар Авесто шаш навъи шартномаҳои марбут ба замонат зикр шудаанд. Ба инҳо чунинҳо дохил мешаванд: шартномаи замонати шифоҳӣ бе ҳеҷ гуна расмиятҳо, яъне танҳо бо гуфтани калимаҳои мушаххас дар бораи ҳадаф ва муҳтавои шартнома; замонат бо галаи гӯсфандон; замонат бо сари чорвои калон; замонат бо ҳудуди як минтақаи пурра; замонат бо мусофиҳа, яъне шартномаи шифоҳӣ бо гуфтани калимаҳои муайян ва тасдиқ бо амали ритуалӣ – мусофиҳа; замонат бо ғулом. Аммо ба фикри ман, ҳуқуқи авестой на ҳамеша шаш навъи шартномаҳои мустақилро ҳамчун навъҳои замонат пешбинӣ мекард. Дар ҳоле ки ҳар навъи шартнома дар ҷамъияти пеш аз авестой аксар вақт вайрон мешуд, Авесто ва зороастризм барои ҳар навъ зарурати замонатро муқаррар кардаанд. Дар ҳуқуқи авестой барои вайрон кардани уҳдадорихои шартномавӣ ҷазоҳои саҳт пешбинӣ шуда буданд. Масалан, барои вайрон кардани шартномаи шифоҳӣ 300 зарбаи қамчин ё ҷӯб муқаррар мешуд. Дар ин ҳолат, масъалаи ҷалби зомин ба масъулияти якҷоя бо қарздор кушода менамояд. Вандидод масъулияти якҷояи ҳешовандони наздики қарздорро пешбинӣ мекард. Консепсияи ҷаҳонбинии зороастрий аз се унсур иборат буд: андешаи нек, гуфтори нек ва амали нек. Одаме, ки уҳдадорихои худро иҷро намекард, мувофиқи меъёрҳои ҳуқуқи авестой наметавонист ба бихишт ворид шавад. Агар уҳдадорӣ аз ҷониби қарздор иҷро нашавад, уҳдаи иҷрои он ба дӯши ҳешовандони наздик ва ҳатто наслҳо мегузашт. Бар ҳилофи замонати ихтиёрӣ дар қонунгузории муосир, Вандидод масъулияти императивӣ дар ҳолати вайрон кардани уҳдадорӣ аз ҷониби қарздорро пешбинӣ мекард. Ҳамин тавр, дар ин ҷо таъмини қонунӣ барои иҷрои уҳдадорӣ тавассути гузоштани замонат ба ҳешовандони наздики қарздор вучуд дошт. Муносибатҳои замонат хусусан ҳангоми рушди шартномаҳои қарзӣ муҳим шуданд. Рушди муносибатҳои қарзӣ дар ҳудуди Тоҷикистони муосир ҳанӯз дар давраҳои Парфияниҳо ва Сосониён паҳн шуданд. Шартномаҳои қадимтарини қарзӣ дар Судҳои давлати Сосониён танзим мешуданд, чунин созишномаҳо бо муҳри шартномаи қарзӣ мустаҳкам мешуданд. Марҳилаи навбатии рушди замонат дар ҳудуди таърихии

Тоҷикистон давраи ташаккули ҳукуқи мусулмонӣ дар ин ҳудуд буд. Дар ин ҳолат, суҳан дар бораи асри VII меравад, вақте ки ҳудуди Тоҷикистони муосир ба ҳайати ноҳияи Хуросон дохил мешуд. Аммо меъёрҳои ҳукуқи авестой бо омадани ҳукуқи мусулмонӣ аз байн нарафтанд. Дар асри IX, дар замони ташаккули давлати Сомониён, меъёрҳои ҳукуқи авестой бо меъёрҳои ҳукуқи мусулмонӣ омехта шуданд. Сарфи назар аз он ки ислом, ки бо «оташ ва шамшер» ҷорӣ шуд, ҳамаи динҳои пешини мардуми тоҷикро нобуд кард, унсурҳои алоҳидаи Авесто ба «одат» – ҳукуқи одии мусулмонон дохил шуданд ва ҳамин тавр яке аз манбаъҳои асосӣ, гарчанде на асосӣ, шариат шуданд. Маҷмуи меъёрҳо бо номи «муомилот» ҳукуқи шаҳрвандии мусулмонӣ ҳисобида мешавад. Дар ин соҳа истифодаи одатҳо, созиши ҷонибҳо ва истифодаи меъёрҳои диспозитивӣ дар ҳукуқи мусулмонӣ хуб мушоҳида мешавад. Дар ҳукуқи мусулмонӣ ду навъи таъмини уҳдадорӣ фарқ карда мешаванд. Фарқияти усулҳои ашъӣ барои таъмини иҷрои уҳдадорӣ, масалан, гарав аз усулҳои шахсӣ, ки ба онҳо замонат дохил мешавад. Дар шарҳҳои ҳукуқи мусулмонӣ танзими муфассали муносибатҳои замонат дар ҳукуқи мусулмонӣ тасвир шудааст. Замонати шахсӣ аз замонати молиявӣ фарқ карда мешавад. Дар ҳолати аввал зомин пеш аз қарздиҳанда барои ҳозиршавии қарздор масъул аст, дар ин ҷо суҳан дар бораи ҷуброни молиявӣ намеравад, дар ҳоле ки дар ҳолати дуҷум – зомин бо воситаҳои молиявии худ пеш аз қарздиҳанда дар ҳолати мавҷуд будани қарзи ҳақиқии қарздор масъул аст. Ғайр аз ин, дар ҳолати мавҷуд будани қарз ба қарздиҳанда ҳукуқи алтернативии интиҳоб пешниҳод мешавад. Ӯ метавонад даъво пешниҳод кунад ҳам ба қарздори мустақим, ҳам ба шахсе, ки барои ӯ замонат додааст. Умуман, замонат ҳамчун ҳамроҳшавӣ барои муттаҳид кардани масъулияти зомин ва қарздор барои қарз ҳисобида мешавад. Ҳамин тавр, ҳадафи замонат дар ҳолате ба даст меояд, ки агар шахси бой масъулияти уҳдадории қарзии шахси дигар – қарздиҳандаро ба дӯши худ гирад, зеро зарур аст пиндошт кард, ки ӯ онро иҷро мекунад. Ҳамчунин бояд дар хотир дошт, ки ҳолати ҳукуқии шахс дар доираи ҳукуқи мусулмонӣ бо эътиқоди динӣ муайян мешавад. Пайдо

шудани ҳуқуқи мусулмонӣ ҳамчун унсури системаи динӣ ислом, ҳамчун дини ислом, ба иродаи илоҳӣ асос ёфтааст. Меъёрҳои ҳуқуқи мусулмонӣ ҳуқуқи қонунии васии занро барои пардохти маҳр, ки ба ӯ муқаррар шудааст, пешбинӣ мекарданд, пас аз он ӯ ҳуқуқ ба бозгашти маҳр аз ҷониби шавҳар дошт. Ҳамин тавр, зан дар ин ҳолат ҳамчун қарздиҳанда, домодаш – ҳамчун қарздор ва васии зан – ҳамчун зомин баромад мекунад. Зан дар ин ҳолат ҳуқуқ ба талаби пардохти маҳр ҳам аз шавҳараш, ҳам аз васие, ки мехоҳад ҳамчун зомин баромад кунад, дошт. Васии зан уҳдадор нест, балки метавонад ҳамчун зомин баромад кунад, ӯ ҳуқуқ ба интихоби иҷро ё иҷро накардани амали замонат дорад. Ҳақиқати ҷолиб он аст, ки барои замонат розигии қарздор талаб намешуд, аммо розигии қарздиҳанда зарур буд. Бояд қайд кард, ки дар тамоми ҳудуди таърихии Тоҷикистон ҷорӣ кардани меъёрҳои исломӣ яксон нагузашт. Масалан, дини ислом дар ҳудуди Бадахшон танҳо дар асрҳои XI–XII паҳн шуд. Вазъият дар нимаи дуҷуми асри XIX ва аввали асри XX ҳангоми ташаққули генерал-губернатори Туркистон пас аз забти Осӣи Миёна аз ҷониби Русияи подшоҳӣ тағйир ёфт. Дар Тоҷикистони пеш аз инқилоб ду навъи меъёрҳо амал мекарданд, ба аввалҳо меъёрҳои ҳуқуқи императорӣ ва ба дуюмҳо – қонунҳои маҳсус, ки фаёолиятро танҳо дар ҳудуди генерал-губернатори Туркистон танзим мекарданд. Пас аз қабули 31 октябри соли 1922 Кодекси граждании ҶФССР дар ҳуқуқи граждании институти замонат тағйиротҳои муҳим ба вуҷуд омаданд. Муҳтавои ин кодекс сатҳи баланд дошт, ин ҳақиқат бо он исбот мешавад, ки баъзе муқаррароти он бе тағйирот ба актҳои нав – Кодекси граждании ҶФССР соли 1964 ва Кодекси граждании ҶФССР соли 1994 интиқол дода шуданд. Бори аввал маҳз дар Кодекси граждании ҶФССР соли 1922 дар моддаи 236 мафҳуми замонат – «шартнома, мувофиқи он зомин пеш аз қарздиҳандаи шахси сеюм уҳдадор мешавад, ки иҷрои уҳдадории охириро пурра ё қисман иҷро кунад», қонунӣ карда шуд. Қоидаи масъулияти муштарак байни қарздор ва зомин мустақкам шуд, ки ҳифзи манфиатҳо ва ҳуқуқҳои қарздиҳандаро таъкид мекунад. Таҷриба ва донишҳои илми ҳуқуқи маданӣ солҳои гузашта то ҳол на танҳо аҳаммияти худро гум накардаанд, балки дар

баъзе соҳаҳо ҳатто беназир ҳастанд. Замонат ба идеяи соддаи ҷорӣ кардани санксия ба шахсе, ки қарздор нест, агар охири уҳдадориро иҷро накунад ё қарзро бозпас надихад, асос ёфтааст. Дар замони Иттиҳоди Шуравӣ мафҳуми замонат аз ҷониби қонунгузор нисбат ба замони ҳозира васеътар дида мешуд. Ҳамин тавр, замонати бонкӣ мувофиқи муқаррароти замонат танзим мешуд. Бо дарназардошти он ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ба оилаи ҳуқуқии романо-германӣ дохил мешавад ва ба ҳуқуқи Рим қадим асос ёфтааст, ҳангоми сухан рондан дар бораи ташаккули институти замонат мо наметавонем рушди онро дар ҳуқуқи хусусии римӣ нодида гирем. Таърихи рушди ҳуқуқи континенталӣ нишон медиҳад, ки ҳадди ақал то охири асри XIX конструксияҳои ҳуқуқи римӣ асоси бечунучарои қонунгузорӣ ва ҳуқуқшиносӣ буданд. Навъи қадимтарини замонат замонати патерфамилиас – падари оила дар ҳуқуқи хусусии римӣ буд. Ҳамаи тобеон метавонистанд муомилоти молиявиро анҷом диҳанд, аммо ҳосили муомила ба падар мерафт. Дар ин ҳолат метавон хулоса кард, ки ҳамаи моликиятро маҳз патерфамилиас идора мекард. Агар писари тобеъ қарздор шавад, падари оила ҳамчун зомини пардохти қарз баромад мекунад. Аммо дар ин ҳолат замонат на аз шартнома, балки аз худӣ меёрҳои қонунӣ барои вучуд доштани робитаҳои ҳешовандӣ ва тобеият бармехезад, чунин замонатро қонунӣ номидан мумкин аст. Сардафтар метавонист ҳам қарзи тобеъро пеш аз қарздиҳанда пардохт кунад, ҳам ўро «бо сар» ба қарздиҳанда супорад. Қарздор барои қор кардани қарз ба кабола мегузашт. Дар вақти будан дар кабола қарздор ба ҳокимияти патерфамилиаси дигар мегузашт, ки барои тобеъ дар давраи қор кардани қарз масъул буд. Ҳуқуқҳо ва уҳдадорӣҳои шахсии волидон ва фарзандон дар марҳилаҳои гуногуни таърихи римӣ қуллан фарқ мекарданд. Ғайр аз замонати қонунӣ замонати шартномавӣ низ вучуд дошт, ки аз шартнома байни қарздор ва зомин бармехезад. Чунин замонат *adpromissio* уҳдадорӣи аксессуарӣ шахсони сеюмро барои ҷавобгӯӣ пеш аз қарздиҳанда ҳамроҳ бо қарздор пешбинӣ мекард, шахсони сеюмро дар ин ҳолат зоминҳо меномиданд. Чунин замонат дар ҳуқуқи римӣ хусусиятҳои худро дошт. Аввалан, зомин метавонист масъулиятро на бештар аз ду сол бар

дӯш гирад; дувум, ҳаҷми замонат набояд аз ҳаҷми уҳдадории асосӣ зиёд бошад; сеюм, зоминҳо метавонистанд якчанд нафар бошанд; чорум, масъулияти як зомин пеш аз қарздиҳанда ҳаҷми то 20000 сестертсия дар сол маҳдуд мешуд. Ҳамчунин маълумотҳо вучуд доранд, ки иштироки зомин хангоми баррасии парванда дар суд дар қараёни легисаксионӣ зарур буд. Иштироки ҷавобгар дар муҳокима бояд бо замонати шахси сеюм – *vadimonium* таъмин карда мешуд, ки шифоҳӣ ё бо гаравҳои молиявӣ ҳозиршавии ҷавобгарро дар ҳамаи марҳилаҳои муҳокима ва иҷрои ҳукми суд таъмин мекарданд. Ғайр аз ин, дар қараёни «гузоштани даст» ҳуди ҷавобгар ҳуқуқ надошт қарзи худро рад кунад, барои ӯ шахси сеюм – *vindex* бояд даҳлат кунад, ки масъулиятро ба дӯши худ мегирад. Аммо агар ғайриасосӣ будани чунин даҳлат исбот шавад, шахси сеюм ба пардохти қарз дар ҳаҷми дучанд ҷалб мешуд. Бояд қайд кард, ки дар ин ҳолат даҳлати зомин метавонист танҳо бо хоҳиши ҳуди ӯ сурат гирад, эътимоди ӯ ба амалҳои минбаъдаи дурусти қарздор ҳамроҳ бо муносибати мусбат ба шахсияти охири асоси даҳлати шахси сеюм – зомин мешуд, ки омода аст масъулиятро дар ҳаҷми дучанд дар ҳолати амалҳои ғайримуносиби минбаъдаи қарздор ба дӯши худ гирад. Ҳадафи замонат ҳамеша таъмини иҷрои амал ё уҳдадории молиявӣ буд. Дар шаклҳои ибтидоии замонат гузоштани аъзои оила ё дӯсти наздик ба ғуломӣ ё ҳабс бояд ангезаи қавии психологӣ барои қарздор барои пардохти қарзаш эҷод мекард. Дар баъзе ҳолатҳо зоминро танҳо ба хоҳири мавқеи беҳтараш нисбат ба қарздиҳанда барои назорат кардани қарздор ё таъсир расондан ба ӯ интиҳоб мекарданд; аён аст, ки манфиати зомин дар чунин назорат ё таъсир барои гирифтани қарз ҳар чи зудтар аст. Замонат кардан, ки замонат танҳо пас аз исбот шудани он, ки мурочиат ба қарздор қаноатмандӣ намеоварад, амалӣ мешавад. Ба ибораи дигар, хусусияти субсидиарии замонат тасдиқ мешавад ва ин ба рушди ҳуқуқ таъсир расонд. Дар ҳуқуқи римӣ таъқиби зомин аз ҷониби қарздиҳанда, агар қарздор қодир ба пардохти қарзаш бошад, ҷиноят ҳисобида мешуд. Афзалияти муҳокима – талаби он, ки қарздиҳанда аввал кӯшиш кунад, ки талаби худро аз моликияти

қарздор қаноатманд кунад, пеш аз талаби замонат ба ҳуқуқи римӣ дертар ворид шуд, ҳамчунин ба ҳуқуқи фаронсавӣ дар асри XIII. Бисёриҳо ин чораро ғайримуассир меҳисобанд, зеро зоминҳо метавонанд дар созишномаи замонат аз муҳокима қонунан даст кашанд. Ғайр аз ин, истифодаи муҳокима барои зомин бори гарон аст. Бо вучуди ин, ғойаи муҳокима ба идеяи муҳим ифода медиҳад, ки қарздиханда набояд замонатро талаб кунад, агар бозгашт ба қарздор ғайримуассир набошад. Ин хусусан дар ҳолатҳои он дуруст аст, ки замонат подош нагирифтааст ва вақте ки ӯ аз ғайриқарздор қарздор манфиат намебард. Хусусияти аксессуарии замонат низ дар тули асрҳо пай дар пай қорӣ шуд. Масъулияти зомин аксессуарӣ аст ба маъное, ки вучуд доштани он аз дурустӣ ва идомаи уҳдадорӣ асосӣ вобаста аст; ҳаҷми он низ бо ҳаҷми уҳдадорӣ асосӣ муайян мешавад. Хусусияти аксессуарӣ яке аз сифатҳои асосии замонат дар анъанаи ҳуқуқи фаронсавӣ аст. Замонати мустақил замонат нест ва наметавонад бошад. Манбаъҳо дар бораи шаклҳои қадимтарини уҳдадорӣ солидарӣ кам ва парокандаанд. Тафсири онҳо то ҳол баҳсбарангез аст. Дар чанд ҷумлаи кӯтоҳи Институтҳои Юстиниан шакли солидарият тасвир шудааст, ки ба ҳуқуқи муосир дохил шуд. Онҳо зикр мекунанд, ки уҳдадорӣ, ки бо стипулятсия бааста шудааст, метавонад зиёда аз як қарздор дошта бошад. Барои пайдо шудани чунин уҳдадорӣ, ҳамқарзҳо навбат ба навбат ҳамон чизро ваъда медиҳанд. Пардохт аз ҷониби як ҳамқарз қарзро мепӯшонад. Ниҳоят, институтҳо мушаххас мекунанд, ки уҳдадорӣ як ҳамқарз метавонанд беҳудуд бошанд, дар ҳоле ки уҳдадорӣ дигар – шароӣ, ё яке метавонад муҳлат дошта бошад. Дар давраи постклассикии ҳуқуқи римӣ замонати мутақобилаи онҳо ҳатмӣ мешавад, ва маълум аст, ки уҳдадорӣ зомин пеш аз қарздихандаи қарздор хусусияти субсидиарӣ дорад. Ин муқаррарот дар ҳуқуқи византӣ рушд меёбад, ки дар он фиксияи ҳуқуқи махсус қорӣ мешавад ва моликияти шахсони барои ҳадафҳои тичоратӣ муттаҳидшуда дар ҳолати пайдо шудани қарз умумӣ эътироф мешавад. Дар ин ҳолат, талаботҳои қарздиханда на мутаносибан ба ҳаҷми қарз аз моликияти ҳар иштирокчӣ қаноатманд карда мешаванд: зеро қарздиханда ҳамеша бо

иштирокчии мушаххас муомила мекунад, иштирокчиёни дигари ӯ масъулияти молиявиро барои қарзаш ба дӯш мегиранд, агар моликияти ин иштирокчӣ нокифоя бошад. Меъёрҳои қонунӣ, ки муносибатҳои марбут ба замонатро танзим мекунанд, агар шаклҳои «муосир» ва шаклҳои ибтидоии онро муқоиса кунем, тағйиротҳои ҷиддӣ дидаанд, гарчанде сохтори асосии он тағйирнаёфта боқӣ монд. Тағйири муҳим дар танзими ҳуқуқӣ тағйири замонатро дар тули вақт шарҳ медиҳад. Ин тағйир ба хусусияти санксияҳои ҳуқуқӣ барои напардохтани қарз дахл дорад. Меъёрҳои ҳуқуқӣ аз системаи санксияҳои пешгирикунанда ё ҷазоӣ, вақте ки қарздор ё зомин метавонианд ҳабс, ғулом, маъюб, қатл шаванд, баъзан ҳатто аз дафни муносиб маҳрум карда мешаванд, ба системаи санксияҳои барои қаноатманд кардани талаботи қарздиҳанда, вақте ки моликияти қарздор ё зомин барои қаноатманд кардани ин талаб мусодира мешавад, табдил ёфтанд. Зомин ҳоло на шахсест, ки ба дили қарздор наздик аст, балки қасест, ки моликияти кофӣ барои қаноатманд кардани талаботи қарздиҳанда дар ҳолати вайрон кардани уҳдадорихо дорад. Ин ҳеч маъно надорад, ки таҳдиди даъвои судӣ ба муқобили зомин таъсири пешгирикунанда ба қарздорро идома намедиҳад, ё таъсирҳои психологӣ ба шаклҳои ибтидоии замонат имрӯз вучуд надоранд. Замонати муосир воситаҳои нав ва мустақимро пешниҳод мекунад, ки тавассути онҳо қарздиҳанда метавонад талаби худро қаноатманд кунад. Дар ҳоле ки замонати ибтидоӣ пардохтро танҳо ғайримустақим, бо фишор ба қарздор таъмин мекард. Замонати муосир ба қарздиҳанда имкон медиҳад, ки тавассути суд моликияти зоминро мусодира кунад, барои гирифтани арзиши талабаш. Ҳеҷ чизе қарздиҳандаро аз амалӣ кардани ҳуқуқҳои худ мустақиман ба муқобили зомин дар ҳолати вайрон кардани уҳдадорихо аз ҷониби қарздор монё намешавад, ҳамчунин ҷӣ тавре ки ӯ ҳуқуқ дошт фавран ӯро мувофиқи модели ибтидоӣ ҷазо диҳад. Аммо дар модели ибтидоӣ ҷазои зомин қаноатманд кардани талаботи қарздиҳандаро таъмин намекард; дар ҳар сурат, қарздиҳанда танҳо хароҷоти иловагӣ мекард, зеро ӯ бояд барои ҳучра ва ғизо барои зомин, агар ӯ ҳабс шавад, пардохт кунад. Мувофиқи қонунгузори муосир мусодираи

моликияти зомин ба қарздиҳанда имкон медиҳад, ки талаби худро новобаста аз қобилият ё хоҳиши қарздор барои пардохт қаноатманд кунад. Ҳамин тавр, дар бисёр ҳолатҳо барои қарздиҳанда мақсадноктар шуд, ки талаботҳои худро мустақиман ба муқобили зомин пешниҳод кунад, умуман ба қарздор мурочиат накунад. Ин ҳодиса замонатро ба солидарият наздик кард. Бо рушди замонат чудо кардани он аз уҳдадорихои солидарӣ ҳар чи мушкилтар мешавад. Бо вучуди ин, байни онҳо баъзе фарқиятҳои муҳим боқӣ мемонанд. Чунин фарқиятҳо бо идеяи дар аввал зикршуда марбутанд, ки зомин қарздор нест. Пас хусусияти робитаи зомин ба қарз чӣ гуна аст? Ҳуқуқи римӣ ва ҳуқуқи умумии римӣ-ҳолландӣ барои шартномаҳои замонат расмиятҳо талаб намекарданд. Дар аввал барои он ки шартномаи замонат эътибор дошта бошад, зарур набуд, ки он шакли мушаххас дошта бошад ё ба шакли хаттӣ расмӣ карда шавад. Баъдтар ин муқаррарот бо қонунгузорӣ тағйир дода шуд. Имрӯз қонунгузориҳои Тоҷикистон, Русия, Фаронса, Африқои Ҷанубӣ ва бисёр кишварҳои дигар талаб мекунад, ки шароити шартномаи замонат дар ҳуҷҷати хаттӣ, ки аз ҷониби зомин ё аз номи зомин имзо шудааст, ифода ёбад, барои он ки он қувваи ҳуқуқӣ дошта бошад ва имкони ҳифзи даъвоӣ мувофиқи қонунгузорӣ дошта бошад. Аз ҷамаи гуфтаҳои боло метавон хулоса кард, ки институти замонат, ҳамчун усули қадимтарини таъмини иҷрои уҳдадорихо дар ҳуқуқи римӣ вучуд дошт. Рушди хоси замонати императивӣ, ки ба ҳешовандони наздик паҳн мешавад, дар давраи паҳншавии ҳуқуқи зороастрӣ дар ҳудуди Тоҷикистони муосир ба даст омад. Ғайр аз замонати қонунӣ, ки аз меъёри қонун бармехезад дар ҳуқуқи римӣ, ҳамчунин дар зороастрӣ ва ҳуқуқи мусулмонӣ замонати шартномавӣ вучуд дошт, ки аз шартнома байни қарздор ва зомин бармехезад. Аммо агар дар ҳуқуқи зороастрӣ замонати қонунӣ хусусияти императивӣ дошта бошад, пас дар ҳуқуқи римӣ ва мусулмонӣ он диспозитивӣ буд. Ғайр аз ин, хусусияти фарқкунандаи замонат дар ҳуқуқи мусулмонӣ чудо кардани замонати шахсӣ аз замонати молиявӣ буд. Ҳамин тавр, сарфи назар аз он ки институти замонат дар ҳар давраи таърихӣ дар ҳудудҳои гуногун хусусиятҳои худро дошт, метавон хулоса кард, ки ӯ ҳамчун

талаботи зарурӣ дар замонҳои қадим рушд ёфт. Маҳз муносибат ба масъулият дар ҷамъияти қабилавӣ ҳам дар ҳудуди таърихии Тоҷикистон, ҳам дар ҳудуди Рим қадим, асоси рушди минбаъдаи муносибатҳои замонатро гузошт.

Аввалан, мафҳуми замонат дар қонунгузори кишварҳои хориҷӣ асосан аз дидгоҳи созишномавӣ баён гардидааст. Масалан, мувофиқи қисми 1, м. 361 Кодекси граждани Федератсияи Россия “Мувофиқи созишномаи замонат зомин вазифадор мегардад, ки дар назди кредитори шахси дигар барои анҷоми пурра ё қисман уҳдадорихои он масъул бошад” [13]. Ҳамчунин, мувофиқи ҳукми м. 765 УГО “Мувофиқи созишномаи замонат, зомин уҳдадор мешавад, ки дар назди шахси сеюм барои анҷоми уҳдадории охири масъулият дошта бошад” [16].

Илова бар ин, мувофиқи м. 6 Қонуни Ҷумҳурии Мардумии Чин “Дар бораи кафолатдиҳии уҳдадорӣ (кафолатҳо)” “Замонат дар Қонуни мазкур – мувофиқаи байни зомин ва кредитор аст, ки мувофиқ ба он зомин вазифадор мегардад, мувофиқи созишнома уҳдадориро анҷом диҳад ё масъулиятро дар ҳолати анҷом надодани қарздор қабул кунад” [17], муайян шудааст.

Қисмати дигари қонунгузори кишварҳои хориҷӣ мафҳуми замонатро аз нуқтаи назари уҳдадорӣ ва масъулияти зомин муқаррар менамоянд. Масалан, мувофиқи м. 2288 Кодекси граждани Фаронса “Он шахсе, ки дар уҳдадорӣ ҳамчун зомин зухур мекунад, ба худ дар назди кредитор масъулияти анҷоми ин уҳдадориро қабул менамояд, агар онро худ қарздор анҷом надода бошад” [15].

Дар қонунгузори маданияи Тоҷикистон мафҳуми замонат тавассути созишномаи замонат баён гардидааст. Аз ҷумла, мувофиқи қ. 1, м. 418 КМ ҚТ «Мувофиқи созишномаи замонат зомин вазифадор мешавад, ки дар назди кредитори шахси дигар барои анҷоми пурра ё қисман уҳдадорихои он масъул бошад».

Замонат яке аз роҳҳои нисбатан васеъпаҳншудаи кафолатдиҳии анҷоми уҳдадорихо ҳисоб мешавад. Ҷавҳари замонат дар он зоҳир мегардад, ки шахси сеюм – зомин ба уҳдаи ҳеш уҳдадориро қабул мекунад, ки дар назди кредитори

шахси дигар барои анҷом надодани уҳдадориҳо аз ҷониби қарздор масъулиятро бар дӯш гирад. Ҳамин тавр дар шахсияти зомин кредитор як қарздори изофино нисбат ба қарздор оид ба уҳдадориҳои ҳифзшуда ба даст меорад [127, с. 45].

Дар адабиёти илмӣ вобаста ба мафҳуми замонат андешаҳои гуногун мавҷуд мебошад. Пеш аз ҳама, муқаррар карда шудааст, ки зомин вазифадор аст ҳамон амалхоеро, ки ба иҷро кардани онҳо қарздор вазифадор буд, иҷро кунад (агар дар шартнома қисман муқаррарнашуда бошад). Аз рӯйи ақидаи В.А. Белов, ки баъдан аз тарафи дигар таҳқиқотчиён дастгирӣ ёфт, чунин фаҳмиш консепсияи “замонат-уҳдадорӣ” ё “замонат-масъулият”-ро ташкил медиҳад. Дар якҷоягӣ бо ин ва дар ҳолати дида баромадани ҷораи рафтори муносиби зомин ҳамчун ҷуброни зарар, ба ҳар ҳол сухан дар бораи уҳдадориҳои маданӣ-ҳуқуқӣ меравад, ки мафҳуми уҳдадориро ташкил медиҳад. Ҳамин тавр, пешниҳоди номгӯи мазкур пурра хусусияти махсуси роҳи таҳқиқшавандаро инъикос намекунад [25, с. 165].

Г.Ф. Шершеневич замонатро чунин маънидод намудааст: “Замонат – ин ҳамроҳшавӣ ба уҳдадориҳои асосии (бо шартҳои иҷроӣ он) аз тарафи шахси сеюм, зомин, дар сурати иҷро накардани қарздор мебошад [101, с. 295]. С.В. Пахман навиштааст, ки ҳангоми замонат “шахси дигар ба худ иҷро аз рӯйи шартномаро дар сурати иҷро накардани контрагенти шартнома ба зиммаи худ мегирад” [72, с. 82].

К.П. Победоносцев замонатро чунин ифода кардааст: “Зомин – ин шахси сеюме мебошад, ки дар миёни ду тарафи шартнома баромад карда, дар назди кредитор (тарафи, иҷроро интизор) дар хусуси он ҷавобгӯ мешавад, ки қарздор (тарафи уҳдадор) уҳдадориҳои худро иҷро намоёнд, вале агар иҷро намоёнд, ӯ вазифадор мешавад, ки ба ҷои он уҳдадориҳои ӯро иҷро намоёнд” [73, с. 304].

Айни замон нуқтаи ақидаи мазкурро Н.Ю. Рассказова тарафгирӣ мекунад, ба ақидаи ӯ: “...мазмуни замонат ин аст, ки уҳдадориҳои зомин ҷиҳати иҷро кардани он, ки қарздор бояд иҷро мекард, лекин қарздор аз рӯйи уҳдадориҳои асосӣ иҷро накард” [37, с. 721].

Маҳз институти мазкур дар давлатҳои муосири дорои низоми ҳуқуқии континенталӣ ва англо-америкой чунин фаҳмида мешавад. Муҳокимаи замонат ҳамчун “тарафгирӣ” аз рӯйи нуқтаи назари таърихӣ-ҳуқуқӣ ба қафо кадам гузоштан мебошад.

Р.И. Сайфуллин ғояи “замонат-ухдадорӣ”-ро тарафдорӣ карда, ба ҳолатҳои, ки зомин вазифадор аст на он амалеро, ки ба содир кардани он қарздор ухдадор буд, содир кунад, ба монанди ҷуброни зарар, пешбинӣ намудааст [114, с. 41-42].

О.С. Иоффе бо дастрасӣ ба м. 203 Кодекси граждании РСФСР соли 1964, таҳти замонат шартномаеро, ки аз рӯйи он зомин дар назди кредитори шахси дигар вазифадор карда мешавад, ки барои иҷрои ухдадорӣ охири, онро пурра ё қисман, ҷавоб диҳад [53, с. 169].

Чунин нуқтаи назарро В.В. Витрянский пайравӣ мекунад: “Дар фарқият аз муқаррароти дар лоиҳаи Уложенияи граждании империяи Россия мавҷудбуда, ки тибқи он зомин вазифадор буд ба ҷойи қарздоре, ки ухдадориҳояшро иҷро намекунад, ухдадорӣ зомин тибқи қонунгузорӣ ҳозираи амалкунанда танҳо бо ухдадорӣ ҷавобгар будан барои қарздор маҳдуд карда мешавад”. М.И. Брагинский, В.В Витрянский низ чунин мешуморад, ки “ухдадорӣ зомин дар назди кредитор аз тарафи қонунгузор дар навбати аввал ҳамчун як шакли ҷавобгарӣ зомин дар ҳолати ухдадорӣ таъминшударо иҷро накардани қарздор муҳокима мешавад” [29, с. 590].

Ба назари мо, дарк кардани масъулияти зомин ҳамчун танҳо дар шакли пулӣ маҳдудсозии беасоси принсипи озодии созишнома дар қисми имконияти интиҳоби ҷонибҳо нисбат ба дигар намуди анҷом мебошад.

Замонат яке аз роҳҳои нисбатан васеъпаҳншудаи қафолатдиҳии анҷоми ухдадориҳо ҳисоб мешавад. Ҷавҳари замонат дар он зоҳир мегардад, ки шахси сеюм – зомин ба уҳдаи хеш ухдадориро қабул мекунад, ки дар назди кредитори шахси дигар барои анҷом надодани ухдадориҳо аз ҷониби қарздор масъулиятро бар дӯш гирад. Ҳамин тавр, дар шахсияти зомин кредитор як

қарздори изофиरो нисбат ба қарздор оид ба уҳдадории ҳифзшуда ба даст меорад [63, с. 793].

Ба ифодаи дигар, чавҳари муассисаи замонат дар сафи дигар усулҳои қафолатдиҳии анҷоми уҳдадориҳо дар он аст, ки нисбат ба кредитор ҳуқуқҳои изофиро ҳифз мекунад, ки ӯ дар ҳолати анҷом надодан ё анҷоми номатлуби уҳдадориҳо аз тарафи қарздор метавонад аз онҳо истифода барад [97, с. 287].

Ҳуқуқшиносони ватанӣ ва хориҷӣ таърифҳои мухталифи замонатро пешниҳод мекунанд. Дар зери мафҳуми замонат (*burgschaft, le cautionnement, surety, поручительство*) созишномаи байни зомин ва кредитор қарздори асосӣ дарк карда мешавад, ки мувофиқ ба он зомин дар назди кредитор барои анҷом надодани уҳдадорӣ аз ҷониби қарздори асосӣ масъул мебошад. Дар кишварҳои ба ном «ҳуқуқи умумӣ» дар зери мафҳуми замонат (*suretyship*) ё қафолат (*garanty*) уҳдадории қафил ё зомин дар назди кредитор фаҳмида мешавад, ки дар ҳолати анҷом надодани уҳдадории қарздори асосӣ дар назди кредитор ба вучуд меояд [62, с. 492].

Барои тамоми тартиботи ҳуқуқӣ танҳо он хусусият умумӣ шуморида мешавад, ки ҳанӯз аз тарафи Гай мухтасар ифода гардида буд: замонат ҳамчун уҳдадории нави қарздори иловагӣ дар назди кредитор муайян карда мешавад, ки бо мақсади таъминот ба миён меояд. Дар дигар ҳолатҳо фарқиятҳо мушоҳида карда мешаванд [79, с. 388].

Якум, мазмуни масъулияти зомин ҳамчун пешниҳоди ҳамон предмети иҷро, ки бояд аз рӯйи уҳдадории асосӣ пешниҳод карда шавад (консепсияи пешниҳоди ҳамарзишӣ). Одатан чунин масъулияти зомин аз рӯйи уҳдадории пулӣ шарҳ дода мешавад (Австрия, Англия, Фаронса, Олмон, Италия, Португалия, Испания). Лекин аз рӯйи ҳуқуқи италиявӣ ва португалӣ ин қоида ба чунин шарномаҳо чун молсупорӣ ва пудрат паҳн мегардад, агар шахсияти қарздор (ҳам зомин ва ҳам қарздори асосӣ) аҳаммияти ҳалқунанда барои кредитор надошта бошад.

Дуюм, масъулияти зомин ҳамчун масъулияти додани чуброни зарар фаҳмида мешавад (консепсияи пешниҳоди чуброн). Аз рӯйи ҳуқуқи олмонӣ,

италиявӣ, португалӣ ва испанӣ чунин фаҳмиш ба таъмини уҳдадорихоё, ки дар он иҷрои шахсии қарздор барои кредитор аҳаммияти муҳим дорад, паҳн мегардад. Дар ҳолатҳои номбаршуда муайян кардани масъулияти зомин ҳамчун ҷуброни зарар на танҳо масъалаи истилоҳот мебошад. Дар Англия ин аҳаммияти хеле муҳим дорад, зеро кредитор уҳдадор мешавад дар он ҳолат зарарро кам кунад.

Сеюм, азбаски ба шартномаи замонат меъёрҳои умумии ҳуқуқи шарномавӣ амал мекунад, мазмуни масъулияти зомин метавонад бо мувофиқаи тарафҳо муайян карда шавад.

Таҳти мафҳуми замонат Д.И. Мейер чунин муносибатро мефаҳмид «муносибати ҳуқуқӣ, ки дар он як ё якчанд шахс вазифадоранд, дар ҳолати вайрон кардани он аз ҷониби шахсе, ки барои содир кардани ягон амал ба ғоидаи шахси дигар вазифадор аст, ба ҷойи қарздор ин амалро содир кунанд ё ба зараррасон барои риоя накардани ҳуқуқи вай мукофот диҳанд» [64, с. 479]. Бо чунин нуқтаи назар К.Н. Анненков ва П.А. Муллоев [23, с. 253] розӣ мебошанд.

Пажӯҳишгар Б.М. Гонгало чунин мешуморад, ки «замонат ҳамчун уҳдадории зомин барои супурдани маблағи пулӣ ба кредитори шахси дигар (қарздор) дар ҳолати анҷом надодани уҳдадорихоӣ охири ҳисоб мешавад. Дар вазъияти ин маблағро ба ҷойи қарздор пардохт накардан, зомин бо пардохти он уҳдадорӣ хешро анҷом медиҳад». Дар ҳамин ҳол, таъкид карда мешавад, ки «уҳдадорӣ зомин метавонад танҳо дар ҳатмияти пардохти маблағ иборат бошад» [36, с. 72]. Замонатро ба сифати уҳдадорӣ мустақили пулии дорои ҳислати ҷубронӣ ҳисоб карда, муҳаққиқ К.Н. Предеин ин мафҳумро рушд медиҳад [125, с. 36].

Ба дидгоҳи мо, ҷавҳари замонат танҳо мувофиқи мавқеи консепсияҳои пешниҳодкардаи ҳамарзишӣ ё пешниҳодкардаи ҷубронӣ тафсир карда намешавад. Чи тавре ки мо зикр карда будем, ин ё он ғоя ба он оварда мерасонад, ки аввалан ҳудуди татбиқи замонат хеле маҳдуд мегардад, дуҷум – навъи вучуддоштаи татбиқшавандаи он асоси назариявии хешро намеёбад.

В.А. Белов дуруст қайд мекунад, ки замонат аз тақдири уҳдадории асосӣ дар масъалаҳои нақдӣ ва эътиборнок, инчунин аз ҳаҷм ва шарти уҳдадории асосӣ вобастагӣ дорад. Дар навбати аввал, талабот ба зомин дар он ҳолат изҳор карда намешавад, ки уҳдадории асосӣ ҳоло пайдо нашудааст (дар сурати таъмини уҳдадории оянда ё шартӣ) ва ё он аллақай қатъ гардидааст. Дар навбати дуюм, қоидаи умумӣ амал менамояд, ки мувофиқи он безътибории шартномаи асосӣ ба безътибории шартномаи таъминшавандаи замонат оварда мерасонад (б. 2, қ. 2, м. 223 Кодекси маданӣ).

Дар навбати сеюм, ҳолати зомин наметавонад нисбат ба ҳолати қарздори асосӣ мушкилтар бошад. То ҳол муҳиммияти гуфтаи Гай оид ба он, ки «дар муносибати иловагӣ мазмун нисбат ба асосӣ зиёд буда наметавонад (*res plus in accessione esse potest quam in principali re*)» (Гай. 3.126)», боқӣ мондааст. Ва дар охир, зомин ба ҳамон он шартҳое, ки қарздори асосӣ ҷавобгар аст, ҷавоб медиҳад.

Хусусияти иловагии шартномаи замонат бо муқарраротҳои навбатии КМ ҚТ тасдиқ мегардад:

1) тибқи талаботи меъёри қ. 1, м. 424 КМ ҚТ, ки мутобиқи он замонат бо қатъи уҳдадории таъминнамудааш қатъ мегардад;

2) аз рӯйи қоидаҳои умумӣ барои созишнома оид ба таъмини иҷрои уҳдадорӣ, ки аз рӯйи онҳо безътибории чунин аҳд ба безътибории ин уҳдадорӣ (уҳдадории асосӣ) оварда намерасонад, лекин безътибории уҳдадории асосӣ, аз рӯйи қоидаи умумӣ, ба безътибории уҳдадории таъминшавандаи он оварда мерасонад (қ. 2 ва 3 м. 354 КМ ҚТ);

3) мувофиқи ҳукми банди 2, қ. 2, м. 223 КМ ҚТ, ки мувофиқ ба он бо гузашти муҳлати даъво нисбат ба талаботи асосӣ, муҳлати даъво нисбат ба талаботи изофӣ (нисбат ба гирифтани ҷаримаи поймолкунии созишнома, нисбат ба масъулияти кафил (зомин) ва ғайраҳо) низ ба анҷом мерасад;

4) мувофиқи ҳукми меъёри м. 413 КМ ҚТ, ки мувофиқ ба он замонат, мувофиқи ҳукми умумӣ, аз пайи уҳдадории асосӣ ҳангоми гузаштани ҳуқуқҳои кредитори аввала нисбат ба чунин уҳдадорӣ ба уҳдаи кредитори нав

мегузарад (яъне кредитори нав нисбат ба уҳдадории асосӣ ва мувофиқи созишномаи аксессуарӣ кредитори зомин мегардад);

5) мувофиқи м. 7 Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» “барои анҷоми уҳдадориҳои хеш мувофиқи созишномаи лизинг субъектҳои иҷораи молиявӣ созишномаҳои ҳатмӣ ва изофиро имзо мекунанд. Ба созишномаҳои ҳатмӣ созишномае дохил мешавад, ки мувофиқ ба он амвол аз фурӯшанда ба лизингдех супурда мешавад. Ба созишномаҳои изофӣ созишномаи ҷалби маблағҳои пулӣ, созишномаи гарав, созишномаи кафолат, созишномаи замонат ва ғайраҳо шомил мешаванд”.

Аксессуарии шартномаи замонат нисбати уҳдадории таъминшаванда ва алоқамандии мустақками ин «ду табақаи муносибатҳои уҳдадорӣ» низ дар сурати ҷавоб додан ба савол оид ба имконияти гузашт кардан аз ҳуқуқ талабот аз рӯйи шартномаи замонат новобаста аз чунин гузашт аз рӯйи уҳдадории асосӣ бояд асоси ҳалқунанда дошта бошад (ба ном гузашти чудокардашуда). Расман ба ин маҳдудият ҷорӣ карда нашудааст. Лекин дар сурати иваз кардани шахс дар уҳдадории аксессуарӣ байни уҳдадории асосӣ ва иловагӣ қатъшавии алоқа ба миён меояд.

Ҳанӯз М.М. Агарков андеша дошт, ки замонат ҳамчун «мустақилии бузург (значительную)» нисбати уҳдадории асосӣ пайдо мешавад, ки он аз унвони мустақилӣ (шартномаи замонат) асос гирифта, муносибат бо тарафхоро дар уҳдадории шахсони сеюм ҷалб менамояд [18, с. 145].

Л.А. Новоселова чунин мепиндорад, ки мувофиқи ҳуқуқи ҳозираи Россия, бо назардошти диспозитивӣ будани меъёри моддаи 364 Кодекси граждании Федератсияи Россия (м. 393 КГ ҚТ) бо роҳи радди зомин аз эътироз, ки бо безъятибории ин ё он аҳдҳои баҳснок алоқаманд аст, натиҷаи ба ҳамин монандро ба даст овардан мумкин аст, ки аз рӯйи ақидаи муаллиф, ба қонун ва моҳияти замонат муқобил нест [67, с. 12].

Метавон таъкид кард, ки аз ҷиҳати таърихӣ замонат айнан ба ҳайси уҳдадории мустақил ташаккул ёфтааст ва дар қонунгузории феълӣ

амалкунанда замонат ҳамчун созишномаи аксессорӣ ҳисоб карда мешавад, ки ин дар амалияи татбиқи ҳуқуқӣ комилан тасдиқ мегардад.

Нисбат ба масъалаи муқаррар кардани ҳудуди уҳдадорихое, ки метавонанд ҳамчун асосӣ зухур кунанд, бо дидгоҳи ҳанӯз дар замони ҳуқуқи бобули ва авестой, ҳамчунин ҳуқуқи римӣ инкишофёфта ва аз тарафи бисёре аз пажӯҳишгарон пуштибонишаванда мувофиқат кардан имконпазир аст: бо замонат ҳар гуна уҳдадории шаҳрвандӣ-ҳуқуқӣ ҳифз карда мешавад, ҳам созишномавӣ (мувофиқи ҳукм, замонат маҳз уҳдадорихои созишномавиرو ҳифз мекунад) ва ҳам берун аз он вучуд дошта метавонад.

Дар амалияи судӣ қоида дар хусуси нигоҳ доштани уҳдадорӣ аз шартномаи гарав, дар ҳолате ки қарздори асосӣ – шахси ҳуқуқӣ аллакай барҳам дода шудааст, дарҷ гардидааст: агар гарав барои таъмини уҳдадорӣ на ба гаравдиханда, балки барои шахси дигар (қарздор аз рӯйи уҳдадории асосӣ) гузошта шуда бошад, ба итмом расидани мурофияи озмунӣ (музоидавӣ) нисбати қарздор аз рӯйи уҳдадории асосӣ ва хориҷ шудани он аз рӯйхати яғонаи давлатии шахсони ҳуқуқӣ ба қатъ гардидани гарав дар он ҳолат оварда намерасонад, ки дар ҳамон лаҳза талабот оид ба рӯёнидан аз амволи ба гарав гузошташуда дар мурофияи даъвогӣ пешниҳод шудааст ё ариза оид ба муқаррар кардани талаботи гаравгир дар парвандаи муфлисии гаравдиханда дода шудааст. Бо ақидаи Л.А. Новоселова розием, ки чунин нуқтаи назар пешниҳод кардааст: «метавонад дар муносибати зомин низ ҳангоми муфлисии қарздори асосӣ татбиқ гардад» [67, с. 12].

Истисноҳо аз принципи аксессории замонат дар ҳолатҳои кам шудани ҳаҷми уҳдадории асосӣ ҳангоми муфлисии қарздори асосӣ, қатъи чунин уҳдадорӣ бо барҳам хӯрдани қарздор барои он асоснок мебошанд, ки сухан оид ба соҳаи соҳибкории истифодаи он меравад ва хатарҳои дахлдор метавонанд аз тарафи зомин ҳангоми бастании шартнома ба назар гирифта шаванд. Кредитор дар чунин вазъиятҳо, аз рӯйи қоида, бо ягон тарз имконияти ҳифз кардани ҳуқуқи худро надорад. Воситаҳои таъминот аз рӯйи таъиноти худ ва дар чунин шароит метавонанд ҳуқуқҳои вайро кафолат диҳанд.

Ба ғайр аз хосияти муҳокимашудаи асосӣ (аксессорӣ), ба ақидаи мо, дар ҳолатҳои муайян замонат сифати уҳдадории факултативиро (иловагӣ) касб мекунад.

Дар робита ба ин, замонат аз рӯи уҳдадорихои ғайрипулӣ сифати уҳдадории факултативиро касб мекунад. Чи тавре ки В.А. Белов таъкид менамояд, фаҳмиши анъанавии истилоҳи «уҳдадории факултативӣ» – уҳдадорие, ки бо шарт дасткаширо мураккаб гардондааст. Таҳти факултативӣ чунин уҳдадорӣ фаҳмида шавад, ки аз рӯи он ба қарздор ҳуқуқи иваз кардани иҷрои асосӣ ба дигар иҷро (факултативӣ) дода мешавад, ки аз тарафи шартҳои уҳдадорӣ пешбинӣ карда шудааст. Е.А. Суханов менависад, ки «дар уҳдадории факултативӣ қарздор вазифадор аст ба фоидаи кредитор амали муайян содир намояд, лекин ҳуқуқ дорад ин иҷро ба дигар иҷро иваз кунад, ки пешакӣ аз тарафи предмет пешбинӣ шуда буд» [25, с. 349].

Н.Э. Эмомализода иброз менамояд, «дар заминаи се концепсияи вобаста ба институти замонат тибқи шартнома, ки дар илми ҳуқуқи маданӣ мавҷуд мебошанд (1. концепсияи «пешниҳоди ҳамарзиш» – концепсияи мазкур дар навбати худ ба ду қисми интерсессионӣ ва аксессорӣ-эквивалентӣ ҷудо карда мешавад; 2. концепсияи «пешниҳоди ҷуброн»; 3. концепсияи омехта (интегративӣ)-ро ҷудо карда шудааст) дар шароити муосири ҷаҳонӣ истифодаи концепсияи омехта ба мақсад мувофиқ мебошад, зеро он дар натиҷаи омехта шудани концепсияи «пешниҳоди ҳамарзиш» ва «пешниҳоди ҷуброн» ба вуҷуд омадааст. Тибқи он масъулияти зомин бояд чун иҷро аз рӯи шартномаи замонат нисбат ба уҳдадорихои пулӣ ва ғайрипулӣ ҳамчун шартномаи аз уҳдадории асосӣ ҷудогардида фаҳмида мешавад, ки он дар натиҷаи иҷро нагардидан ё ба таври номатлуб иҷро шудани шартномаи асосӣ ба вуҷуд меояд» [127, с. 59-60].

Ҳамчунин, муаллиф мафҳуми замонатро чунин пешниҳод мекорад: «Замонат – ҳамчун институти ҳуқуқи шахрвандӣ ва яке аз тарзи таъмини шахсӣ, шартномаи иловагӣ мебошад, ки байни кредитор ва зомин дар шакли хаттӣ баста шуда, дар ҳолати вайрон гардидани уҳдадорӣ тибқи шартномаи

асосӣ аз тарафи қарздор, таъмини иҷрои уҳдадории мазкур ба ҳолати фаъол ба зомин ҳамчун қарздори иловагӣ гузашта, охири дар ҳаҷми муқаррарнамудаи шартномаи замонат пурра ё қисман ҷавобгар мегардад» [127, с. 60].

Дар чунин ҳолат, зомин вазифадор аст ба фоидаи кредитор амали муайян – пешниҳоди ҷубронро ба амал барорад. Лекин вай ҳуқуқ дорад ин иҷро ба дигар иҷро иваз намояд, ки пешакӣ аз тарафи предмети иҷрои лозима аз рӯи шартномаи асосӣ пешбинӣ шудааст. Кредитор бошад метавонад аз зомин иҷрои фақат ҳамон масъулиятро талаб намояд, ки аз тарафи шартномаи замонат пешбинӣ шудааст. Илова бар ин, гуфтан ба маврид аст, иҷрои факултативӣ дар шартҳои замонат пешбинӣ нашудааст, ҳамчунин ҳангоми истифода он сохтори ин уҳдадориро дар доираи қонун мураккаб мекунад (қ. 2, м. 418 КМ ҚТ).

Қайд кардан лозим аст, ки зомин ҳамеша вазифаи ҳешро, ки аз созишномаи замонат маншаъ мегирад, анҷом медиҳад. Аз ин бармеояд, ки дар қонун нисбат ба зомине, ки вазифаи ҳешро анҷом додааст, сухан ронда шудааст ва бояд анҷоми созишномаи замонатро аз ҷониби ӯ дар назар дошта шавад.

Созишномаи замонат консенсуалӣ ҳисоб мешавад: дар ҳамон вазъият имзошуда ҳисоб карда мешавад, ки агар байни ҷонибҳо мувофиқа дар шакли хаттӣ нисбат ба шартҳои калидии созишнома имзо шуда бошад ва дар лаҳзаи қабули аксепти он аз ҷониби шахси офертаро равонкарда ҳамин тавр эътироф карда мешавад (м. 418, қ. 1, м. 464, қ. 1, м. 465 КМ ҚТ).

Дар ин ҷо ба унвони оферент, мувофиқи ҳуқуқ, ҳуди зомин зухур мекунад, ба унвони аксептант бошад – кредитори қарздор нисбат ба уҳдадории асосӣ, ки «замонатро қабул мекунад», зухур менамояд.

Дар адабиёт созишномаи замонатро мувофиқи нишонаи молиявӣ будани он ба тарзҳои мухталиф муайян мекунанд. Баъзе пажӯҳишгарон чунин меҳисобанд, ки ин созишномаи молиявӣ аст, ба дигарон бемузд будани онро ишора менамоянд.

Чунин ҳисоб карда мешавад, ки ҳалли ин масъала бояд ба ҳамин асоснок карда шавад, ки дар таркиби (конструксия) замонат фақат равобитҳои байни кредитор ва зомин шомил мешаванд.

Равобитҳое, ки байни зомин ва қарздор нисбат ба уҳдадории асосӣ вучуддоранд, ба таркиби (конструксия) мазкур дохил намегарданд, балки маҳз дар ҳудуди онҳо зомин метавонад барои супурдани замонат подош ҳосил кунад.

Бинобар ин, созишномаи замонат бемузд ҳисоб карда мешавад, зеро ки зомин бе қабули пардохт ё дигар пешниҳоди муқобил аз ҷониби ӯ ба кредитор маблағи пулӣ месупорад (қ. 2, м. 455 КМ ҚТ).

Вобаста ба ин дар ҳуқуқи ислом ва низоми ҳуқуқи мусулмонӣ пажӯҳишгарон зикр кардаанд, ки дар вазъияти талаб кардани маблағ аз ҷониби зомин он ба ҳайси рибо эътироф карда мешавад, чунон ки медонем рибо дар ҳуқуқи ислом мамнуъ карда шудааст.

Ҳамин тавр, ҳоло мувофиқи қонунгузори маданӣ, мувофиқи созишномаи замонат, зомин вазифадор мегардад, ки дар назди кредитори шахси дигар барои анҷоми пурра ё қисман уҳдадориҳои он масъул бошад, яъне мафҳуми замонат ба ҳайси созишнома пешниҳод шудааст ва мувофиқ ба он созишнома дучониба, консенсуалӣ, музднок ва бемузд буда, мувофиқи ҳукмҳои замон ҳисоб мешавад.

Чавҳари замонат бошад – ин шахси сеюм – зомин дар назди кредитори шахси дигар ба уҳдаи хеш уҳдадорӣ қабул мекунад, ки барои аз ҷониби қарздор анҷом надодани уҳдадориҳо масъулиятро ба уҳда мегирад.

Дар натиҷа дар шахсияти зомин кредитор як қарздори дигарро ба даст меоварад, ки нисбат ба қарздор нисбат ба уҳдадории ҳифзшуда изофӣ мебошад.

Ба дидгоҳи мо яке аз масъалаҳои, ки монетаи рушди муассисаи замонат дар равобити зомин ва қарздор гардидааст, ин амалан бемузд будани созишномаи мазкур дар вазъияти зомин гардидани шахрвандон ва соҳибқорони инфиродӣ мебошад.

Зеро ҳамчун усули кафолатдиҳии анҷоми уҳдадорӣ барои кредитор, ҳамчун қарздори изофӣ зуҳур мекунад, гарчанде ки дар натиҷа фақат ба ҷуброни маблағи ҳифзкардааш ҳуқуқ пайдо менамояд.

Вобаста ба муҳтавои уҳдадориҳои пайдошудаи зомин дар адабиёти илмии ватанӣ замонати ҷубронӣ ва ивазшавиро ҷудо кардаанд, ки мувофиқ ба он дар замонати ҷубронӣ зомин вазифадор мегардад, ки дар намуди пулӣ уҳдадориҳои анҷомнадодаи қарздорро ҷуброн кунад.

Дар замонати ивазшаванда зомин уҳдадориҳои анҷоми уҳдадориҳо ба ҷойи қарздор ба уҳдаи хеш мегирад [97, с. 292].

Дар амалия барои зомин гардидан қарздор шахсро бо ин ё он фаъолият ҳавасманд мегардонад, то ки зоминиро ба уҳда гирад, гарчанде зомин ҳуқуқ ва вазифаҳои хешро намедонад, вале ба туфайли манфиати пешниҳодкардаи қарздор зоминиро ба уҳдаи хеш гирифтааст.

Ин фаъолият дар замонат дар муомилоти хоричӣ монетаи калидӣ мебошад.

Бинобар ин, пешниҳод карда мешавад, ки ҳамчун кафолат, нисбат ба замонат низ подош пешгӯӣ карда шавад, ки зеро чора барои рушди ояндаи муассисаи замонат кумак мерасонад.

Аз ин сабаб, қ.1 моддаи 518 КМ ҚТ дар таҳрири зерин оварда шавад: “Қарздор ба зомин барои додани замонат подош медиҳад, ки андозаи он бо мувофиқаи тарафҳои шартнома муайян карда мешавад”.

Дар асоси омӯзиши мафҳуми муассисаи замонат дар илми ҳуқуқи маданӣ ба чунин хулоса расидан мумкин аст, бозгӯи илмии ин мафҳуми ҳуқуқӣ мушаххас ба назар намерасад.

Аз ин сабаб, шарҳи илмии ин мафҳумро ба тарзи зерин пешниҳод кардан имконпазир аст:

«Замонат – ҳамчун муассисаи ҳуқуқи маданӣ ва яке аз усули кафолатдиҳии шахсӣ, созишномаи изофӣ мебошад, ки байни кредитор ва зомин дар шакли хаттӣ имзо шуда, дар вазъияти поймол гардидани уҳдадорӣ мувофиқи созишномаи асосӣ аз ҷониби қарздор, кафолатдиҳии анҷоми уҳдадориҳои мазкур ба ҳолати фаъол ба зомин ҳамчун қарздори изофӣ гузашта,

охирин дар ҳаҷми муқарраркардаи созишномаи замонат пурра ё қисман масъул мегардад».

Ҳамчунин, пешниҳод менамоем, ки ҷумлаи аввали қ. 1, м. 422 КМ ҚТ дар таҳрири нав ба шакли зерин баён карда шавад:

«Ба зиммаи зомини уҳдадориашро иҷронамуда ҳуқуқи кредитор оид ба уҳдадории бо замонат таъминшуда ва ба ҳуқуқи марбути кредитор ҳамчун гаравгиранда дар он ҳаҷме, ки зомин талаботи кредиторро қонеъ намудааст, мегузарад».

Зербобро чамъбаст намуда, хулоса мекунем, ки замонат яке аз усулҳои анъанавӣ ва васеъпаҳншудаи таъмини иҷрои уҳдадориҳо дар ҳуқуқи маданӣ мебошад, ки бештар дар муносибатҳои қарзӣ ва бонкӣ истифода мешавад (қ. 1 м. 418 КМ ҚТ). Мувофиқи созишномаи замонат зомин (шахси сеюм) дар назди кредитор вазифадор мегардад, ки барои анҷоми пурра ё қисман уҳдадориҳои қарздор масъул бошад. Ин усул хусусияти аксессорию дошта, аз уҳдадории асосӣ вобаста аст: безътибории уҳдадории асосӣ аксар вақт замонатро безътибор месозад, вале баръакс – не (қ. 2, 3 м. 354 КМ ҚТ). Таърихи замонат ба ҳуқуқи қадим – Бобул, Авесто, ҳуқуқи римӣ ва ҳуқуқи мусулмонӣ бармегардад. Дар ҳуқуқи авестои замонат ҳам қонунӣ (императивӣ – масъулияти хешовандон) ва ҳам ихтиёри буд. Дар ҳуқуқи римӣ замонати патерфамилиас (қонунӣ) ва шартномавӣ (*adpromissio*) вучуд дошт, ки масъулияти субсидиарӣ ва маҳдудияти мӯҳлат дошт. Дар ҳуқуқи мусулмонӣ замонати шахсӣ (ҳозиршавӣ) аз молиявӣ (ҷуброн) фарқ мекард ва рибо (фоиз) мамнӯъ буд. Дар ҳуқуқи муосир замонат асосан созишномавӣ, хаттӣ ва аксессорӣ аст. Ҷавҳари замонат дар он аст, ки кредитор дар шахсияти зомин қарздори иловагӣ ба даст меорад. Зомин метавонад ҳамон иҷрои уҳдадории асосиро (ҳамарзишӣ) ё ҷуброни зарарро (ҷубронӣ) ба уҳда гирад. Дар ҳуқуқи Тоҷикистон замонат ҳамчун уҳдадории иловагӣ (аксессорӣ) муайян шуда, масъулияти зомин аксар вақт субсидиарӣ аст, вале тарафҳо метавонанд масъулияти якҷояро пешбинӣ кунанд. Замонат барои ҳама намуди

ухдадорихои ҳуқуқи маданӣ (пулӣ ва ғайрипулӣ) истифода мешавад, аммо дар амалия бештар барои қарзҳо татбиқ мегардад.

Хусусиятҳои асосӣ: созишномаи замонат бояд хаттӣ бошад; ҳаҷми масъулияти зомин наметавонад аз ҳаҷми ухдадории асосӣ зиёд бошад; ҳангоми иҷрои ухдадорӣ аз ҷониби зомин ҳуқуқи регресс (бозпас гирифтани маблағ аз қарздор) пайдо мешавад (м. 422 КМ ҚТ); замонат метавонад ухдадории ояндаро низ таъмин кунад.

Ҳамин тавр, замонат ҳамчун таъмини шахсӣ ва аксессуарӣ манфиатҳои кредиторро бо қарздори иловагӣ ҳимоя намуда, дар баробари ин ҳавасмандкунии қарздор ва зоминро ба иҷрои дурусти ухдадорихо таъмин мекунад. Ин институт дар ҳуқуқи муосир тавозуни манфиатҳои тарафхоро нигоҳ дошта, дар муносибатҳои тиҷоратӣ ва қарзӣ нақши калидӣ мебозад.

3.2. Нигоҳ доштани молу мулки қарздор

Мувофиқи қисми 1 моддаи 416 КМ ҚТ кредитор ашёро, ки дар дасташ қарор дорад ва ӯ вазифадор аст онро ба қарздор ё шахси аз ҷониби қарздор нишондодашуда супорад, дар ҳолати аз тарафи қарздор дар муҳлати муайян анҷом надодани вазифаи пардохти арзиши ҳамин ашё ё ҷуброни хароҷоти дигар марбут ба онҳо ё зарари дигар салоҳият дорад то анҷоми ухдадорихои дахлдор онҳоро ҳифз кунад.

Қавҳари ин масъала дар он зоҳир мегардад, ки кредитор бояд амволро ба қарздор ё ба шахси аз ҷониби қарздор муайяншуда супорад, дар вазъияти анҷом надодани ухдадории пардохти арзиши ин амвол ё ҷуброни кредитор барои хароҷот ва зарари дигари марбут ба он аз тарафи қарздор, онро то анҷоми ухдадории дахлдор нигоҳ медорад. Дар адабиёти ҳуқуқи Ҷумҳурии Қазоқистон нигоҳдорӣ чунин усули кафолатдиҳии анҷоми созишнома муайян карда мешавад, ки дар он кредитор амволи қарздорро мувофиқи асоси ҳуқуқи хеш то лаҳзаи анҷоми вазифаҳои худ бозпас намедиҳад, ки аз созишнома ё поймолкунии он маншаъ мегиранд [44, с. 546].

Хислати ниғаҳдорӣ ҳамчун роҳи қафолатдиҳии анҷоми уҳдадорӣ дар он аст, ки ба кредитор салоҳияти ҳифзи ашёи қарздор то лаҳзаи анҷоми уҳдадориҳои хеш дода мешавад, яъне барои татбиқи ин салоҳият ба қарздиҳанда шарт нест, ки дар созишнома имконияти ниғаҳдории ашёи қарздор пешгӯӣ шуда бошад. Дар ҳамин ҳол, ҳукмҳои ниғаҳдорӣ ҳанӯз ҳам хислати мусбат доранд, зеро ба ҷонибҳо салоҳият дода шудааст, ки шартро дар созишнома пешбинӣ намоянд ва татбиқи усули номбаршуда нисбат ба қафолатдиҳии анҷоми уҳдадориро истисно мекунад.

Яке аз усулҳои қафолатдиҳии анҷоми уҳдадорӣ ин ниғаҳдорӣ мебошад, ки мавзӯи асосии он ашё ҳисоб мешавад ва мувофиқи ҷавҳари он кредитор амволе, ки дар ихтиёраш қарор дошта ва ӯ вазифадор аст онро ба қарздор ва ё шахси аз ҷониби қарздор муайяншуда супорад, дар ҳолати аз тарафи қарздор дар муҳлати муқарраршуда анҷом надодани вазифаи пардохти арзиши амвол ё ҷуброни хароҷоти марбут ба ин ё зарари дигар салоҳият дорад то анҷоми уҳдадориҳои дахлдор онро ҳифз кунад.

Нигоҳ доштан танҳо нисбат ба ашёе иҷозат дода мешавад, ки он ба қарздор тааллуқ дорад. Хусусияти ин тарзи таъминӣ дар он аст, ки имконияти нигоҳ доштани ашё аз ҷониби кредитор дар қонун дарҷ гардидааст ва ба таври иловагӣ дар шартнома ифода намудани он зарурат надорад. Бо созиши тарафҳо низ баста шуданаш мумкин аст ва он аз ҷониби тарафҳо муайян карда шуда, онҳо ҳуқуқ доранд дар шартнома шартҳои нигоҳдоштаро нисбат ба қонун соддатар муқаррар намоянд ва ё аз истифодаи тарзи мазкур даст кашанд. Нигоҳ доштан танҳо то он замоне имкон дорад, ки уҳдадории пардохти қарз иҷро карда нашудааст [87, с. 88].

Аз рӯйи қонунгузории амалкунандаи маданӣ нигоҳ доштан уҳдадории аксессорӣ мебошад. Самаранокии ин тарз дар он аст, ки бидуни мавҷудияти ҷунин шарт дар шартнома шахси вақолатдор дар асосҳои қонунӣ аз он истифода карда метавонад. Фарқи он аз дигар тарзҳои таъмин дар хислати ғайришартномавӣ доштани он мебошад. Доираи ашёе, ки метавонад ба сифати мавзӯи нигоҳ доштан баромад намояд, дар кодекси маданӣ муайян нашудааст

ва он набояд ба таври васеъ тавзеҳ дода шавад [64, с. 489-490]. Худмуҳофизатии ҳуқуқи граждани ба ақидаи профессор Усмонов О.У. мисоли нигоҳ доштан шуда метавонад [96, с. 409].

Мувофиқи С.В. Сарбаш, ҳуқуқи нигоҳ доштан роҳи мушаххаси иҷроӣ уҳдадорӣ мебошад, ки дар як амалиёти яктарафа ифода ёфтааст ва тибқи он шахсе, ки чизи дигаре дорад (як) ретентер ҳуқуқ дорад онро ба шахси дигар супорад, агар қарздиҳанда харочот, зарари вобаста ба ин чизро пардохт накарда бошад ё ба қарздор аз уҳдадорӣ бармеояд, тарафҳое, ки ба сифати соҳибкор баромад мекунад ва метавонанд талаботи худро аз арзиши ашё тибқи қоидаҳои барои гарав муқарраршуда, агар талаботи он баргардонида нашавад, қонун кунанд [81, с. 58].

Ҳамин тариқ, меъёри нигоҳдории қарздор амалиёти яктарафаро баррасӣ мекунад. Амалиёти яктарафа нигоҳ доштани амволи қарздор ва як қатор муаллифони дигар ҳисобида мешавад [29, с. 448; 37, с. 720; 129, с. 72]. Ҳамин тавр, Л.Н. Якушина менависад, ки истилоҳи «нигоҳ доштани» ҳуди он аллақай иҷроӣ амали – «барои нигоҳ доштани амволи қарздор» то иҷроӣ уҳдадориро дар бар мегирад.

Дар ин ҷо як амали иродаи қавӣ дар амалҳое, ки барои ба даст овардани натиҷаи муайяни ҳуқуқӣ равона шудаанд, мавҷуд аст. Амалҳои ретендерӣ вобаста ба нигоҳдорӣ метавонанд дар шаклҳои гуногун зоҳир шаванд. Ин огоҳиномаи қарздор (шифоҳӣ, дар шакли хаттӣ), анҷом додани амалиёти пинҳонӣ, инвентаризатсияи амволи нигоҳдошташуда ва ғ. мебошад [30, с. 448; 37, с. 720; 129, с. 72].

Амалҳои қарздиҳӣ «озод, бошууруна ва мақсаднок. Барои анҷом додани як амалиёти якдафъаина, танҳо як тараф барои изҳори иродаи худ кифоя аст. Ин иродаи бознишаста муайян мекунад, ки оё истифодаи ҳуқуқи нигоҳ доштан дар сурати мавҷуд будани асос, барои анҷом додан ё иҷро накардани амалҳои марбут ба ҳуқуқи нигоҳ доштани ашёи қарздор муайян карда мешавад» [129, с. 72].

Маҳз ин амали ретендерӣ, як созишномаи яктарафаро ифода мекунад [129, с. 72]. «Амалҳое, ки тавассути он докталаб метавонад барои амалӣ кардани ҳуқуқи худ талаб кунад, ин танҳо як амалиёти яктарафа аст – эълomia дар бораи муайян кардан ва нигоҳ доштани ашё барои барқарорсозӣ» [124, с. 145], қайд мекунад К.А. Новиков.

Б.М. Гонгало фикри муқобил дорад, «Чунин ба назар мерасад, ки амалҳои дахлдори кредиторро аҳд ҳисобидан мумкин нест. Аввалан, амалиётҳо барои муқаррар, тағйир додан ё қатъи ҳуқуқи уҳдадорихои шахрвандӣ равона карда шудаанд. Ҳадафи комилан гуногун ин аст: ташвиқ кардан барои ҳавасманд кардани қарздор чихати иҷрои вазифаҳои худ. Дуюм, амалҳо оид ба нигоҳ доштани амволи қарздор ба тағйир додани муносибатҳои ҳуқуқии кредитор ва қарздор оварда намерасонанд (ҳеч гуна ҳуқуқ ва уҳдадорихои нав пайдо намешаванд, шахсони мавҷуда қатъ намешаванд, мундариҷаи онҳо тағйир намеёбад» [36, с. 101].

В.М. Гонгало бо мавқеи В.Н. Белова норозӣ аст, ки нигоҳ доштанро ҳамчун шартнома мешуморад.

Бо назардошти мавқеи изҳоршуда В.М. Гонгало менависад, ки дар асоси шартномаи кредитор ва қарздор, ҳуқуқи нигоҳ доштанро маҳдуд ё васеъ кардан мумкин аст. Қоидаҳои дар б. 1 ва 2 моддаи 359 Кодекси граждании ФР пешбинишуда, татбиқ карда мешавад, агар дар шартнома тартиби дигаре пешбинӣ нашуда бошад. Шартҳои дахлдор метавонанд ба шартнома дохил карда шаванд, ки иҷрои он бо нигоҳ доштан (то пайдо шудани ҳуқуқи нигоҳ доштан) таъмин карда мешавад.

Тарафҳо метавонанд мувофиқи иродаи ҳеш ҳудуди ҳуқуқи ҳифзи ниғаҳдорӣ ва минбаъд (пас аз пайдо шудани ин ҳуқуқ)-ро ба тарзи дилхоҳ тавзеҳ диҳанд. Қарздор ва кредитор мувофиқи қарордоди онҳо, аз ҷумла, метавонанд дар ҳамҷоягӣ бо дигар асосҳои барои ба вучуд омадани ҳуқуқи ҳифзи ниғаҳдорӣ муқарраршуда муайян намоянд, ки баъзе ё дигар амвол ҳифз карда намешавад, вучуди ҳуқуқи ҳифзи ниғаҳдориро ҳифз мекунад ва ғайра. Тарафҳо ҳуқуқ доранд ба натиҷа расанд, ки дар ҳеч вазъият кредитор ҳуқуқи

ҳифзи амволи қарздорро надорад. Созишнома метавонад ҳуқуқи кредиторро барои татбиқи ашёи ҳифзшуда ва уҳдадорӣ нисбат ба кафолатдиҳии бехатарии он ва ғайра пешгӯӣ намояд. Аммо, ин ба ҳатмияти имзои «як созишномаи мустақил нисбат ба ҳифзи нигоҳдорӣ» [36, с. 101] мутаносиб намебошад.

Мо ҳамчунин эътиқод дорем, ки ҳифзи амволи қарздор наметавонад як фаъолияти якҷониба ё созишнома бошад. Фаъолиятҳо, чунон ки маълум аст, фаъолиятҳои шаҳрвандон ва шахсони ҳуқуқиро, ки ба муайян кардан ё қатъ намудан ҳуқуқ ва вазифаҳои шаҳрвандиро равона карда шудаанд, қабул мекунад. Ҳифзи амволи қарзи дефаматсионӣ бо ба вучуд омадани ҳуқуқ ва вазифаҳои кредитор ва қарздор равона нашудааст, аммо ҳуқуқи субъективӣ, ки қонунгузори маданӣ пешбинӣ кардааст, вучуд дорад ва қонунгузори маданӣ, ба қонунгардонидани талаботи кредитор тавассути фурӯши амволи ба ӯ қарздори номувофиқ равона кардашуда интиқол дода шудааст [40, с. 135].

Нигоҳ доштани амволи қарздор ҳам шартнома нест, зеро шартнома созишномаи ду ё зиёда шахсест, ки ҳуқуқ ва уҳдадориҳои шаҳрвандиро тавлиду тағйир медиҳад ё қатъ мекунад, дар ҳоле ки ҳуқуқи нигоҳдорӣ натиҷаи созишномаи байни кредитор ва қарздор нест, он дар натиҷаи бастанӣ созишнома ба вучуд намеояд, ки пеш аз мувофиқа байни онҳо вучуд дорад, аммо тибқи қонун дар ҳолате, ки қарздор сари вақт уҳдадориро иҷро накунад, амалӣ мешавад.

Дар робита ба ин, ба назар гирифтани ақидаи баъзе муаллифон дуруст нест, ки бо розигии қарздор ва кредитор доираи заминаи зарурӣ барои истифодаи ҳуқуқи нигоҳдорӣ васеъ ва маҳдуд карда мешавад, мавзуи нигоҳ доштанро муайян намуда, ҳуқуқ ва уҳдадориҳои тарафҳо, муҳлати нигоҳдорӣ ва ғайраро пешбинӣ мекунад.

А.А. Рубанов мавқеи рамзии худро нисбати нигоҳдорӣ мегирад. Ба гуфтаи муаллиф, қарздиҳандае, ки чизҳоро интиқол намедиҳад, «вазифаи худро вайрон мекунад ва соҳиби он ғайриқонунӣ мегардад. Кодекси маданӣ ба ӯ ҳуқуқ медиҳад, ки чизҳоро интиқол надиҳад..., ин соҳиби ваколатдор аст ва

ғайриқонунӣ мебошад» [14, с. 565]. Аксари муаллифони дигар бо ин ақида розӣ нестанд.

Ҳамин тавр, масалан, В.В. Витрянский менависад: «Чи гуна метавон соҳиби ашёро ғайриқонунӣ эътироф кард, агар ҳуқуқи кредитор барои нигоҳ доштани он дар Кодекси маданӣ ба таври возеҳ пешбинӣ шуда бошад; чӣ гуна метавонад ҳамчун амали кредитор дар нигоҳ доштани амволи қарздор ҳамчун ҷиноят мувофиқат кунад, агар онҳо на танҳо ба қонун муҳолифат кунанд, балки баръакс, ба он мувофиқат кунанд» [28, с. 446].

«Ҳуқуқ ба нигоҳ доштани амвол қонуни субъективии шахрвандии кредитор мебошад, ки ба чунин далели ҳуқуқӣ асос ёфтааст ва қарздор дар муҳлати иҷро накардааст. (м. 359 КМ). Аз ин рӯ, моликияти кредиторе, ки ашёро ба қарздор ё ба шахси қарздор нишон медиҳад, қонунӣ аст» [35, с. 115], – қайд мекунад В.М. Гонгало.

Ин хусусияти нигоҳдорӣ низ аз ҷониби С.В. Сарбаш мубодила намешавад [81, с. 58].

Пеш аз ҳама, ҳуди қонун нишон медиҳад, ки ҳуқуқи нигоҳ доштан дар ҳолате ба миён меояд, ки қарздор сари вақт уҳдадориро иҷро накунад. Ҳамин тариқ, кредитор аз ҷониби худ уҳдадориро қариб пурра иҷро кардааст, ӯ бояд танҳо уҳдадориро ба шарте супорад, ки қарздор аз ҷониби худ ҳамаи он чизе, ки дар уҳдадорӣ пешбинӣ шудааст, иҷро кунад. Агар қарздор муҳлати уҳдадории сари вақт пардохт кардани ашё ё ҷуброни хароҷоти марбут ба ин чизро иҷро накарда бошад, кредитор ҳуқуқ дорад онро нигоҳ дорад. Ғайр аз он, қонун ҳуқуқи кредиторро барои нигоҳ доштани ашё пешбинӣ мекунад, бинобар ин ин амалро ғайриқонунӣ ҳисобидан мумкин нест, баръакс, ба қонун ҳеҷ гуна зиддияте вучуд надорад [129, с. 67].

Вучуди муқаррароти ҳифзи нигоҳдорӣ дар қонунгузории шахрвандӣ далели ҳуқуқӣ будани ҳифзи амволи қарздор мебошад, ки аз тарафи кредиторон амалӣ карда мешавад. Ҳифзи амволи қарздор ҳамчун салоҳияти субъективии кредитор, монанд ба ҳамаи дигар салоҳиятҳои субъективӣ, метавонад қонунӣ бошад, агар он асоси мустаҳкам дошта бошад ва бо риояи

шартҳо, тартиб ва расмиёти марбут, ки қонун муайян кардааст, анҷом дода шавад.

Асоси нигоҳ доштани амволи қарздор аз ҷониби муаллифон иҷро накардани уҳдадорӣ, ки муҳлати пардохти он расидааст [81, с. 5], аз ҷониби қарздор дар муҳлати уҳдадории пардохти ашё, сари вақт иҷро накардани уҳдадории ҷуброни кредиторе, ки ба ин чиз вобаста аст, ба таъхир гузошта мешавад ва дигар талафот уҳдадориро дар дигар шартҳо иҷро намекунад, агар тарафҳо ҳамчун соҳибкор амал кунанд [36, с. 3; 129, с. 70.].

Чунин масъалаи асосҳои пайдоиши ҳуқуқи нигоҳ доштан ва мавқеи қонунгузор, маънои онро дорад, ки кредиторе, ки ашёро ба қарздор ё ба шахси зикрнамудаи қарздор супоридааст, дар сурати сари вақт иҷро накардани қарздор, ин амволро нигоҳ медорад.

Ҳамин тариқ, асосҳои пайдоиши ҳуқуқи нигоҳ доштанро ба асосҳои ҳуқуқӣ, расмӣ ва воқеӣ тақсим кардан мумкин аст.

Шартҳои ҳатмии нигоҳ доштани амволи қарздор, аввалан, доштани молу мулк дар ихтиёри кредитор ва дуюм, моликияти кредитор ба амволи қарздор бояд қонунӣ бошад.

Ҳуқуқи нигоҳ доштани амволи қарздор аз ҷониби кредитор бидуни ягон шартнома бо қарзи гунаҳгор яктарафа амалӣ карда мешавад. Барои ин, кредитор барои нигоҳ доштани амволи қарздор дар ҷойи худ кофӣ аст, бинобар ин, ягон амали ғайриқонунӣ анҷом медиҳад. Ҳамзамон, ин имконият, яъне имкон, ва на зарурати огоҳ кардани кредиторе, ки амволи ӯ то он вақт ба ӯ баргардонида намешавад, истисно карда намешавад, то он даме, ки онҳо уҳдадории пардохти ин амвол ё ҷуброни зарари вобаста ба ин амволро иҷро кунанд. Дар ин ҳолат, огоҳ кардани қарздор метавонад тавассути мактуб, телеграмма, факс, телефон ва ғайра амалӣ карда шавад. Ба ҳуқуқи хос барои нигоҳ доштани хатҳо, тибқи андешаи В.М. Гонгало марбут аст:

а) истеҳсолот. Он метавонад аз он бармеояд, ки уҳдадорӣ мавҷуд аст ва ин уҳдадорӣ аз ҷониби қарздор иҷро намешавад;

б) тақсимнашавандаи мавзуи нигоҳдорӣ. Қарздиҳанда ҳуқуқ дорад, ки тамоми амволи интиқолшударо нигоҳ дорад. Аммо, бо назардошти он ки нигоҳ доштани амвол уҳдадории кредитор аст, ба таври комил интиқол додани як қисми ашё ба қарздор ё ба шахси нишондодааш бо нигоҳ доштани қисми дигари амвол комилан қобили қабул аст;

в) ҳуқуқи пайравӣ. Аввалан, қарздиҳанда ҳуқуқи нигоҳ доштани ашёро нигоҳ медорад, сарфи назар аз он, ки пас аз ин чиз ба ихтиёри қарздиҳанда ворид шуд, ҳуқуқи он ба тарафи сеюм мегузарад; дуюм, ҳангоми интиқоли ҳуқуқи даъво ба шахси дигар, кредиторони нав ҳамзамон ҳуқуқи нигоҳ доштан доранд;

г) кредиторе, ки ашёи қарздорро дорост, ҳуқуқ дорад харочоти нигоҳдории ин ашёро чуброн кунад;

д) кредитор ҳуқуқи истифода ва ихтиёрдории ашёи нигоҳдошташударо надорад;

е) кредиторе, ки ашёро дар ҳолати вайрон кардани ҳуқуқи нигоҳ доштан дорад, ҳуқуқ дорад, ки ашёро аз моликияти ғайриқонунии дигарон талаб кунад, инчунин ҳуқуқи нигоҳ доштани қонунвайронкуниҳоро, ки ба маҳрум сохтан аз моликият алоқаманд нестанд, ҳимоя кунад [36, с. 112].

А.Н. Якушина чунин хислатҳои ҳифзи нигоҳдориро зикр мекунад:

1) ҳифзи нигоҳдорӣ ҳамчун усули кафолатдиҳии анҷоми уҳдадорӣ фақат дар ҳолатҳои имконпазир аст, ки кредитор чизро ба қарздор супорад;

2) қарздиҳанда метавонад танҳо дар ҳолатҳои, ки муваққатан дар моддаи 2 зикр шудаанд, ҳифз карда шавад. (м. 359 КМ):

а) бо пардохти саривақтии қарздор нисбат ба ашёе, ки ба қарздор супурда мешавад;

б) вазъияти анҷом надодани қарздор дар муҳлати муқарраршуда [129, с. 51] уҳдадорӣ нисбат ба чуброни харочоти марбут ба ашёе, ки ба қарздор супурда мешавад;

в) ҳангоми бозпас додани қарздор дар муҳлати муайяншуда зарари марбут ба ашёе, ки ба қарздор супурда мешавад [66, с. 443-445];

г) вақте ки талабот аз уҳдадорӣ бармеояд, ки дар он (кредитор ва қарздор) ҳамчун соҳибкор дар кафолатдиҳии талабот фаъолият мекунад, ба пардохти ашёи ҳифзшуда ё чуброни хароҷот барои он ва дигар талафотҳо пайванд нестанд [110, с. 82; 43, с. 262; 37, с. 605; 74, с. 68] (ҳифзи ниғаҳдории тиҷоратӣ).

Қарздиҳанда ҳуқуқи ҳифзи ниғаҳдории ашёи дардасташбударо аз даст намедихад, ҳатто дар ҳолатҳое, ки пас аз ин ашё бо қарздиҳанда ҳуқуқи онро шахси дигар (на қарздор) ба даст овардааст [110, с. 82; 43, с. 262; 37, с. 605; 74, с. 68].

Агар, новобаста аз чораҳои аз ҷониби кредитор барои ҳифзи ниғаҳдории ашёи дидашуда, қарздор ханӯз ҳам уҳдадорӣ хешро анҷом намедихад, кредитор ҳуқуқ дорад, ки ашёро рӯёнад. Дар ҳамин ҳол, арзиши ашё, ҳаҷм ва тартиби муҷриба барои ҷарима бо талаби кредитор мувофиқи ҳуқуқҳои муқарраршуда барои қонунгардани талаботи дорандаи гарав аз ҳисоби амволи ба гарав супурдашуда муайян карда мешавад. Дар асоси ин, як қатор пажӯҳишгарон дар бораи шиддат гирифтани (тағйир ёфтани) ҳуқуқи ҳифзи ниғаҳдорӣ ба ҳуқуқи гарав сухан мегӯянд.

Пажӯҳишгарони дигар бо ин гуфтаҳо мувофиқ нестанд. Ҳамин тавр, масалан, С.В. Сарбаш норозигии хешро бо ҷунин гуфтаҳо асоснок мекунад, аз ҷумла: аввалан, гарав дар асоси созишнома ё мувофиқи қонун ба вучуд меояд; дуюм, ҷунин сабаб, зеро дар амволи қарздор бо кредитор, қонун гаравро пешбинӣ намекунад; сеюм, ҳифзи ниғаҳдорӣ ва гарав шаклҳои мухталифи фаъолият мебошанд (яқҷониба ва дучониба), барои пайдоиши он лаҳзаи иродаи устувор ҳамеша ҳатмӣ аст [81, с. 3].

В.В. Витрянский ишора мекунад, ки қонунгузор дар м. 360 Кодекси гражданинӣ ФР ҳуқуқро муайян намудааст, ки як усули маълуми ҳуқуқӣ ва техникӣ мебошад: ба ҷои муқаррар кардани тартиби махсуси рӯёнидан аз амвол барои ҳифзи ниғаҳдорӣ, ӯ тартиби маълуми рӯёнидан аз амволи ба гарав супурдашударо ба даст овард, аммо ин ба ҳеҷ вачҳ хислати равобити танзимшавандаро тағйир намедихад [27, с. 102-106]. «Ҷунин ба назар мерасад, ки дар бораи ҳифзи ниғаҳдорӣ сухан ронда, ҳеҷ кас тасаввур намекунад, ки

хангоми пешниҳоди чарима ба амволи ҳифзшуда, он бо гарав саруқор дорад» [36, с. 120].

Л.Н. Якушина бошад менависад, ки шабоҳати ҳукмҳои муайяни гарав ва ҳуқуқи ҳифзи ниғаҳдорӣ, ин роҳҳои мустақили кафолатдиҳии анҷоми уҳдадорихо ҳисоб мешаванд.

Ишора кардани м. 360 Кодекси гражданинӣ ФР, ки ашъи ҳифзшуда мувофиқи ҳукмҳои барои анҷоми ашъи гузошташуда пешбинишуда татбиқ карда мешавад, дар аввал ин ду усули кафолатдиҳии уҳдадорихоро муттаҳид мекунад ва онҳоро то ҳадде монанд месозад. Аммо ин танҳо дар аввал ба назар мерасад.

Тафовут байни гарав ва ҳуқуқи ҳифзи ниғаҳдорӣ назаррас аст. Аввалан, ҳукмҳои м. 360 Кодекси гражданинӣ ФР барои боварӣ ба он, ки ҳуқуқи ҳифзи ниғаҳдорӣ ҳамчун кафолат рушд мекунад, асос нест. Ин ҳукм танҳо нишон медиҳад, ки талаботи кредитор, ки ашъро дар дасташ дорад, аз арзиши он ба ҳаҷм ва тартиби барои қонун кардани талаботи гарав пешбинишуда мусоидат карда мешавад, аммо шиддат гирифтани ҳифзи ниғаҳдорӣ ҳамчун гарав таъкид карда намешавад.

Илова бар ин, мувофиқи қисми 3 моддаи 385 КМ ҚТ, гарав аз рӯи созишнома ба миён меояд. Гарав инчунин метавонад дар асоси қонун, пайдоиши ҳолатҳои дар он зикршуда ба вучуд ояд, агар қонун пешбинӣ кунад, ки кадом амвол ва кафолатдиҳии кадом уҳдадорӣ ба гарав супурда шудааст.

Баръакси гарав, ҳуқуқи нигоҳ доштан танҳо бар асоси қонун ба вучуд меояд. Дар сурати набудани бознишаста, қонун асос ва мундариҷаи нигоҳдориро муайян мекунад, танҳо саволе дар бораи истифодаи он ё истифодаи ҳуқуқи он барои нигоҳ доштани он, агар асосҳои ҳуқуқи ин масъала ҳал карда шаванд. Гарав ва ҳуқуқи нигоҳ доштан дар асоси пайдоиши онҳо фарқ мекунанд.

Ҳуқуқ барои нигоҳ доштан аз ҳуқуқи гарав, инчунин аз рӯи пайдоиш фарқ мекунад.

Ҳуқуқ ба гарав аз лаҳзаи бастанӣ шартномаи гарав ба миён меояд. Агар объекти гарав молу мулк бошад, ки ба дорандаи гарав дода мешавад, ҳуқуқи гарав аз лаҳзаи таҳвили ин амвол ба вуҷуд меояд, агар дар шартномаи гарав тартиби дигаре пешбинӣ нашуда бошад. Ҳуқуқи ба гарав гузоштани мол дар муомилот бо пайдоиши моликият ё ҳуқуқи тичоратии ипотека ба миён меояд. Ҳуқуқ ба гарави амволи ғайриманқул аз лаҳзаи ба гарав гузоштани ипотека дар феҳристи давлатии ҳуқуқ ба амволи ғайриманқул бармеояд. Яъне, ҳуқуқи гарав, дар асл, ҳамзамон бо уҳдадорӣ асосӣ ба вуҷуд меояд ва лаҳзаи пайдоиши он тибқи қонун ва аксар вақт тибқи шартнома муайян карда мешавад.

Созишномаи гарав дар шакли хаттии хатмӣ имзо мегардад, ки риоя накардани ин талабот боиси безътибор ҳисоб кардани созишномаи гарав мешавад. Як силсила созишномаҳои гарав ба тарзи нотариалӣ тасдиқ карда мешаванд. Масалан, созишнома нисбат ба гарави амволи манқул ё ҳуқуқи амволӣ, агар уҳдадорӣ асосӣ, ки мувофиқ ба он созишномаи гарав имзо шудааст, ба ҳифзи нотариалӣ дучор гардида бошад ва гарав ба сабт гирифта шуда бошад.

Мавзуи гарав метавонад ҳама намуди амвол, аз ҷумла ашёҳо, ҳуқуқҳои амволӣ (талаботҳо) бошад, ба ғайр аз амволи аз гардиш баровардашуда ва талаботҳои пайваст ба шахсияти кредитор, аз ҷумла, даъвоҳо нисбат ба супоридани алимент, ҷуброни зарари ба ҳаёт ё саломатӣ расида ва дигар ҳуқуқҳои, ки мувофиқи қонун интиқоли онҳо ба шахси дигар мамнӯъ аст. Ҳама ашё метавонад ба унвони объекти гарав фаъолият кунад, новобаста аз он ки аз гардиши шахрвандӣ бароварда нашуда бошад ва ҳангоми имзои созишномаи гарав бо ҳама роҳҳо мушаххас карда шудааст.

Агар мо ба ҳуқуқи нигоҳдорӣ муроҷиат кунем, пас вазъ дар ин ҷо каме фарқ мекунад. Қонун мавзуи нигоҳ доштанро ҳамчун чизе муайян мекунад, ки аллакай нигоҳ доштани ҳама объектҳои дигари ҳуқуқи шахрвандӣ, аз ҷумла ҳуқуқи моликиятро истисно мекунад. Мавзуи нигоҳдорӣ танҳо чизе аст, ки ба қарздор тааллуқ дорад ашёи, манқул алоҳида муайян карда мешавад.

Бояд қайд кард, ки аҳаммияти савол дар кӣ ва ба кадом ҳуқуқ ба мавзуи ҳуқуқи нигоҳдорӣ тааллуқ дорад. Дар муносибатҳои ҳуқуқии гарав соҳиби гарав ҳамчун қарздор-ваъдадор амал мекунад, ки ба ӯ гарав ё ҳуқуқи моликият ё ҳуқуқи идоракунии иқтисодӣ тааллуқ дорад. Агар амвол ба ҳуқуқи идоракунии иқтисодӣ ба дорандаи гарав тааллуқ дошта бошад, пас интиқоли он ба сифати гарав танҳо бо розигии соҳиби қонун дар ҳолатҳои пешбиниамудаи қонун имконпазир аст. Шахси сеюм инчунин метавонад ба сифати гарав баромад кунад.

Ҳар шахсе, ки аз рӯйи уҳдадории асосӣ қарздор нест, ба манфиати қарздор амал карда, амволи худро медиҳад. Бояд қайд кард, ки шахси сеюм соҳиби амволи ӯ ё соҳиби он ба ҳуқуқи идоракунии иқтисодӣ мебошад.

Соҳиб ё шахси дигаре, ки ҳуқуқи моликият дорад, масалан иҷорагире, ки ҳуқуқи соҳиб шудан дорад, метавонад ҳамчун қарздор бо нигоҳдорӣ амал кунад. Шахсони сеюм наметавонанд ҳамчун қарздор амал кунанд, зеро қонун мустақиман нишон медиҳад, ки ашё ба қарздор ё ба шахси зикрнамудаи қарздор дода ва нигоҳ дошта мешавад.

Мавзуи гарав бо мувофиқаи тарафҳо метавонад ҳам гарав ва ҳам ипотека бошад. Ғайр аз он, ба ҳар як тараф ҳуқуқ ва уҳдадориҳо дода мешаванд. Қарздиҳанда ҳуқуқ дорад амволи багаравгузошташударо бо розигии соҳиби гарав ихтиёрдорӣ кунад, амволи багаравгузошташударо мувофиқи таъиноти худ истифода барад, бо розигии соҳиби гарав дубора, иваз ва барқарор кунад агар дар қонун ё шартнома тартиби дигаре пешбинӣ нашуда бошад.

Қарздиҳанда хавфи марг ё зарари тасодуфиро ба амволи багаравгузошташуда ба зимма дорад, агар дар шартномаи гарав тартиби дигаре пешбинӣ нашуда бошад.

Аз ҷониби нафаре, ки молу мулк дорад, уҳдадор аст, ки (аз ҳисоби) ипотека суғурта кунад ва амнияти онро таъмин кунад. Бо ҳуқуқи нигоҳ доштан, мавзуи нигоҳдорӣ ҳамеша бо бознишаста аст, вагарна ҳуқуқи нигоҳ доштани он ба миён намеояд. Агар ашё бо ягон асос аз моликияти бознишаста ҳадди ақал муддате бошад, пас ҳуқуқи нигоҳ доштан қатъ карда мешавад.

Ичорагир ҳақ дорад, ки танҳо ашъи нигоҳдоштаро бидуни ҳуқуқи истифодаи он соҳиб шавад.

Қонун иваз кардани мавзуи нигоҳдорӣ ва барқарорсозии онро пешбинӣ намекунад. уҳдадорӣ бознишаста барои нигоҳ доштани ашъи нигоҳдошта суғуртаи ҳатмии онро аз ҳисоби қарздор талаб намекунад.

Аз чамъбасти гуфтаҳои боло, мо метавонем хулоса барорем, ки аввалан, мафҳуми мавзуи гарав нисбат ба мафҳумҳои мавзуи нигоҳдорӣ хеле ҳаҷмӣ аст; дуюм, доираи ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳои тарафҳо дар муносибатҳои гарав нисбат ба доираи ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳое, ки аз ҳуқуқи нигоҳ доштан бармеоянд, васеътар мебошанд.

Фарқияти байни шаҳрвандӣ ва тичоратии (соҳибкор) ҳуқуқи нигоҳ доштан ҳангоми нигоҳ доштани умумии шаҳрвандӣ, нигоҳ доштани ашъи қарздор сари вақт ба уҳдадорӣи муайян гирифта мешавад. Тибқи қонун дар бораи нигоҳдорӣи соҳибкорӣ, барои таъмини талабҳои кредиторе, ки ба пардохти ин ашъ ё ҷуброни хароҷот ва дигар талафот алоқаманд нестанд, нигоҳ дошта мешавад.

Бояд қайд кард, ки дар ду ҳолат КМ ҚТ, оғози нигоҳдорӣ ва муҳлати мушаххаси мавҷудияти ҳуқуқи нигоҳ доштани амволи қарздорро муайян намекунад, аммо танҳо нишон медиҳад, ки кредитор ҳуқуқ дорад ин ашъро то он даме нигоҳ дорад, ки уҳдадорӣи дахлдор аз ҷониби қарздор иҷро карда шавад.

Ҳамин тариқ, лаҳзаи ба охир расидани ҳуқуқи нигоҳ доштан бо лаҳзаи иҷрои уҳдадорӣи қарздор алоқаманд аст. Аммо дар ниҳоят, байни оғози нигоҳ доштани ашъи қарздор ва лаҳзаи иҷрои қарздор, муҳлати кофии тулонӣ метавонад ба миён ояд, ки метавонад ба чунин ҳолат оварда расонад, вақте ки талафоти бадастомада дигар аз арзиши ашъи нигоҳдошташуда пӯшонида намешавад.

Ҳамзамон, ҳуқуқи нигоҳ доштан номаҳдуд нест, ҳуқуқи мавҷуда пас аз муддати бештар ё камтар аз вақт, кредитор вазифадор аст, ки ашъро ба қарздор супорад ё талаботи худро бо роҳи фурӯши амволи нигоҳдошта қонеъ кунад.

Л.Н. Якушина пешниҳод менамояд, ки бояд ин масъаларо бо нишон додани м. 359 Кодекси граждани ФР ҳал кунанд ва ба таври зерин муносибат намоянд: «Кредиторе, ки чизи манқул ва инфиродӣ муайяншударо ба қарздор ё ба шахси қарздор нишон медиҳад, дар ҳолати аз ҷониби қарздор иҷро накардани уҳдадории пардохти ин ашё ё ҷуброни кредитор барои хароҷот ва дигар зарари вобаста ба он ва нигоҳ доштани он ва иҷрои уҳдадории дахлдор дар давоми 3 моҳе, ки кредитор муайян кардааст» [129, с. 147].

Чунин пешниҳод ба мо ҳам бегона аст. Ин пешниҳод метавонад барои муайян кардани моҳияти ҳуқуқи нигоҳдорӣ бо мақсади муайян кардани самти функционалии он, ки дар адабиёт бениҳоят ночиз аст ва пас аз баррасии дигар мушкилоти ҳуқуқӣ истифода шавад. Масалан, С.В. Сарбаш дар бораи таъин кардани нигоҳдорӣ вобаста ба баррасии масъалаи қобили қабул будани нигоҳ доштани амволи қарздор, агар он ба дархости кредитор ба таври возеҳ номувофиқ бошад, ёдовар мешавад: ҳуқуқи нигоҳдорӣ «барои ба итмом расонидани амволи нигоҳдошташуда» боз ҳам бештар пешбинӣ шудааст [81, с. 166].

Муаллиф дар ҷойи дигари ҳамон асар ҳангоми муқоисаи ҳуқуқи нигоҳдорӣ ва ҳимояи худ қайд мекунад, ки «... нигоҳ доштан роҳи таъмин намудани иҷрои уҳдадориҳо буда, ба кредитор кафолати амволи медиҳад, дар суд бо роҳи фурӯши ашёи баргузоршуда аз тендерҳои оммавӣ» амалӣ карда мешавад [81, с. 135].

Аммо чунин ба назар мерасад, ки ҳуқуқи нигоҳ доштан вазифаи амниятро пеш аз ҳама тавассути ҳавасманд кардани қарздор барои иҷрои вазифаҳои худ иҷро мекунад. Барои ба даст овардани амвол, қарздор вазифадор аст амалеро иҷро кунанд, ки мазмуни уҳдадориро ташкил диҳад. Арзиши қарздор барои қарздор, талабот ба он дар раванди истеҳсоли ва ғайра муҳим аст.

Пардохти ашёи ғайриманқули ҳавасмандкунанда ба қарздор, талабҳои кредитор аз арзиши ин амвол қонеъ карда мешаванд, ашёи нигоҳдошта барои ҷуброни зиёни кредитор пешбинӣ шудааст он инчунин функцияи ҷуброни ҳуқуқи нигоҳ доштанро нишон медиҳад.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ ба таври густурда эътиқод вучуд дорад ва ҳуқуқи ҳифзи нигоҳдорӣ яке аз усулҳои ҳимояи ҳуқуқҳои шахрвандӣ ҳисоб мешавад. Ҳамчун чора аз ҷониби шахси салоҳиятдор дар тартиби амалӣ, ки қонунгузори манъ накардааст, барои кафолатдиҳии ҳуқуқҳои шахсӣ ё амволи ӯ ё манфиатҳо ва ҳуқуқҳои дигарон ва давлат татбиқ мегардад [43, с. 413], ҳамчун усули истисноӣ барои ҳимояи ҳуқуқи шахрвандӣ, ки барои ҳолатҳои фавқулодда пешбинӣ шудааст, бо дарназардошти вазъиятҳои махсус, ки дар он поймолкунии ҳуқуқҳои шахрвандӣ руҳ медиҳад, ҳимояи онҳоро тавассути судӣ – бо роҳи арбитраж ё тартиби маъмурӣ таъмин кардан ғайриимкон мебошад [54, с. 245].

Гумон меравад, ки худмаблағгузори ба меъёрҳои муайян ҷавобгӯ бошад. Аввалан, шахсе, ки барои ҳимояи ҳуқуқи худ аз худ дифоъ дорад, бояд соҳиби бешубҳа бошад. Дуюм, усули муҳофизати интиҳобкардаи шахс бояд ба вайронкунии ҳуқуқи ӯ мутаносиб бошад. Сеюм, шакли интиҳобшудаи мудофияи худ набояд аз доираи амалҳои барои истифодаи он зарурӣ берун бошад. Дар сурати мавҷуд набудани ҳадди ақал яке аз ин меъёрҳо, шахсе, ки бар зидди ӯ дифоъ дар ин ё он шакл истифода шудааст, ҳуқуқ дорад ҷуброни зарари расонидашударо пардохт кунад [59, с. 56].

Азбаски ҳуқуқи нигоҳдорӣ ба ҳамаи ин меъёрҳо ҷавобгӯ аст, он бояд ба яке аз шаклҳои зухуроти мудофия дода шавад, ки муаллифони ин концепсия чунин мешуморанд [43, с. 413].

Ҳамин тавр, масалан С.В. Сарбаш, бидуни рад кардани наздикии ҳуқуқи нигоҳ доштан ва худмаблағгузори, ҳамзамон фарқияти назаррасро аз рӯйи моҳияти ин санадҳои ҳуқуқӣ нишон медиҳад.

1. Худшиносӣ яке аз роҳҳои ҳимояи қонун мебошад, ки берун аз суд амалӣ карда мешавад;

Нигоҳдорӣ ин як роҳи иҷрои уҳдадорихоест, ки кафолати амволро ба кредитор ифода мекунад, ки дар суд тавассути фуруши ашёи баргузоршуда аз музоядаҳои давлатӣ амалӣ карда мешавад.

2. Барои татбиқи қонунии мудофияи худ, принсипи мутаносибӣ ва мутобиқат талаб карда мешавад, ки барои нигоҳ доштан талаб карда намешавад, зеро татбиқ кардани онҳо ба ин муассиса ғайриимкон аст.

3. Худмухтор дар ҳолатҳои татбиқ карда мешавад, ки ғавран ҳимояи мақомоти давлатӣ (судӣ, маъмурӣ) ғайриимкон аст. Ҳуқуқи нигоҳ доштан, новобаста аз мавҷуд будан ё набудани чунин имконият, татбиқ карда мешавад.

4. Худшиносӣ бар зидди таҳқири ғайриқонунии ҷинояткор ба ҳуқуқи ҳимоятгар татбиқ карда мешавад, дар ҳоле ки ҳангоми даъво дар амалҳои даъво, ғайриқонунӣ дида намешавад.

5. Худмухториро метавон татбиқ кард, агар зарар ҳанӯз ба анҷом нарасида бошад ва танҳо эҳтимолияти зарар вучуд дорад. Нигоҳ доштан ҳамчун роҳи иловагии таъмини иҷрои уҳдадориҳо танҳо дар сурате имконпазир аст, ки агар аллакай уҳдадорӣ асосӣ мавҷуд бошад [81, с. 170-177].

Л.Н. Якушина, савол дар бораи он, ки оё ҳуқуқи нигоҳ доштани мудофия бо муқоисаи он бо чунин зуҳуроти мудофия ҳамчун зарурати мудофия ва ғаврӣ фаро гирифта шудааст.

Бо ин мақсадҳо, муаллиф он шартҳо ва меъёрҳои, ки эҳтиёҷоти зарурии мудофия ва ғаврӣро тавсиф мекунад, таҳлил мекунад ва сипас татбиқ шудани ин шартҳо ва меъёрро ба ҳуқуқи нигоҳдорӣ арзёбӣ мекунад.

1. Бо мудофияи зарурӣ, амали (ҳамла) эътибор дорад (воқеӣ), на ҳаёлий. Вақте ки қарздор нигоҳ дошта мешавад, ягон амале ба назар гирифта намешавад.

2. Шахсияти ҳамла маъноӣ онро дорад, ки ҳамла ё оғоз шудааст ё ба оғоз наздик аст ё ҳанӯз ба анҷом нарасидааст. Ин ҳолат барои ҳуқуқи нигоҳ доштан ғайри қобили қабул ҳисобида мешавад, зеро ҳангоми ҳамла ҳеҷ саволе нест. Илова бар ин, лаҳзаи ҳуқуқи нигоҳ доштанро қонун муайян мекунад, ки он бо муҳлати иҷро накардани уҳдадориҳои худ, яъне беамалии ӯ муайян карда мешавад.

3. Ғайриқонунӣ дар ҳамла, яъне рафторе, ки меъёрҳои ҳуқуқиро вайрон мекунад. Азбаски имконияти истифодаи ҳуқуқи нигоҳ доштан ба қонун асос

ёфтааст, пас амал оид ба нигоҳ доштани ашёи қарздор мувофиқи талаботи қонун ҳамеша қонунӣ аст.

Шакли дигари маъмул, роҳи мудофияи худ чун як зарурати таъхирнопазир мебошад, ки мафҳуми он дар қонунгузорию маданӣ мавҷуд нест.

Аз муқоиса кардани амалҳое, ки дар ҳолати ғавқулодда бо истифодаи ҳуқуқи нигоҳдорӣ анҷом дода шудаанд, Л.Н. Якушина хулосаҳои зеринро мебарорад:

1. Зарурати таъҷилӣ ҳолати шахсро дар назар дорад, вақте ки вай барои рафъи хатар ба манфиатҳои дигари бо қонун ҳифзшаванда зарар мерасонад. Бо ҳуқуқи нигоҳ доштан, ягон ҳолати ғавқулодда вучуд надорад ва ба шахсони сеюм ҳеҷ гуна зараре нарасидааст, зеро ретсиант иҷрои он чизеро, ки ба ӯ тааллуқ дорад, талаб мекунад. Ғайр аз он, танҳо шахсе метавонад дар ҳолати ғавқулодда амал кунад, ки амалҳо бо ҳуқуқи нигоҳ доштан метавонанд ҳам нисбати шахрванд ва ҳам шахси ҳуқуқӣ татбиқ карда шаванд.

2. Дар ҳолати зарурӣ манфиатҳои онҳо, манфиатҳои шахсони дигар, манфиатҳои ҷомеа ва давлат ҳифз карда мешаванд.

Ҳангоми истифодаи ҳуқуқи нигоҳ доштан манфиатҳои худӣ хонанда низ ҳифз карда мешаванд, гарчанде ки бевосита ба манфиатҳои (шахрванд, шахси ҳуқуқӣ) шахсони дигар, ҷомеа ва давлат метавонанд алоқаманд бошанд. Ҳамин тавр, ягон нишонае вучуд надорад, ки зарурати шадидро ҳамчун роҳи ҳимояи ҳуқуқи нигоҳдорӣ тавсиф кунад.

Аломатҳои тавсифкунандаи мудофияи зарурӣ ва зарурати ғаврӣ дар ҳисси мудофия дар ҳуқуқи нигоҳ доштан мавҷуд нестанд, зеро онро мудофияи зарурӣ ҳисобидан мумкин нест, на зарурати шадид ва на дар ниҳоят худмаблағгузорӣ.

Мубодилаи хулосаи дуруст дар принципи Л.Н. Якушина дар бораи нодуруст муайян кардани ҳуқуқи нигоҳ доштан бо зарурати мудофия ё ғавқулодда, ҳамзамон бо хулосаи қатъӣ розӣ шудан душвор аст.

Мо боварӣ дорем, ки мафҳумҳои «худидоракунии мудофия», ҳамчун концепсияи коллективӣ, инчунин ҳуқуқи нигоҳ доштанро фаро мегиранд, охириин яке аз шаклҳои мудофияи худ дар баробари зарурати мудофия ва зарурати ғавқулудда мебошад ва ҳамчун яке аз шаклҳои мудофияи худ, он дорои хусусиятҳои хоси хос мебошад, ки онро аз мудофияи зарурӣ, зарурати шадид ва дигар шаклҳои зуҳури худмаблағгузорӣ фарқ мекунад.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ чунин ақида баён карда шуд, ки ҳуқуқи нигоҳ доштан бояд ба чораҳои таъсири амалиётӣ фаҳмида шавад, ки ҳамчун чораҳои амволи дорои хусусияти номусоид, аз ҷониби кредитор ба қарздори ноқис татбиқ карда мешаванд. [41, с. 418].

Таҳиягари концепсияи чораҳои амалиётӣ В.П. Грибанов андеша дорад, ки нисбати онҳо ин чораҳо ҳамчун воситаи ҳуқуқии хусусияти ҳифзи ҳуқуқ муайян карда шудаанд, ба вайронкунандаи ҳуқуқ ва уҳдадорихои маданӣ аз ҷониби шахси мустақим ваколатдор татбиқ карда мешаванд, ҳамчун иштирокчии муносибатҳои шахрвандӣ бидуни дархост барои ҳимояи ҳуқуқ ба мақомоти салоҳиятдори давлатӣ [48, с. 138].

Дар тавсифи чораҳои амалиётӣ, В.П. Грибанов ба як қатор хусусиятҳои онҳо ишора кард [48, с. 132].

1. Тадбирҳои амалиётӣ – чораҳои ҳифзи ҳуқуқ мебошанд, ки асосан пешгирикунанда мебошанд. Истифодаи шахси ваколатдори онҳо дар оянда пайдоиши талафоти эҳтимолиро барои ӯ бартараф мекунад [48, с. 189]. Бо назардошти қобили истифода будани ин хусусияти тадбирҳои таъсир ва нигоҳдории амвол, С.В. Сарбаш қайд мекунад: Мувофиқи ҳуқуқҳои нигоҳдорӣ вақте татбиқ карда мешаванд, ки бознишаста аллакай вайрон карда шудааст ва, чун қоида, аллакай талафот ё ҳадди ақал даъвои пулӣ зидди қарздор дорад. Ғайр аз он, нигоҳдорӣ эҳтимолияти арзиши амниятро дорад, на пешгирикунанда, зеро вайронкунии контрагент аллакай ҳуқуқи субъективии ӯро коҳиш додааст [81, с. 58].

2. Тадбирҳои амалиётӣ хусусияти яктарафа доранд ва «ин ҳолат барои муайян кардани ин чораҳо ҳамчун чораҳои ҳифзи ҳуқуқ хусусияти амалӣ

доранд. [48, с. 138]. Албатта, ин дар байни роҳҳои дигари таъмини уҳдадорӣ таъкид мекунад. Аммо, бидуни душворӣ, шумораи кофии амалҳои яктарафаро, ки ба онҳо марбут нестанд, дар қонунгузори маданӣ пайдо кардан мумкин аст [81, с. 58].

3. Хусусияти сеюми тадбирҳои амалиётро В.Г. Грибанов мебинад, ки хусусияти яктарафаи татбиқи ин тадбирҳо нисбати шахсони ваколатдор хусусияти кафолати истифодаи дурусти онҳоро муайян мекунад [48, с. 189].

Андешаи С.В. Сарбаш барои бисёр ниҳодҳои ҳуқуқии маданӣ хос аст ва наметавонад ҳамчун омили фарқкунандае хидмат кунад, ки дар алоҳидагӣ онҳо барои нигоҳдорӣ аҳамияти хос доранд [81, с. 58].

4. Хусусияти чорум, суҳан дар бораи чораҳои амалиётӣ, ки «онҳо одатан бо барқарор кардани соҳаи амволи ҷабрдида алоқаманд нестанд ва аз ин рӯ ҷуброни зарари аз ҷониби шахси ваколатдор расонидашуда вазифаи онҳо нест. Онҳо ҳамчун ҳадафи худ, пеш аз ҳама, ангезаи тарафи дигарро барои иҷрои дурусти вазифаҳои худ доранд» [48, с. 190].

Ин хусусияти чораҳои амалиётӣ ҳуқуқи нигоҳ доштанро ба таври комил тавсиф карда наметавонад, бинобар ин охири ба чораҳои амалиётӣ татбиқ намегардад.

5. Суҳан дар бораи чораҳои амалиётӣ меравад, ки «онҳо одатан бо барқарор кардани соҳаи амволи ҷабрдида алоқаманд нестанд ва аз ин рӯ ҷуброни зарари аз ҷониби шахси ваколатдор расонидашуда вазифаи онҳо нест, онҳо ҳамчун ҳадафи худ, пеш аз ҳама, ангезаи тарафи дигарро барои иҷрои дурусти вазифаҳои худ доранд» [48, с. 190]. Мувофиқи андешаи С.В.Сарбаш ба мақсад ва вазифаи ҳуқуқи нигоҳдорӣ мувофиқат намекунад.

Ҳамин тариқ, муаллиф чунин мешуморад, ки «ҳеч яке аз хусусиятҳои нишондодашудаи чораҳои амалиётӣ ҳуқуқи нигоҳ доштанро ба таври комил тавсиф карда наметавонад, бинобар ин охири ба чораҳои амалиётӣ татбиқ намегардад. Ғайр аз он, *de lege lata* он нисбат ба қонунгузор дар роҳи таъмини иҷрои уҳдадорихо” мебошад [81, с. 59].

Зербобро чамъбаст намуда, хулоса мекунем, ки нигоҳ доштани молу мулки қарздор (ретенсия) яке аз усулҳои муассир ва хоси таъмини иҷрои ухдадориҳо дар ҳуқуқи маданӣ мебошад (қ. 1 м. 416 КМ ҚТ). Ин ҳуқуқ ба кредитор имкон медиҳад, ки ашӯро, ки қонунан дар ихтиёраш қарор дорад ва ӯ вазифадор аст онро ба қарздор ё шахси аз ҷониби қарздор нишондодашуда супорад, то анҷоми ухдадориҳои дахлдори қарздор (пардохти арзиши ашӯ, ҷуброни харочот ё зарари марбут) нигоҳ дорад.

Хусусиятҳои асосии нигоҳдорӣ: ғайришартномавӣ – ҳуқуқи нигоҳдорӣ мустақиман аз қонун бармеояд ва барои татбиқи он пешбини махсус дар шартнома зарур нест; аксессорӣ – аз ухдадории асосӣ вобаста буда, ҳангоми иҷрои он қатъ мегардад; яктарафа – кредитор бо иродаи худ (амали ретендерӣ) ҳуқуқи нигоҳдориро амалӣ мекунад, ки аксар вақт бо огоҳ кардани қарздор (хатгӣ ё шифоҳӣ) тасдиқ мешавад; ҳавасмандкунанда – қарздорро ба иҷрои саривақтии ухдадорӣ (пардохт ё ҷуброн) водор месозад; ҷубронкунанда – дар сурати иҷро нашудани ухдадорӣ кредитор метавонад талаботи худро аз арзиши ашӯи нигоҳдошташуда тавассути фурӯши он (бо татбиқи қоидаҳои гарав) қонеъ кунад (м. 360 КМ ҚТ). Нигоҳдорӣ танҳо нисбат ба ашӯи манкул ва муайян (инфиродӣ) татбиқ мешавад, ки ба қарздор тааллуқ дорад ва қонунан дар ихтиёри кредитор қарор дорад. Он аз гарав фарқ мекунад: гарав асосан шартномавӣ ва бо сабти давлатӣ (ипотека) ё расмиёти махсус пайдо мешавад, дар ҳоле ки нигоҳдорӣ қонунӣ ва яктарафа аст. Нигоҳдорӣ ҳамчун шакли худмуҳофизат (мудофиаи ҳуқуқӣ) низ баррасӣ мешавад, вале аз зарурати мудофиа ва фавқулодда фарқ дорад, зеро ҳамлаи ғайриқонунӣ вучуд надорад ва ҳадаф пеш аз ҳама ҳавасмандкунӣ ва қонеъ кардани талабот аст. Нигоҳдории тичоратӣ (соҳибкорӣ) доираи васеътар дошта, талаботи кредиторро, ки ба пардохти ашӯ ё ҷуброни харочот алоқаманд нестанд, низ таъмин мекунад. Ин усул дар муносибатҳои тичоратӣ самаранок буда, манфиатҳои кредиторро бо роҳи нигоҳ доштани ашӯ ва имкони рӯёниши он ҳимоя менамояд.

Ҳамин тавр, нигоҳ доштани молу мулки қарздор ҳамчун таъмини қонунӣ, яктарафа ва ҳавасмандкунанда нақши муҳим дар ҳимояи ҳуқуқҳои кредитор дошта, тавозуни манфиатҳои тарафҳоро таъмин мекунад ва дар амалияи шаҳрвандӣ-ҳуқуқӣ васеъ истифода мешавад.

3.3. Кафолати бонкӣ

Институти кафолати бонкӣ дар шакли ҳозираи худ барои қонунгузорию муосири маданияи ҚТ комилан нав аст.

Қаблан, кафолат, аз ҷумла бонкдорӣ, тибқи қонуни маданӣ як намуди шартномаи кафолатро баррасӣ мекард. Кафолати бонкӣ ҳоло бо кафолат умумияте надорад. Ғайр аз он, дар қатори дигар роҳҳои таъмини иҷрои уҳдадорихо, вай вобаста ба хусусиятҳои хоси худ, таркиби махсуси субъективии муносибатҳо, ки аз супурдан ва иҷрои ӯ бармеоянд, ҷойи махсусро ишғол мекунад, асолати аслии мундариҷаи муносибатҳои ҳуқуқии дахлдори субъектҳои он.

Кафолати бонкӣ аз кафолат дар як қатор аломатҳои муҳим фарқ мекунад:

- набудани лавозимот дар он;
- асоси пайдоиш;
- кафолат ба шартнома асос ёфтааст, дар ҳоле ки кафолати бонк ба қонун асос ёфтааст;
- бақайдгирии муносибатҳои кафолат ва кафолати бонкӣ.

Муносибатҳо оид ба кафолати бонкӣ тавассути додани ҳуҷҷате дода мешаванд, ки ба мо имкон медиҳад, шартҳои кафолатро дуруст муайян намоем ва ҳаққонияти манбаи онро тафтиш намоем. Муносибатҳои кафолат бо шартномае, ки дар шакли ҳатмии ҳаттӣ байни кредиторе, ки қарздор аз рӯйи уҳдадорӣ асосӣ ва кафил баста шудааст, ба имзо мерасанд.

– зикри мундариҷаи кафолат ҳамчун ҳуҷҷат, аз ҷумла маблағи пардохтшаванда, тартиби муайян кардани он ва давомнокии кафолат. Агар ин тафсилот дар ҳуҷҷат набошанд, онро ҳамчун кафолати бонкӣ ҳисобидан мумкин нест;

– аз рӯйи таркиби мавзӯ. Агар ягон субъекти ҳуқуқи шахрвандӣ кафил дар доираи ҳуқуқи худ ва қобилияти ҳуқуқӣ бошад, пас кафолати бонк (бонк)-ҳо, дигар ташкилотҳои қарзӣ ё суғурта мебошанд;

– оид ба мундариҷаи уҳдадории шахсе, ки амниятро таъмин кардааст, уҳдадории кафил оид ба кафолати бонкӣ ҳамеша пулӣ мебошад. Вазифаи кафил метавонад ҳам пулӣ ва ҳам ғайрипулӣ бошад;

– дар бораи нақше, ки қарздор дар барқарор кардани муносибатҳои мувофиқ мебозад. Бо кафолат қарздор наметавонад донад, ки кредитор бо шахси сеюм шартномаи дахлдори кафолат бастааст. Кафолат бо дархости қарздор (қарзӣ) дода мешавад;

– бо тартиби пешниҳоди талабот.

Агар тартиби пешниҳоди кафил бо ҳукмҳои масъулияти якҷоя ё субсидиарӣ муқаррар гардида бошад, пас нисбат ба кафил он бо ҳукмҳои махсус муайян карда мешавад, яъне дар намуди хаттӣ бо татбиқи ҳуҷҷатҳои дар кафолат зикршуда дар макони супурдани кафолат ё дар макони дигаре, ки дар кафолат ишора шудааст.

Нисбат ба паёмадҳои анҷоми вазифаҳои кафил ва кафил. Агар паёмади анҷоми уҳдадорӣ аз ҷониби кафил ба ӯ додани салоҳияти кредитор нисбат ба уҳдадории асосӣ бошад, дар ҳамин вазъият талаботҳо нисбат ба кафолати бонкӣ ба қарз ба эътибор гирифта мешавад.

Б.М. Гонғало хусусиятҳои хоси кафолати бонкиро баррасӣ мекунад:

– мустақилият, аз уҳдадории пешбинишуда, ҳатто агар кафолат ба ин уҳдадорӣ дахл дошта бошад;

– бебозгашт, бо он изҳор карда мешавад, ки кафолатдиҳанда ҳуқуқ дорад кафолатро танҳо дар сурати мавҷуд будани чунин имконият дошта бошад;

– муайян кардани ҳуқуқҳо, яъне ҳуқуқи талаб кардани кафиле, ки ба ӯ таҳти кафолати бонкӣ мансуб аст, танҳо дар сурате, ки чунин имконият дар ҳуди кафолат пешбинӣ шуда бошад;

– имкониятест, ки роҳбар ба кафил барои додани кафолат пардохт мекунад;

– дараҷаи баланди ба расмият даровардани муносибатҳо, масалан, дар он ҳолате, ки ҳатто агар бенефитсиар барои аз кафил талаб кардани иҷрои уҳдадории пешбиниамудай кафолат талаб кунад, аммо агар ҳуҷҷатҳои ба талаботи дахлдори он замима карда шаванд, бенефитсиар, ба шартҳои кафолат ҷавобгӯ нест, кафил аз қонеъ кардани чунин талабот худдорӣ мекунад [36, с. 55].

Олимони ҷинӣ хусусиятҳои хоси бонкро чунин мешуморанд, ки:

– ин роҳи мушаххаси таъмини иҷрои уҳдадориҳо;

– новобаста аз уҳдадории асосӣ амал мекунад, тағйирот кафилро аз ҷавобгарӣ озод намекунад;

– кафил ҳуқуқ надорад ба даъвои ибтидоии кредитор нисбат ба ӯ эътироз кунад [100, с. 24; 122, с. 28].

Таркиби субъективии кафолати бонкӣ хеле мушаххас аст. Иштирокчиёни муносибатҳои марбут ба кафолати бонкӣ – мавзуи кафил, асосӣ, баҳрабардор, яъне се субъект мебошанд.

Кафолатдиҳанда танҳо бонк, дигар ташкилоти қарзӣ ё ташкилоти суғурта буда метавонад. Агар «кафолати бонкӣ» ягон шахси дигар (шахси ҳуқуқии тижоратӣ ё ғайритижоратӣ, мақомоти давлатӣ ё ҳукумати маҳаллӣ ва ғ.) бошад, пас чунин кафолат беэтибор (ночиз) доништа мешавад, зеро бо додани чунин кафолат, ин корхонаҳо аз доираи ҳуқуқии худ берун мераванд.

Ҳамчун шахси асосӣ, шахс дар ҳама гуна уҳдадории шартнома ҳамчун қарздор амал мекунад. Аз ин рӯ, агар кафолати бонкӣ бидуни чунин дархост дода шавад, пас он мувофиқи КМ ҚТ беэтибор аст.

Бенефитсиар қарздиҳандаи асосӣ оид ба уҳдадории бо кафолати бонк таъминшуда мебошад.

Ҳар як субъекти ҳуқуқи шахрвандӣ метавонад ҳамчун асос ва баҳрабардор амал кунад.

Кафолати давлатӣ як намуди мушаххаси қарзи давлатӣ мебошад. Дар тафовут аз дигар намудҳои уҳдадориҳои қарзӣ тавассути пешниҳоди кафолат давлат маблағҳои пулиро ба бучети сатҳҳои гуногун ҷалб намекунад, балки

ухдадории шахси сеюмро дар ҳолати иҷро накардан ё иҷрои номатлуби он аз ҷониби охирин ё ҷуброни зиёне, ки дар натиҷаи руҳ додани ҳодисаи кафолати ғайритиҷоратӣ ба амал омадааст, кафолат медиҳад [80, с. 20].

Азбаски рӯйхати роҳҳои таъмини иҷрои ухдадориҳои дар КМ ҚТ кушода аст, зеро кафолат барои иҷрои ухдадориҳо метавонад ба ғайр аз шахсони дар конун нишондодашуда бошад.

Аммо ин кафолатҳо, новобаста аз иҷрои вазифаҳо ё амният, дар байни кафолатҳои бонк нестанд. Бинобар ин, қоидаҳо оид ба кафолати бонкӣ нисбати чунин кафолатҳо татбиқ карда намешаванд. Баъзе муаллифони рус ин кафолатҳоро ҳамчун кафолати бонкӣ тасниф мекунанд [56, с. 620].

Дар асоси кафолат бонк, дигар муассисаи кредитӣ ё ташкилоти суғурта (кафил) бо хоҳиши шахси дигар (принсипал) ба кредитори принсипал (бенефитсиар) мутобиқи шартҳои ухдадории бо кафолат таъминшуда, бо пешниҳоди талабномаи бенефитсиар оид ба пардохти маблағ ухдадории хаттӣ медиҳанд. Набудани хосияти аксессуарноӣ замонатро аз шакли дигари таъмини шахсӣ – кафолати бонкӣ фарқ мекунанд. Инчунин, институти замонат ва кафолати бонкӣ аз ҳамдигар аз рӯйи асоси пайдоиши худ фарқ мекунанд.

Тавре маълум аст, агар дар баробари қарздор ҷавобгарии молумулкиро шахси сеюм ба уҳда гирад, он гоҳ таъмини шахсӣ ҷой дорад. Ҳар ду тарзи таъмин шахсӣ буда, профессор Ш.К. Ғаюров дуруст қайд намудааст, ки ҳар дуи ин тарзҳо дар асоси принсипи «ба қарздор бовар дорам, ба зомин на камтар аз он» амал менамоянд [33, с. 29].

Раванди додани кафолати бонкӣ аз якҷанд марҳила иборат аст. Дар марҳилаи аввал, қарздор аз рӯйи ҳама гуна ухдадорӣ (асосӣ) ба бонк тааллуқ дорад, дигар ташкилоти қарзӣ ё ташкилоти суғурта (кафил) бо дархости додани ухдадорӣ бо шартҳои муайян, ба кредиторе, ки ин қарздорро пардохт мекунанд (бенефитсиар) маблағи ба ғайридоғиранда хаттӣ пешниҳод кардани дархост барои пардохти он.

Илова ба дархост дар бораи кафолати бонкӣ, шартҳои имконпазири кафолати оянда, андозаи подоше, ки директори оянда омода аст ба кафили эҳтимолӣ барои додани кафолати бонкӣ ва ғайра пардохт кунад, дар ин ҷо гуфта мешавад. Муносибатҳои роҳбар ва кафил барои додани кафолати бонкӣ бо розигии тарафҳо танзим карда мешаванд, ки маблағи подошero, ки роҳбар ба кафил пардохт кардааст, муайян мекунад, ҳуқуқ ва уҳдадориҳои кафил ва мудир, вобаста ба пардохт аз ҷониби кафили бенефитсиар дар бораи пардохти маблағи пул барои иҷрои талаботи охирин ва ғ.

Ғайр аз он, кафолати бонкӣ метавонад ҳуқуқи кафолатро дар бораи бекор кардани кафолат пешбинӣ кунад, шартҳои бозхонд пешбинӣ шуда метавонанд, ҳуқуқи бенефитсиар барои интиқоли ҳуқуқи даъво ба шахси дигари ба ӯ тааллуқдошта бо кафолати бонкӣ метавонад таъмин карда шавад, метавонад муҳлати эътибор пайдо кардани кафолати бонкӣ муқаррар карда шавад ва дар ниҳоят масъулияти кафолатдиҳанда дар назди бенефитсиар барои иҷро накардан ё иҷро накардани уҳдадориҳои кафолат метавонад маҳдуд карда шавад.

Н.Э. Эмомализода ибраз медорад, ки “кафолати бонкӣ ва замонат ба тарзи таъмини шахсӣ дохил шуда, вазифаи муҳофизатиро иҷро менамоянд. Кафолати бонкиро аз рӯи хосияташ дар маҷмӯъ як намуди замонат гуфтан мумкин аст. Вале он бо як қатор хусусиятҳои махсуси худ тибқи қонунгузориҳои маданӣ аз замонат фарқ менамояд, ба монанди аз рӯи субъект, предмет, асоси пайдоиш, новобастагӣ ва мустақилияти уҳдадориҳои кафил, инчунин оқибати иҷро накардани онҳо фарқ карда мешавад” [120, с. 140-147].

Муносибатҳо оид ба кафолати бонкӣ метавонанд бо таҳияи як ҳуҷҷате, ки аз ҷониби кафил ва бенефитсиар имзо шудааст ва баъзан ҳатто принсипро ба расмият дароранд. Дар ин ҳолат, ҳуҷҷат метавонад на танҳо шартҳои кафолат, балки қоидаҳои муносибати кафил ва мудирро низ дар бар гирад.

Уҳдадориҳои кафил бояд дар шакли хаттӣ бошад. Иҷро накардани шакли хаттӣ кафолати бонкӣ ба имконнопазирии истифодаи изҳороти шоҳидон дар тасдиқи амалиёт ва шартҳои он оварда мерасонад, аммо ҳуқуқи пешниҳоди

далелҳои хатӣ ва дигар далелҳоро маҳрум намекунад, – изҳор мекунанд С.В. Сарабаш. Шакли хатӣ барои кафолати бонкӣ аломати конституционии он мебошад. Аз нуқтаи назари амалӣ, тасаввур кардани шакли шифоҳии кафолати бонкӣ душвор аст.

Додани кафолати бонкӣ одатан тавассути додани номаи кафолатнокӣ «ё ҳуҷҷати таҳти унвонӣ» [45, с. 435; 104, с. 142] «Кафолати бонкӣ» [23, с. 87-88] ё соддатар «Кафолат» мебошад.

Додани кафолати бонкӣ як амалиёти яктарафа аст, бисёр муаллифон чунин мешуморанд [82, с. 37; 39, с.588].

Танҳо баъзе муаллифон ин нуқтаи назарро мубодила намекунанд. Ҳамин тавр, В.А. Хохлов чунин мешуморад, ки «кафолати бонкӣ метавонад яктарафа ё амалиёти дучониба ва бисёрҷониба бошад: ҳамааш аз ҳолатҳои мушаххас, аз муносибатҳои воқеӣ» вобаста аст. «Шаҳодатномаи додани кафолатро ҳамчун пешниҳод ҳисобидан мумкин аст ва далели додани қарз метавонад ба амалҳои ниҳой мансуб доништа шавад ва ба ин васила вазифаҳои қабулро иҷро кунад. Илова бар ин, муносибатҳои тарафҳоро бо созишномаи сетарафа ба расмият даровардан мумкин аст» [94, с. 170]. Бақайдгирии муносибатҳои вобаста ба кафолати бонкӣ метавонад тавассути ҳуҷҷате, ки аз ҷониби кафил ва бенефитсиар ё кафил, бенефитсиар ва принцип имзо шудааст, анҷом дода шавад.

Аммо, усули тарҷумаи шартномаҳои ин шахсон меъёри зарурӣ барои муайян кардани хусусияти ҳуқуқии амалҳои дахлдор мебошад. «Аён аст, ки дар ин ҳолат В.А. Хохлов мафҳумҳои «муомила» ва «созишнома-ҳуҷҷатро» омехта мекунад. Дар мавриди додани қарз ё дигар амалҳои мусбат аз ҷониби бенефитсиар ҳамчун қабул, дар ин ҳолати ошкоро содир карда шуд.

Кафолат метавонад ба таври умум нишон диҳад, ки он пас аз додани қарз эътибор пайдо мекунад ва ғ. Аммо дар чунин ҳолатҳо ҳеҷ гуна сабабе барои гуфтугӯ дар бораи мувофиқаи тарафҳо вучуд надорад (созишнома)» [36, с. 58].

Чунин ба назар мерасад, ки муаллиф ба мо комилан ҳамфикр мебошад. Барои додани кафолати бонкӣ, иродаи як тарафи кафил зарур ва кофист.

Ҳамин тариқ, кафолати бонкӣ як амалиёти яктарафа мебошад, ки дар натиҷаи он уҳдадории яктарафа ба миён меояд, ки тибқи он танҳо кафил уҳдадор аст, ки ба бенефитсиар – кредиторро аз рӯи уҳдадории бо бонк таъминшуда маблағи муайяни пулро пардохт кунад [29, с. 476; 106, с. 135].

Мувофиқи андешаи Т.В. Сарватманд асоси пайдоиши муносибатҳо бо кафолати бонкӣ таркиби ҳуқуқӣ мебошад. «Пеш аз ҳама, байни роҳбар ва кафил оид ба пешниҳоди кафолати бонкӣ шартнома бастан лозим аст. Сипас, додани кафолати воқеии бонкӣ, ки бояд ҳамчун амалиёти яктарафа баррасӣ карда шавад, ба назар гирифта мешавад [41, с. 435].

Дар ҳақиқат, аз таҳлили мундариҷаи моддаҳои Кодекси маданӣ, ки ба кафолати бонкӣ бахшида шудаанд, мо метавонем хулоса чунин кунем, ки пеш аз додани кафолати бонкӣ бояд шартномаи байни кафил ва мудир пеш гирифта шавад. Аз ҷумла, дар КМ ҚТ ба таври возеҳ изҳор мекунад, ки кафолат тибқи розигии кафил ва мудир дода мешавад.

Кафолатдиҳанда ва роҳбар дар марҳилаи ҳалли масъалаи пешниҳоди кафолат наметавонад ҳуқуқ ва уҳдадориҳои муфассали онҳоро пешбинӣ кунад. Аммо набудани ҳам ҳуҷҷати хаттӣ ва ҳам набудани ин тафсилот маънои набудани созишномаи кафил ва принсипро надорад. Амал аз он бармеояд, ки набудани созишномаи хаттӣ байни роҳбар ва кафил ба безътибор донишгари уҳдадории кафил ба бенефитсиар оварда намерасонад.

Кафолати бонкӣ одатан барои таъмини иҷрои уҳдадориҳои мавҷуда дода мешавад. Аммо, барои додани кафолат таъмини уҳдадории оянда монета вучуд надорад. Дар ин ҳолат, кафолати бонк аз рӯзи ба миён омадани уҳдадории кафолат, агар он барои давраи баъдӣ пешбинӣ нашуда бошад, эътибор пайдо мекунад. Чун қоидаи умумӣ пешбинӣ шудааст, ки кафолати бонкӣ аз рӯзи баровардани он эътибор пайдо мекунад, агар дар он тартиби дигаре пешбинӣ нашуда бошад.

Додани кафолати бонкӣ барои муносибатҳои ҳуқуқии байни бонк, дигар ташкилоти қарзӣ ё ташкилоти суғурта (кафил) ва қарздиҳандаи тарафи сеюм (бенефитсиар) хизмат мекунад. Ҳамзамон, додани кафолати бонкӣ инчунин

муносибатҳои ҳуқуқии байни кафил ва қарздорро бо кафолати уҳдадорӣ (бо принцип) ба вуҷуд меорад.

Муносибати ҳуқуқии байни кафил ва бенефитсиар бо мундариҷаи мураккаб тавсиф карда мешавад.

Агар шартҳои дар кафолати бонк пешбинишуда мавҷуд бошанд, бенефитсиар ҳуқуқ дорад аз кафил ба таври хаттӣ пардохти маблағи пулро, ки кафолат дода шудааст ё як қисми онро талаб кунад. Ҳуҷҷатҳои дар кафолат нишондодашуда бояд ба дархости хаттӣ замима карда шаванд. Ғайр аз он, бенефитсиар бояд моҳияти вайронкуниро аз ҷониби уҳдадории асосӣ, ки ба он кафолат дода шудааст, нишон диҳад. Ҳисобот дар бораи қонунвайронкунӣ ба кафил ҳуқуқ намедиҳад, ки моҳияти муносибатҳои байни бенефитсиар ва принципро муайян кунад, нақши ҳақмонро дар баҳси эҳтимолии онҳо ва ғайра иҷро кунад. Ин танҳо вазифаи хусусияти иттилоотӣ аст.

Ҳамзамон, на паёми бенефитсиар дар бораи вайрон кардани принцип. Ин амалҳо бояд аз ҷониби бенефитсиар пеш аз ба охир расидани муҳлати дар кафолат додашуда, ки барои он дода шудааст, иҷро карда шаванд. Талаботи бенефитсиар ба ҳуҷҷатҳои замиماشуда бояд аз ҷониби кафил дар муҳлати оқилона бо эҳтиёти оқилона баррасӣ карда шавад, то ин талабот ва ҳуҷҷатҳои ба он замиماشуда ба шартҳои кафолат мувофиқат кунанд. Ҳамзамон, на ба шарҳи гуноҳи асосӣ, на таҳлили муносибатҳои байни роҳбар ва бенефитсиар ва ғайра, балки ба мувофиқати расмии талаботи бенефитсиар ба ҳуҷҷатҳои замиماشуда аҳаммияти ҳалқунанда дода мешавад.

Ноқомӣ барои қонун кардани талабот танҳо дар ҳолатҳои имконпазир аст, ки:

а) талабот ё ҳуҷҷатҳои ба он замиماشуда ба шартҳои кафолат ҷавобгӯ нестанд;

б) талабот ва ҳуҷҷатҳои, ки бояд ба он замима карда шаванд, дар охири муҳлати дар кафолат нишондодашуда ба грант пешниҳод карда мешаванд.

Кафолатдиҳанда бояд фавран ба бенефитсиар дар бораи рад кардани талабот хабар диҳад.

Агар ҳангоми баррасии талабот ва ҳуҷҷатҳои ба он замишуда, кафил огоҳ шавад, ки уҳдадории асосии кафолат додашуда аллақай пурра ё дар қисми дахлдор аллақай иҷро шудааст, бо дигар асосҳо қатъ шудааст ё беэтибор аст, вай бояд фавран ба бенефитсиар хабар диҳад. Дар ин ҳолат интиқоли маблағҳои пулӣ ба фоидагиранда анҷом дода намешавад. Аммо, агар пас аз чунин огоҳӣ бенефитсиар даъвои дувум кунад, пас он бояд қонун карда шавад.

Барои додани кафолати бонкии мудир, ӯ ба кафил пардохт мекунад. Аммо, ин уҳдадории асосӣ ба мундариҷаи уҳдадории байни он ва грант дохил карда мешавад. Бенефитсиар наметавонад мундариҷаи ин уҳдадориро донад ва онро наметавонад. Ғайр аз он, қонун андозаи подошро барои пешниҳоди кафолат ҳамчун шарти муҳимми шартномаи кафил бо шахси асосӣ пешбинӣ намекунад. Аз ин рӯ, ҳатто дар сурати мавҷуд набудани созишномаи нарх, уҳдадорӣ эътибор дорад ва андозаи подош барои грант тибқи қоидаҳои дар қонунгузорӣ пешбинигардида, муайян карда мешавад.

Ҳуқуқи кафил аз шахси асосӣ талаб кардани ҷуброни маблағи ба бенефитсиар тибқи кафолати бонкӣ пардохтшуда бо розигии кафил бо қарзи асосӣ, ки тибқи он кафолат дода шудааст, муайян карда мешавад. Ин қоида аз ҷониби муҳаққиқони мухталифи Русия ба таври гуногун фаҳмида мешавад. Масалан, А.Я. Максимович ба тавсифи талаботи регрессияи номбаршуда бо муқоисаи он бо ҳамон талаботе, ки шахси, зарари аз ҷониби шахси дигар ҷуброншударо мутобиқи Кодекси граждании РСФСР соли 1964 ҷуброн кардааст, наздик мешавад [11, с. 579].

Ҳамин тариқ, чунин шуморида мешавад, ки уҳдадориҳои мурочиатӣ ба уҳдадориҳои шартномавӣ ҳеҷ иртиботе надоранд ва ҳоло бояд онҳоро бо муносибатҳои асосӣ ва кафил тақрибан ба ҳам монанд кунанд.

В.М. Гонгало менависад, ки дар навбати аввал, уҳдадориҳои бозрасӣ ҳеҷ гоҳ ба муносибатҳои шартномавӣ бегона набуданд. Кодекси граждании РСФСР 1964 истилоҳи «регрессияи»-ро истифода набурд, аммо сабабҳои ин дар давраи пеш аз таҳияи Кодекси граждани табиӣ набуданд, бисёр

категорияҳо ва истилоҳот аз гардиши илмӣ, характеристикаи «қонуни буржуазӣ»: сессия, ҳуқуқи моликият ва ғ.

Дар Кодекси граждани РСФСР соли 1964, ба ҷойи калимаҳои «талаботи регрессия», калимаҳои «ҳуқуқи даъвои баръакс» истифода шуданд. Ғайр аз он, боби уҳдадорихои нозук ба таври возеҳ изҳор дошт, ки ҳуқуқи даъвои баръакс ҳуқуқи мурочиат аст. Дар дигар ҳолатҳо, ҳуқуқи даъвои баръакс зикр карда шуд.

Дуҷум, уҳдадорихои мурочиатӣ на танҳо дар м. 379 Кодекси граждани ФР зикр шудаанд, балки дар м.м. 147, 325, 366, 382, 399, 640, 885, 1081 низ муқаррар гардидаанд.

Аз ин рӯ, ошкор кардани моҳияти уҳдадории регрессия, ки дар санъат зикр шудааст, нодуруст аст, м. 379 Кодекси граждани ФР танҳо дар муқоиса бо ҳамон уҳдадорӣ, ки пайдоиши он пешбинӣ шудааст [11, с. 61].

Муаллифон бо хулосаи дигари А.Я. Максимович розӣ нестанд, ки «ҳуқуқи мурочиат на ба миёнаравӣ дар қонун, балки ба мувофиқаи тарафҳо – кафил ва принцип асос ёфтааст» [11, с. 579].

Ҳамин тавр Т.В. Богачева чунин мешуморад, ки «зикри хусусияти шартномавии уҳдадории регрессия маънои онро дорад, ки дар сурати набудани чунин шартнома масъулияти роҳбар ба амал намеояд» [45, с. 436].

Мувофиқи андешаи С.В. Сарбаш, имкони кафолатдиҳанда, дар «талабот оид ба мурочиат ба кафолатдиҳанда бо шартнома ва принцип, ки дар ин ҳуқуқ пешбинӣ шудааст, пешниҳод мешавад» [115, с. 96; 56, с. 626].

Ин мавқеъро В.В. Витрянский дуруст қайд мекунад, ки меъёр дар б. 1 м. 379 Кодекси граждани ФР қоидаҳоро муқаррар намекунад ва тибқи он ҳуқуқи кафолатдиҳанда барои мурочиат ба принцип аз мувофиқа бо охири бармеояд [30, с. 481].

В.В. Витрянский ба таври оқилона ғанисозии беасоси ҳам кафилро аз ҳисоби маблағи асосӣ ва баръакс, аз ҳисоби кафил қайд мекунад [30, с. 481]. А.Л. Маковский, ки уҳдадорӣ қаннодӣ, «... барои ҳама ҳолатҳо универсалӣ аст, вақте ки як шахс (амволи)-ро аз ҳисоби шахси дигар бе асоси ҳуқуқӣ сарфа

мекунад ва аз ин рӯ консепсияи умумӣ нисбати тамоми уҳдадорихо оид ба баргардонидани амволи бадастовардашуда бе асоснокии кофӣ ...» [30, с. 481] мебошад.

Аз ин рӯ, агар як шахс бе асос бой карда шавад аз ҳисоби шахси дигар сарфа мекунад, пас ӯ ҳамеша вазифадор аст ба амволи ғайриманқули бадастовардашуда ё захирашуда баргардад, ба истиснои ҳолатҳои пешбининамудаи қонун.

Аз он ки ҳеч гуна розигии кафил ва принсипе, ки ҳуқуқи кафолатро барои ҷуброни хароҷоти вобаста ба иҷрои пурра ё хусусии кафолати бонкӣ пешбинӣ мекунад, набояд чунин ҳулоса кард, ки кафил чунин ҳуқуқ надорад.

Равиши муқобил ноғузир ҳифзи беасоси моликиятро аз ҷониби принсип, эътирофи «қонунӣ будани ғанисозии беасос аз ҷониби принсип, ки баландии беадолатӣ хоҳад буд, асоснок мекунад, зеро дар ҳолати мо қарздор ҳамчун принсип амал мекунад, уҳдадории асосии»-ро иҷро намекунад [30, с. 482]. Инчунин муҳим аст, ки ин равиш ба қонунгузорӣ муҳолифат наояд.

Ҳамин тариқ, тибқи меъёрҳои дар КМ ҚТ дарҷгардида, бояд ба ҳулосае омад, ки кафил ҳуқуқ дорад аз шахси асосӣ дар тартиби мурочиат ҷуброни маблағи ба бенефитсиар пардохтшударо тибқи кафолати бонкӣ талаб кунад. Аз ин рӯ, вақте ки дар КМ ҚТ изҳор мекунад, ки «ҳуқуқи кафолатдиханда ... бо шартномаҳои кафил бо принсипи» муайян карда мешавад, пас ин ба тартиби истифодаи ин ҳуқуқ, маҳдудиятҳои уҳдадории асосӣ дар назди кафил, муҳлати пардохт, шаклҳои ҳисобҳо ва ғ.

Ҳамин тариқ, бонк манфиатҳои қарздиҳандаро (бенефитсиар) хеле самаранок таъмин мекунад. Он метавонад уҳдадорихо гуногун, аз ҷумла қарзро таъмин кунад.

Зербобро ҷамъбаст намуда, ҳулоса мекунем, ки кафолати бонкӣ яке аз муассисаҳои навтарин ва муассиртарини таъмини иҷрои уҳдадорихо дар ҳуқуқи маданӣ мебошад (моддаҳои 427–433 КМ ҚТ). Ин институт аз замонат фарқияти ҷиддӣ дорад: кафолати бонкӣ мустақил буда, аз уҳдадории асосӣ вобаста нест ва ҳатто дар сурати безътибор ё қатъ шудани уҳдадории асосӣ

кувваи худро аз даст намедихад. Кафолатдиханда (бонк, ташкилоти қарзӣ ё суғурта) танҳо бо дархости қарздор (принсипал) ва ба фоидаи бенефитсиар (кредитор) ухдадор мешавад, ки дар сурати пешниҳоди талаботи хаттӣ маблағи муайянро пардохт кунад.

Хусусиятҳои асосӣ: мустақилият – кафолат аз ухдадории асосӣ ҷудо буда, бозғоридани он ба кафолат таъсир намерасонад; яктарафа – додани кафолат амалиёти яктарафӣ кафил аст, ки бо ҳуҷҷати хаттӣ (номаи кафолат) расмӣ мешавад; муайянӣ – ухдадории кафил фақат пулӣ буда, бо шарту ҳудудҳои дақиқ дар кафолат нишондодашуда маҳдуд аст; бебозгашт – кафил наметавонад кафолатро бекор кунад, агар ин дар ҳуҷҷат пешбинӣ нашуда бошад; субъекти махсус – кафил танҳо бонк, ташкилоти қарзӣ ё суғурта буда метавонад. Кафолати бонкӣ барои таъмини ухдадорӣҳои пулӣ (қарз, лизинг, шартномаҳои тичоратӣ) истифода шуда, ба бенефитсиар кафолати баланди иҷро медеҳад, зеро талаботи ӯ фақат бо пешниҳоди ҳуҷҷатҳои мувофиқ қонун қарда мешавад. Кафил ҳуқуқ дорад маблағи пардохтшударо аз принсипал (қарздор) бо тартиби регресс бозпас гирад.

Ҳамин тавр, кафолати бонкӣ ҳамчун таъмини мустақил, бозғоридани ва самаранок манфиатҳои кредиторро дар муносибатҳои тичоратӣ ва қарзӣ бо кувваи баланд ҳимоя намуда, дар ҳуқуқи муосир ҷойгоҳи махсусро ишғол мекунад ва аз дигар усулҳои таъмин (замонат, гарав) бо мустақилият ва содагии иҷро фарқ мекунад.

ХУЛОСА

Дар натиҷаи гузаронидани таҳқиқоти диссертатсионӣ чунин хулосабарорӣ кардан мумкин аст:

1. Гарчанде ҳамаи воситаҳои таъмини анҷоми ўҳдадориҳо хислати ҷазодеҳӣ (ҷаримавай) надошта бошанд ҳам, вале онҳо мустақиман ё ғайримустақим барои қарздор мушкилоти изофӣ эҷод мекунанд. Масалан, ҳангоми нигоҳдории мулу мулки қарздор дар ҳолати аз ҷониби ӯ иҷро нашудани ўҳдадориҳояш кредитор ҳақ дорад ҳиссаи хешро аз арзиши молу мулки нигоҳдошташуда гирад (м. 417 КМ ҚТ). Аз ин муқаррарот хислати калидии воситаҳои таъмин бармеояд, яъне онҳо ҳавасмандгардонии қарздорро барои иҷрои саривақтии ўҳдадориҳо афзоиш медиҳанд.

Воситаҳои таъмини иҷрои ўҳдадориҳоро вобаста ба ном ва танзими қонунии онҳо ба ду гуруҳ тақсим кардан мумкин аст:

Гурӯҳи аввал – воситаҳои умумӣ, ки дар КМ ҚТ бевосита номи онҳо ҳамчун воситаҳои класикии таъмин дарҷ шудааст. Рӯйхат мушаххас ва ба ҳар як ҳуқуқшинос шинос аст: ноустуворона, гарав, нигоҳ доштани ашёи қарздор, замонат, кафолат, байъона. Махсусияти ин воситаҳо дар он зоҳир мегардад, ки онҳо аксаран бояд дар намуди хаттӣ барасмият дароварда шуда бошанд, яъне ҳамчун шартномаи алоҳида ва ё шартҳо дар дохили созишномаи асосӣ.

Гурӯҳи дуюм – воситаҳои махсус мебошанд, ки дар феҳристи воситаҳои таъмини иҷрои ўҳдадориҳои моддаи 380 КМ ҚТ муқаррар нагардидаанд, аммо мушаххас дар дигар меъёрҳои маҳдудтари Кодекси мазкур ва ё қонунҳои махсус ифода шудаанд.

Мисоли чунин таъмини “ғайристандартӣ” инҳо мебошанд:

- масъулияти иловагии соҳибмулк (давлат ва ё ҳокимияти маҳаллӣ) – нисбат ба ўҳдадориҳои корхона ё муассисаи давлатӣ (қ. 4 м. 123 КМ ҚТ);

- ҳуқуқи кредитор оид ба талаби ба таври маҷбурӣ иҷро намудани шартнома, дар ҳолате, ки ҷониби дигар аз тасдиқи нотариалии он даст мекашад, аммо суд эътиборнокии онро эътироф намудааст (қ. 2 м. 179);

- масъулияти иловагии (субсидиарӣ ва ё солидарӣ) шарикони ширкати комил аз рӯи ухдадориҳои ширкат ва дигар қоидаҳои монанд, ки дар моддаҳо ва қонунҳои гуногун ҷой доранд (қ. 2 м. 71 ва қ. 1 м. 78 КМ ҚТ) [6;10;12;14-М].

2. Воситаҳои таъмини иҷрои ухдадорихоро вобаста аз хусусияти пайвастаги бо ухдадории асосӣ ба ду гурӯҳ тақсим кардан лозим аст:

а) Аксессуарӣ – бо ухдадории асосӣ пайваст буда ва яққоя бо он (беэътибор донисташуда) ба анҷом расанда (ноустуворона, байъона ва ғайра);

б) Мустақил (ғайриаксессуарӣ) - бо ухдадории асосӣ пайваст набуда (кафолати бонкӣ) [6;14-М].

3. Дар зери мафҳуми ҳимояи ҳуқуқҳои маданӣ маҷмӯи чораҳои моддӣ-ҳуқуқии махсусро фаҳмид мункин аст, ки барои бартараф кардани ҳама гуна монеаҳо ҷиҳати амалисозии ҳуқуқҳои инсон татбиқ мегарданд. Ин на танҳо ҳуди ин чораҳо (дар қонунҳо муқарраршуда), балки фаъолияти воқеии мақомоти ваколатдор – судҳо, приставҳои судӣ, прокурорҳо ва дигарон – мебошад, ки ин чораҳоро дар асоси қоидаҳои муқарраршудаи мурофиавӣ ва расмиётӣ татбиқ менамоянд. Ба маънои дигар ҳимояи ҳуқуқҳои маданӣ ин андешаи абстрактӣ нест, балки механизми мушаххас мебошад: аввал воситаҳои ҳуқуқии тайёр барои бартараф намудани вайронкунӣ ва ё монеъ ҷой доранд, баъдан сохторҳои давлатӣ онҳоро мутобиқи меъёрҳои мурофиавӣ истифода мебаранд, ки дар натиҷа ҳуқуқ ба молики худ дар ҳаҷми пурра ва бидуни тахир баргандонида мешавад. Ҳифзи ҳуқуқҳои маданӣ чун аз ҷониби мақомоти ваколатдор татбиқи чораҳои таъсиррасонии ҳуқуқӣ ва воқеӣ низ фаҳмида мешавад, ки барои барқарор намудани ҳуқуқҳои вайроншуда ва ё баҳснок, инчунин таъмини мутадили рушди муносибатҳои ҳуқуқӣ маданӣ дар ҳолати вайроншуда равона гардидааст [6;10;12;14-М].

4. Мо чунин меҳисобем, ки мақсад ва моҳияти асосии ноустуворона ин ҷуброн ва барқарорсозии ҳолати молиявии вайроншудаи кредитор мебошад, на ҳифз ва пешгирии ҳуқуқвайроонкунӣ. Маҳз дар нақши воситаи ҷуброн-барқарорсозӣ ноустуворона худро равшан ва таъсиргузор ифода мекунад.

Ҳамчун воситаи таъмини иҷрои уҳдадорӣ бошад моҳияти он дар фарқият ба чораи масъулияти ҳуқуқи маданӣ камтар аён аст.

Аз мафҳуми қонунии маълум аст, ки уҳдадории пардохти ноустуворона танҳо дар ҳолате бавучуд меояд, ки қарздор алақай шартномавро вайрон намуд ва ё умуман уҳдадории худро иҷро накард ё ба таври дахлдор иҷро накард (бо тахир гузоштаи муҳлат, дар ҳаҷми нопурра, бо нуқсонҳо ва ғайра). Яъне ноустуворона пешакӣ ворид карда намешавад, ки қарздорро аз амали баъд нигоҳ дорад, балки баъди онки вайронкунӣ содир шудааст, амал мекунад. Ин ҳолат бори дигар нишон медиҳад, ки қори асоси он лаҳзае оғоз мешавад, ки шартнома алақай вайрон карда шуд ва он барои пеш аз ҳама сабук намудани натиҷаи ин вайронкунӣ барои қарздор равона гардидааст[1-М].

5. Имконияти бо созишномаи тарафҳо ба ҷойи пардохти ноустуворонаи пулӣ пешбинӣ кардани пардохти ноустуворонаи молу мулкиро қатъиян рад кардан ба мақсад мувофиқ намебошад.

Дар ин ҳолат ба мақсад мувофиқ аст, ки қ. 1 м. 381 КМ ҚТ дар таҳрири зерин ифода карда шавад: «Ноустуворона (ҷарима, фоизҳо) маблағи пулие аст, ки бо қонун ё шартнома муайян карда шуда, қарздор ба кредитор дар ҳолати иҷро накардан ва ё иҷрои номатлуби уҳдадорӣ муаззаф аст пардохт намояд, аз ҷумла дар сурати ба таъхир андохтани муҳлати иҷро. Бо созишномаи тарафҳо метавонад пардохти ноустуворона дар шакли асл пешбинӣ карда шавад. Кредитор бо талаби пардохти ноустувор вазифадор нест, ки сабаби зарар ба ӯ расонидаро исбот кунад». Азбаски пардохти ноустуворона барои вайрон кардани уҳдадориҳои шартномавӣ на танҳо дар қонунҳо, балки дар дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ низ пешбинӣ шудааст, мо мувофиқи мақсад медонем, ки дар қ. 1 м. 381 ва м. 383 КМ ҚТ ибораи «ноустуворонаи қонунӣ» ба ибораи «ноустуворонаи меъёрӣ» иваз карда шавад[1-М].

6. Дар натиҷаи омӯзиши институти замонат дар соҳаи ҳуқуқи маданӣ метавон хулоса кард, ки мафҳуми мувофиқ дар адабиёти илмӣ пешниҳод нагардидааст.

Аз ин рӯ, мувофиқи мақсад мешуморем, ки мафҳуми институти мазкур ба таври илман асоснок чунин пешниҳод намоем: «Замонат – ҳамчун воситаи таъмини иҷрои уҳдадорӣ, уҳдадории иловагӣ аст, ки байни кредитор ва зомин дар шакли хатгӣ баста шуда, дар ҳолати вайрон гардидани уҳдадорӣ мувофиқи шартномаи асосӣ аз ҷониби қарздор таъмини иҷрои уҳдадории мазкур ба ҳолати фаъол ба зомин ҳамчун қарздори изофӣ мегузарад, охири дар ҳаҷми муқарраркардаи шартномаи замонат пурра ӯ қисман масъул мегардад»[16-М].

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ НАТИҶАҲОИ НАЗАРИЯВӢ ВА АМАЛИИ ТАҲҚИҚИҚОТ

Дар натиҷаи омӯзиш, баррасӣ ва пажӯҳиши масъалаҳои асосҳои ҳуқуқии таъмини иҷрои уҳдадориҳо пешниҳодҳо ва тавсияҳои амалиро пешкаш менамоем, ки дар оянда барои комил гардонидани қонунгузори маданӣ, таҳияи барномаҳои омӯзишӣ, концептсия, стратегия ва барномаҳои давлатӣ, рушди соҳаҳои ҳақиқии иқтисодиёт, фаългардони бахши хусусӣ, хусусан дар самти кафолатдиҳии анҷоми уҳдадорӣ ҳамчун институти ҳуқуқи маданӣ дар қонунгузорӣ ва амалияи судии мамлакат хидмат мекунанд.

Омӯзиши меъёрҳои қонунгузорӣ оид ба асосҳои ҳуқуқии таъмини иҷрои уҳдадорӣ моро ба натиҷа меоварад, ки дар қонунгузори кишвар марбут ба институти мазкур як қатор норасоиҳо вучуд доранд ва бартараф намудани онҳо тавассути пешниҳодҳо дар қонунгузори давлат истифодаи ҳақиқии натиҷаҳои пажӯҳиширо нишон медиҳад. Аз ҳамин сабаб, вобаста ба институти мазкур як қатор норасоиҳо вучуд доранд ва бартараф намудани онҳо тавассути пешниҳодҳо дар қонунгузори мамлакат истифодаи амалии натиҷаҳои омӯзиширо зоҳир мегардонад. Аз ин рӯ, ҷиҳати рафъи норасоӣ ва ислоҳи камбудҳо дар қонунгузорӣ пешниҳодҳои зерин пешкаш карда мешаванд:

1. Азбаски пардохти ноустуворона барои вайрон кардани уҳдадориҳои шартномавӣ на танҳо дар қонунҳо, балки дар дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ низ пешбинӣ шудааст, мо мувофиқи мақсад медонем, ки дар қ. 1 м. 381 ва м. 383 КМ ҚТ ибораи «ноустуворонаи қонунӣ» ба ибораи «ноустуворонаи меъёрӣ» иваз карда шавад[1-М].

2. Имконияти бо созишномаи тарафҳо ба ҷойи пардохти ноустуворонаи пулӣ пешбинӣ кардани пардохти ноустуворонаи молу мулкиро қатъиян рад кардан ба мақсад мувофиқ намебошад.

Дар ин ҳолат ба мақсад мувофиқ аст, ки қ. 1 м. 381 КМ ҚТ дар таҳрири зерин ифода карда шавад: «Ноустуворона (ҷарима, фоизҳо) маблағи пулие аст, ки бо қонун ё шартнома муайян карда шуда, қарздор ба кредитор дар ҳолати иҷро накардан ва ё иҷрои номатлуби уҳдадорӣ муаззаф аст пардохт намояд, аз

ҷумла дар сурати ба таъхир андохтани муҳлати иҷро. Бо созишномаи тарафҳо метавонад пардохти ноустуворона дар шакли асл пешбинӣ карда шавад. Кредитор бо талаби пардохти ноустувор вазифадор нест, ки сабаби зарар ба ӯ расонида ро исбот кунад»[1-М].

3. Мо пешниҳод менамоем, ки ҳамон тавре ки дар ҳолати кафолат муқаррарот ҷой дорад, нисбат ба замонат низ подош барои зомин ба таври расмӣ дар КМ ҚТ муқаррар карда шавад. Пешниҳод менамоем, ки муқаррароти қ. 2, м. 418 КМ ҚТ дар таҳрири зайл ифода карда шавад:

“Қарздор ба зомин барои додани замонат дар ҳаҷми бо созиши тарафҳо муқарраршуда подош медиҳад” [16-М].

4. Ба мақсад мувофиқ аст, ки дар таҳрири нави КМ ҚТ ҷумлаи аввали қ. 1, м. 422 дар шакли зерин муқаррар карда шавад: «Ба зомини уҳдадориашро иҷронамуда ҳуқуқи кредитор оид ба уҳдадории бо замонат таъминшуда ва ҳуқуқи кредитор ҳамчун гаравгиранда дар он ҳаҷме, ки зомин талаботи кредиторро қонеъ намудааст мегузарад»[16-М].

РҶҶҲАТИ АДАБИЁТ (МАЪХАЗҲО)

I. Санадҳои меъриӣ ҳуқуқӣ ва ҳуҷҷатҳои расмӣ:

[1]. Конститутсияи ҚТ аз 6 ноябри соли 1994 бо тағйиру иловаҳо аз 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 (бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ) [Матн]. – Душанбе: «Ганҷ», 2016. – 136 с.

[2]. Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 декабри соли 2022, 1918 // Махзани мутамааркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 24.01.2023).

[3]. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи гавари молу манқул ва бақайдгирии уҳдадорихоӣ таъминшуда” [Матн] // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2019. – №1576. – мод.23.

[4]. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ипотека” аз 20 марти соли 2008, №364 ” [Матн] // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2008. – №3, мод.185; №10. – мод.798; соли 2010. – №7. – мод. 557; соли 2013. – №7, мод. 522; соли 2020. – №1, мод. 31.

[5]. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бақайдгирии давлатии амволи ғайриманқул ва ҳуқуқ ба он» [Матн] // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]. – 2008. – №3. – м.185. – №10. – м. 798. – м. 557.

[6]. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]. – №12. – қ. 1. – мод. 757.

[7]. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳудудҳои табиӣ махсус муҳофизатшаванда» [Матн] // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 1996. – №23. – ст.353.

[8]. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи гавари амволи манқул ва бақайдгирии уҳдадорихоӣ таъминшуда” [Матн] Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]. – 2005. – №3. – мод. 133; Қонуни ҚТ аз 26.07.2014с., №1117; Қонуни ҚТ аз 27.11.2014 с., №1155.

[9]. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]. – 2008. – №3. – мод.185. – №10. – мод.798. – мод.557, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22.07.2013с. – №994.

[10]. Консепсияи сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2028 бо фармони Президенти ҚТ аз 6 феввали соли 2018, № 1005 тасдиқ шудааст // Махзани мутамакази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 15.08.2023).

[11]. Гражданский кодекс Российской Федерации. Часть первая. Научно-практический комментарий. – М.: Бек, 1996. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: https://books.google.ru/books?id=WG1FAQAAIAAJ&hl=ru&source=gb_s_navlinks_s (дата обращения: 22.06.2022)

[12]. Гражданский кодекс Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: https://prg.kz/document/?doc_id=1019750&pos=10;246 (дата обращения: 22.06.2022)

[13]. Гражданский кодекс Российской Федерации. 4-е издание. – М.: Норма, 2004. – 559 с.

[14]. Гражданскому кодексу Российской Федерации [Текст]: [в 2 т.] / [Абова Т. Е. и др.]; под ред. Т. Е. Абовой, А. Ю. Кабалкина; Ин-т государства и права Российской акад. наук. - 7-е изд., перераб. и доп. - Москва: Юрайт, 2012. – 992 с.

[15]. Гражданский кодекс Франции (Кодекс Наполеона) – Code civil des Français (Code Napoléon) / Перевод с французского В.Н. Захватаева. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <http://infotropic.ru/grazhdanskij-kodeks-frantsii/> (дата обращения: 1.10.2022).

[16]. Гражданское уложение Германии. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <http://oceanlaw.ru/wp-content/uploads/2018/02/1900-1.pdf> (дата обращения: 22.06.2022).

[17]. Закон КНР «Об обеспечении обязательств (гарантиях)». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: Манбаи дастрасӣ: https://chinalaw.center/category/civil_law/ (дата обращения: 22.06.2022)

II. Монографияҳо, китобҳои дарсӣ ва васоити таълимӣ:

[18]. Агарков, М.М. Обязательство по советскому гражданскому праву [Текст] / М.М. Агарков. – М.: Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1940. – 190 с..

[19]. Алексеев, С.С. Общая теория права. В 2 т. Т.1 [Текст] / С.С. Алексеев. – М.: Юрид. лит., 1981. – 395 с.

[20]. Алексеев, С.С. Общие теоретические проблемы системы советского права [Текст] / С.С. Алексеев. – М.: Госюриздат, 1961. – 187 с.

[21]. Алексеев, С.С. Проблемы теории права: Курс лекций в двух томах. Т.1 [Текст] / С.С. Алексеев. – Свердловск, 1972. – 396 с.

[22]. Алексеев, С.С. Теория права [Текст] / С. С. Алексеев. – 2-е изд., перераб. и доп. – Москва : Бек, 1995. – 311 с

[23]. Анненков, К. Система русского гражданского права. Права обязательственные [Текст] / К. Анненков. – СПб., 1901. – 491 с.

[24]. Бакшинская, В.Ю. Договорные обязательства: теория и практика: Практ. пособие для руководителя и бухгалтера [Текст] / В.Ю. Бакшинская. – Москва: АКДИ "Экономика и жизнь", 1997. – 157 с.

[25]. Белов, В.А. Банковское право России: теория, законодательство, практика. Юридические очерки: [Текст] / В.А. Белов. – М., 2000. – 393 с.

[26]. Брагинский, М.И. Обязательства и способы их обеспечения: неустойка, залог, поручительство, банковская гарантия. Комментарии к новому ГК РФ [Текст] / М.И. Брагинский. – М.: Изд-во Центра деловой информ. еженедельника "Экономика и жизнь", 1995. – 127 с.

[27]. Брагинский, М.И. Обязательства и способы их обеспечения: неустойка, залог, поручительство, банковская гарантия. Комментарии к новому ГК РФ [Текст] / М.И. Брагинский. – М.: Изд-во Центра деловой информ. еженедельника "Экономика и жизнь", 1995. – 127 с.

[28]. Брагинский, М.И., Витрянский В.В. Договорное право. Книга первая [Текст]: Общие положения / М.И. Брагинский, В.В. Витрянский. – М., 2001. – 840 с.

[29]. Брагинский, М.И., Витрянский В.В. Договорное право. Книга первая: общие положения: Изд. 2-е, испр [Текст] / М.И. Брагинский, В.В. Витрянский. – М.: «Статут», 1999. – 688 с.

[30]. Брагинский, М.И., Витрянский В.В. Договорное право: Общие положения [Текст] / М.И. Брагинский, В.В. Витрянский. – М.: Издательство «Статут», 1998. – 681 с.

[31]. Вершинин, А.П. Способы защиты гражданских прав в суде [Текст] / А.П. Вершинин. – СПб.: Изд-во СанктПетербургского университета, 1998. – 382.

[32]. Воложанин, В.П. Несудебные формы разрешения гражданско-правовых споров [Текст] / В.П. Воложанин. – Свердловск, 1974. – 203 с.

[33]. Гаюров, Ш.К. Нақши фондҳои замонатӣ дар рушди соҳибқорӣи хурду миёна [Матн] // Зери таҳрири узви вобастаи АИЧТ, доктори илҳои ҳуқуқ, профессор Раҳимзода М.З. – Душанбе, 2017. – 424 с.

[34]. Германское право. Ч.1: Гражданское уложение [Текст] / Исслед. центр частн. права, Герм. фонд междунар. правового сотрудничества; Науч. ред. В.В.Залесский; Авт. введ.: В. Бергман, Е.А. Суханов; Пер. с нем. А.А. Лизунов и др. – Москва: Международный центр финансово-экономического развития, 1996. – 550 с.

[35]. Гонгало, Б.М. Обеспечение исполнения обязательств [Текст] / Б.М. Гонгало. – Москва: Спарк, 1999. – 151

[36]. Гонгало, Б.М. Учение об обеспечении обязательств. Вопросы теории и практики [Текст] / Б.М. Гонгало. – М.: Статут, 2004. – 220 с.

[37]. Гражданское право [Текст]: Учеб.: В 3 т. т. 1. 6-е. изд., перераб. и доп. Отв. ред. П.П. Сергеев, Ю.К. Толстой. – М.: Т.К. Велби. Изд. во Проспект, 2004. – 720 с.

[38].Гражданское право [Текст]: учебник / Санкт-Петербургский гос. ун-т; Н.Д. Егоров и др.; под. ред. Ю.К. Толстого, А.П. Сергеева. – Санкт-Петербург: Теис, 1996. Ч. 1. – 1996. – 550 с

[39].Гражданское право Республики Таджикистан [Текст]: учебное пособие / Под общ. ред. канд. юрид. наук, доцента Сулаймонова Ф.С. – Душанбе: «ЭР-граф», 2020. – 356 с.

[40].Гражданское право России. Ч.1 [Текст]: Учебник / Под ред. З.И. Цыбуленко. – М.: Юристь, 1998. – 459 с.

[41].Гражданское право России: Курс. Лекций. Ч. 1 [Текст] / Под ред. О.Н. Садникова. – М. 1996. – 687 с.

[42].Гражданское право". Общая часть [Текст] / Т.В. Казанина, А.И. Ковалева; Гос. образовательное учреждение высш. проф. образования "Российская таможенная акад.". Право собственности и другие вещные права; Общая часть обязательственного права. – Москва: Изд-во Российской таможенной акад., 2011. – 186 с.

[43].Гражданское право. В 2 т. Т. 1 [Текст]: Учебник / отв. ред. Е.А. Суханов. – М.: БЕК, 1998. – 785 с.

[44].Гражданское право. Общая часть. Курс лекций [Текст] / Под ред. А.Г. Диденко. – Алматы: Нурэкспресс, 2006. – 722 с.

[45].Гражданское право. Часть первая [Текст]: Учебник / Под ред. А.Г. Калпина, А.И. Масляева. – М.: Юристь, 2000. – 523 с.

[46].Гражданское право: Часть 1 [Текст]: учебник / под редакцией доктора юридических наук, профессора А.П. Сергеева, доктора юридических наук, профессора Ю.К. Толстого. – Издание 3, переработанное и дополненное. – ПРОСПЕКТ, 1998. – 632 с.

[47].Гражданско-правовое регулирование банковской деятельности [Текст]: Учеб. пособие / В.А. Белов и др.; Под ред. Е.А. Суханова. – Москва: Учеб. -консульт. центр "Юринфор", 1994. – 250 с.

[48].Грибанов, В.П. Осуществление и защита гражданских прав [Текст] / В.П. Грибанов. – М.: Статут, 2001. – 410 с.

[49]. Договорное право. Книга первая. Общие положения. Издание 3-е, стереотипное. [Текст] / М.И. Брагинский, В.В. Витрянский. – 2011. – 847 с.

[50]. Егоров, Н.Д. Гражданско-правовое регулирование экономических отношений [Текст]: Учеб. пособие / Н.Д. Егоров. – Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1986. – 213 с.

[51]. Илларионова, Т.И. Механизм действия гражданско-правовых охранительных мер [Текст]: Учеб. пособие / Т.И. Илларионова. – Свердловск: Урал. ун-т, 1980. – 76 с.

[52]. Иоффе, О.С. Гражданско-правовая охрана интересов личности [Текст] / О.С. Иоффе, Е.А. Поссе, А.Г. Потюков, А.А. Собчак, и др.; Отв. ред.: Б.Б. Черепахин. – М.: Юрид. лит., 1969. – 256 с.

[53]. Иоффе, О.С. Обязательственное право [Текст] / О.С. Иоффе. – М., 1975. – 880 с.

[54]. Иоффе, О.С. Советское гражданское право. Курс лекций. В 3 т. Т. 1 [Текст] / О.С. Иоффе. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1958. – 511 с.

[55]. Комментарий к гражданскому кодексу Российской Федерации части первой / Под ред. Т.Е. Абовой, А.Ю. Кабалкина. – Москва: Юрайт, 2004 (Казань: ГУП ПИК Идел-Пресс). – 873 с.

[56]. Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации, части первой (постатейный) [Текст] / Руководитель О.Н. Садилов. – М.: Юридическая фирма КОНТРАКТ; ИНФРА-М, 1997 - XXII, 778 с.

[57]. Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации, части первой [Текст] / Под ред. Проф. Т.Е. Абовой и А.Ю. Кабалкина. Ин-т государства и права РАН. – М.: Юрайт - Издат; Право и закон 2002. – 758 с.

[58]. Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации. Часть первой [Текст] / Отв. Ред. О.Н. Садилов. – М.: Юр Информцентр, 1995. – 448 с.

[59]. Комментарий части первой гражданского кодекса Российской Федерации [Текст] / М.И. Брагинский, В.В. Витрянский, В.П. Звеков, Е.А.

Суханов, и др.; Под общ. ред.: В.Д. Карпович. – М.: Спарк, Хозяйство и право, 1995. – 597 с.

[60]. Кречет, Н.А. Нотариальные свидетельства сделки: (Образцы док. и коммент.) [Текст] / Н. А. Кречет. – Москва: ООО "Эксперт. бюро-М", 1997. – 223 с

[61]. Курс советского гражданского процессуального права: в 2-х томах [Текст] / редкол: А.А. Мельников (отв. ред.) [и др.]. – Москва: Наука, 1981. – 510 с.

[62]. Курбонов, Қ.Ш., Фаффорзода И. Ғ. Ҳуқуқи граждани. Қисми 1 (китоби дарсӣ) [Матн] / Қ.Ш. Курбонов, И. Ғ. Фаффорзода. – Душанбе: «Донишварон», 2017. – 685 с.

[63]. Маҳмудов, М.А., Тағойназаров Ш.Т., Бобочонов И.Ҳ., Бадалов Ш.К. Тафсири Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон (қисми якум) [Матн] / М.А. Маҳмудов, Ш.Т. Тағойназаров, И.Ҳ. Бобочонов, Ш.К. Бадалов. – Душанбе, “Эр-граф”, 2010. – 1000 с.

[64]. Мейер, Д.И. Русское гражданское право [Текст] / Д.И. Мейер. – СПб., 1864. – 790 с.

[65]. Муртазоқулов, Ҷ.С., Мирзоев И.Ш. Ҳуқуқи граждани (қисми умумӣ) [Матн]: Дастури таълимӣ дар нақшаҳо / Ҷ.С. Муртазоқулов, И.Ш. Мирзоев. – Д.: ДМТ, факултети ҳуқуқшиносӣ, 2009. – 90 с.

[66]. Научно-практический комментарий к части первой Гражданского кодекса Российской Федерации: Гражданский кодекс Российской Федерации, ч. 1: Для предпринимателей [Текст] / [Авт. коммент. М. И. Брагинский и др.]. - 2. изд., доп. и перераб. – Москва: Спарк: Хоз-во и право, 1999. – 735 с.

[67]. Новоселова, Л.А. Гражданско-правовое регулирование банковской деятельности [Текст] / Л.А. Новоселова. – М., 1994. – 250 с.

[68]. Образны документов по гражданскому праву [Текст] / Под ред. проф. В.А. Томсинова. – М.: Артикул, 1997. – 464 с.

[69]. Ожегов, С.И. Словарь русского языка [Текст] / под ред. Н.Ю. Шведовой. – М.: Русский язык, 1987. – 748 с.

[70]. Ойгензихт, В.А. Обеспечение исполнения обязательств: традиция и перспективы [Текст] / В.А. Ойгензихт // Проблемы обязательственного права. Межвузовский сборник научных трудов. – Свердловск: Изд-во Свердл. юрид. ин-та, 1989. – С. 27-38

[71]. Олейник, О.М. Основы банковского права. Курс лекций [Текст] / О.М. Олейник. – М., 1997. – 423 с.

[72]. Пахман, С.В. Обычное гражданское право в России. Юридические очерки [Текст] / С.В. Пахман. – СПб., 1877. – 447 с.

[73]. Победоносцев К.П. Курс гражданского права: В трех томах. Том 3 [Текст] / Под ред. В.А. Томсинова. – М., 2003. – 2061 с.

[74]. Правовые нормы о предпринимательстве Период. изд.-бюл. Обязательства и способы их обеспечения: неустойка, залог, поручительство, банковская гарантия (коммент. к новому ГК РФ) [Текст] / М.И. Брагинский. — 1995. – 127 с.

[75]. Пугинский, Б.И. Гражданско-правовые средства в хозяйственных отношениях [Текст] / Б.И. Пугинский. – Москва: Юрид. лит., 1984. – 224 с.

[76]. Пугинский, Б.И. Правовые средства обеспечения эффективности производства [Текст] / Б.И. Пугинский; Отв. ред. И.Н. Петров. – Москва: Юрид.лит., 1980. – 144 с.

[77]. Райхер, В.К. Правовые вопросы договорной дисциплины в СССР [Текст] / В.К. Райхер. – Л., 1958. – 267 с.

[78]. Рахимов, М.З. Избранные труды [Текст] / М.З. Рахимов. – Душанбе, «Бухоро», 2014. – 416 с.

[79]. Римское частное право [Текст]: учебник / Под ред. проф. И.Б. Новицкого, проф. И.С. Перетерского. – М.: Юристъ, 1996. – 463 с.

[80]. Саидзода, И.Х., Сохибзода М.М., Шеров Ш.З., Шарифзода Ф.Ш., Курбонализода Ф., Муминзода О.С., Абдурахимзода Ф.Д., Султанова Ф.О., Гаюров Ф.Н. Тафсири Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи қарзгирии давлатӣ ва қарзе, ки аз ҷониби давлат қафолат дода мешавад»: нашри аввал [Матн] / И.Х. Саидзода, М.М. Сохибзода, Ш.З. Шеров, Ф.Ш. Шарифзода, Ф.

Қурбонализода, О.С. Муминзода, Ф.Д. Абдурахимзода, Ф.О. Султанова, Ф.Н. Ғаюров. – Душанбе: Меҳроҷ-граф, 2021. – 250 с.

[81]. Сарбаш, С.В. Право удержания как способ обеспечения исполнения обязательств [Текст] / С.В. Сарбаш - 2-е изд., испр. - М.: Статут, 2003. - 251 с.

[82]. Сборник образцов гражданско-правовых договоров (с комментариями) [Текст]. – М.: Юрид. Фирма «Контракт»; Инфра – М, 1997. – 408 с.

[83]. Советское гражданское право. В 2 т. Т. 1 [Текст] / Под ред. О.А. Красавчикова. – М., 1985. – 544 с.

[84]. Советское гражданское право [Текст]: учебник для вузов по специальности "Правоведение": в 2 частях / Н.А. Безрук, О.В. Бойков, М.И. Брагинский [и др.]; отв. ред. В.А. Рясенцев. - 3-е изд., перераб. и доп. – Москва: Юрид. лит., 1986-1987. Ч. 2. - 1987. – 575 с.

[85]. Советское гражданское право [Текст]: Учебник для юрид. ин-тов и фак.] / [Отв. ред. проф. д-р юрид. наук В. А. Рясенцев]. – Москва: Юрид. лит., 1965. – 503 с.

[86]. Советское гражданское право: [Учеб. для вузов] [Текст]: в 2 т. / Под общ. ред. О.А. Красавчикова. - 3-е изд. – Москва: Высшая школа, 1985. Т. 2. – 1985. – 544 с.

[87]. Соҳибов, М.М., Саидов Ҳ.М., Хочамуродов Д.Г., Бобохонов Ҳ.З. Ҳуқуқи шартномавӣ [Матн] / зери таҳрири профессор Ш.К. Ғаюров. – Душанбе: Андалеб-Р, 2015. – 244 с.

[88]. Сулейменов, М.К., Осипов Е.Б. Залоговое право [Текст] / М.К. Сулейменов, Е.Б. Осипов. – Алматы: Эдилет Пресс, 1997. – 216 с.

[89]. Суханов, Е.А. Гражданское право. Т.2 [Текст] / Отв.ред. Е.А. Суханов. – М.: БЕК, 1999. – 785 с.

[90]. Толстой, В.С. Исполнение обязательств [Текст] / В.С. Толстой. – М.: Юрид. лит. 1973. – 207 с.

[91]. Убайдуллоев, Н., Амонов А., Солиев И. Аҳдҳои ва шартномаҳо. (дар тафсири ва эзоҳот) [Текст] / Н. Убайдуллоев, А. Амонов, И. Солиев. – Душанбе: «Сурушан», 2003. – 136 с.

[92]. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (ибора аз 2 ҷилд). Ҷилди 1 [Матн] // Сайфиддин Назарзода, Аҳмадҷон Сангинов, Саид Каримов, Мирзо Ҳасани Султон. – Душанбе, 2008. – 950 с.

[93]. Халиков, А.Г. Гражданское право зороастризма. (Древнее право) Древнее право [Текст] / А.Г. Халиков; Таджикский гос. нац. ун-т, Юрид. фак. – Душанбе, 2003. – 46 с.

[94]. Хохлов, В.А. Ответственность за нарушение договора по гражданскому праву [Текст] / В.А. Хохлов; Волж. ун-т им. В.Н. Татищева. – Тольятти : ТолПИ, 1997. – 318 с.

[95]. Ҳиматов, Ҳ.Н., Қурбонализода Н.Ш., Соҳибов М.М., Саидов Ҳ.М., Хоҷамуродов Д.Г., Бобохонов Ҳ.З. Ҳуқуқи уҳдадорӣ [Матн] / Зери таҳрири профессор Ғаюров Ш.К. – Душанбе: “СИНО”, 2018. – 160 с.

[96]. Ҳуқуқи граждани. Китоби дарсӣ. Қисми якум [Матн] / Муҳаррири масъул: узви вобастаи АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон, д.и.х., профессор О.У. Усмонов. – Душанбе, «Эр-граф», 2001. – 500 с.

[97]. Ҳуқуқи граждани ҶТ. Китоби дарсӣ. Қисми якум [Матн] / Муҳаррирони масъул: д.и.х., профессор Ғаюров Ш.К. ва н.и.х., дотсент Ф.С. Сулаймонов. – Душанбе: «Эр-граф», 2013. – 364 с.

[98]. Черданцев, А.Ф. Основы теории государства и права [Текст] / Отв. ред. проф. С.С. Алексеев; Свердлов. юрид. ин-т. - 2-е изд., перераб. и доп. – Москва: Юрид. лит., 1971. – 406 с.

[99]. Шенникова, Л.В. Вещные права в гражданском праве России [Текст]: Учеб. пособие / Л.В. Шенникова. – Москва: Бек, 1996. – 186 с.

[100]. Шень, Д., Фен Д. Банковская гарантия в международной экономической торговле [Текст] / Д. Шень, Д. Фен. – Пекин: «Право», 1987. – 245 с.

[101]. Шершеневич, Г.Ф. Учебник русского гражданского права: (По изд. 1907 г.) [Текст] / Г.Ф. Шершеневич; Вступ. ст. Е.А. Суханова. – Москва: Фирма "Спарк", 1995. – 556 с.

[102]. Явич, Л.С. Общая теория права [Текст] / Л.С. Явич; Ленингр. гос. ун-т им. А. А. Жданова. – Ленинград: Изд-во Ленингр. ун-та, 1976. – 287 с.

[103]. Messner, E. Formpflicht und Konsumentenschutz [Text] / E. Messner. – Muenster, 1990. – 205 с.

III. Мақолаҳо ва маърузаҳо:

[104]. Аванесова, Г. Применение банковской гарантии и договора поручительства в банковской практике [Текст] / Г. Аванесова // Хозяйство и право. – 1996. – № 7. – С. 155-169.

[105]. Гонгало, Б.М. Задаток [Текст] / Б.М. Гонгало // Вестник нотариальной палаты Свердловской области. – 1997. – №5 (10). – С. 19-23.

[106]. Ефимова, Л. Поручительство (гарантия) как способ обеспечения кредита [Текст] / Л. Ефимова // Хозяйство и право. – 1994. – №6. – С. 11-21.

[107]. Маковский, А.Л. Обязательства вследствие неосновательного обогащения (гл. 60) [Текст] / А.Л. Маковский // Гражданский кодекс Российской Федерации. Часть вторая. Текст, комментарии, алфавитно-предметный указатель. – М.: Международный центр финансово-экономического развития, 1996. – С. 597-598.

[108]. Новоселова, Л.А. Поручительство и банковская гарантия как способы обеспечения исполнения обязательства [Текст] / Л.А. Новоселова // Гражданин и право. – 2001. – №10. – С. 44-46.

[109]. Остапюк, Н.В. Понятие и формы защиты гражданских прав. Особенности нотариальной защиты гражданских прав [Текст] / Н.В. Остапюк // Юрист. – 2006. – №5. – С. 20-23.

[110]. Павлодский, Е.А. Залог и ипотека [Текст] / Е.А. Павлодский // Хозяйство и право. – 1997. – № 2. – С. 82-85.

[111]. Ракитина, Л. Комментарий судебной практики [Текст] / Л. Ракитина // Нотариальный вестник. – 1997. – №7. – С. 42-45.

[112].Рахимов, М.З. К вопросу солидарности интересов сторон-участников исполнения обязательств [Текст] / М.З. Рахимов // Правовая жизнь. – №1 (25). – 2019. – С. 80-88.

[113].Рубанов, А. Залог и банковской счет в договорной практике [Текст] / А. Рубанов // Хозяйство и право. – 1997. – №9. – С. 115-121.

[114].Сайфуллин, Р.С. Правовая природа обязательства из договора поручительства [Текст] / Р.С. Сайфуллин // Вестник Высшего Арбитражного Суда Российской Федерации. – 2011. – № 8. – С. 41-42.

[115].Сарбаш, С.В. Обеспечение исполнения кредитных обязательств [Текст] / С.В. Сарбаш // Закон. – 1997. – №2. – С. 96-100.

[116].Сарбаш, С.В. Способы обеспечения исполнения обязательств [Текст] / С.В. Сарбаш // Хозяйство и право. – 1995. – №10. – С. 11-19.

[117].Темирбекова, А.К. Неустойка как универсальное средство обеспечения субъективных гражданских прав [Текст] / А.К. Темирбекова // Материалы международного научно –практической конференции, посвященной памяти профессора Ю.Г. Басина (в рамках ежегодных цивилистических) чтений. Алматы 13-14 июня 2003. отв. ред. М.К. Сулейманов. – Алматы; НИИ частного права КАЗ ГЮУ, 2005. – С. 231-236.

[118].Хаметов, Р., Миронова О. Обеспечение исполнения обязательств: договорные способы [Текст] / Р. Хаметов, О. Миронова // Российская юстиция. – 1996. – №5. – С. 18-20.

[119].Шонасридинов, Н. Неустойка как способ обеспечения в сфере водоснабжения [Текст] / Н. Шонасридинов // Материалы республиканской научно – практической конференции «Защита национальных интересов, укрепление политической независимости и концептуальные проблемы развития государственности в условиях глобализации». – Душанбе, 2016. – С. 252-258.

[120].Эмомализода, Н.Э. Таносуби институти замонат аз дигар воситаҳои таъмини иҷроӣ уҳдадорӣҳои граждании монанд дар ҚТ [Матн] / Н.Э. Эмомализода // Маҷаллаи Академии ҳуқуқи Институти фалсафа,

сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови АМИТ (маҷаллаи илмӣ).
– 2020. – №3 (35). – С.140-147.

IV. Диссертатсия ва авторефератҳо:

[121].Базилевич, А.И. Формы защиты субъективных гражданских прав [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Базилевич, Андрей Иванович. – Ульяновск, 2001. – 205 с.

[122].Вап Хайянь. Поручительство в системе способов обеспечения исполнения обязательств в Китайской народной республике и Российской Федерации [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Вап Хайянь. – М., 2006. – 182 с.

[123].Константинова, В.С. Гражданско-правовое обеспечение исполнения обязательств [Текст]: дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.03 / Константинова, Валентина Семеновна. – Свердловск, 1989. – 325 с.

[124].Новиков, К.А. Понятие способа обеспечения исполнения обязательств в гражданском праве [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Новиков Кирилл Андреевич. – М., 2012. – 223 с.

[125].Предеин, К.Н. Поручительство в современном гражданском праве [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Предеин Кирилл Николаевич. – Екатеринбург, 2006. – 171 с.

[126].Тархов, В.А. Охрана имущественных прав трудящихся по советскому гражданскому законодательству [Текст]: дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.03 / Тархов, Виктор Алексеевич. – М., 1966. – С. 335.

[127].Эмомализода, Н.Э. Замонат дар ҳуқуқи граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]: дис. ... ном. илм. ҳуқуқ: 12.00.03 / Эмомализода Навруз Эмомалӣ. – Душанбе, 2022. – 185 с.

[128].Яковлев, В.Ф. Гражданско-правовой метод регулирования общественных отношений [Текст]: дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.03 / Яковлев, Вениамин Федорович. – Свердловск, 1972. – 431 с.

[129]. Якушина, Л.Н. Удержание в системе способов обеспечения исполнения обязательств [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Якушина, Любовь Николаевна. – 202 с.

V. Таҷрибаи судӣ:

[130]. Парвандаи маданӣ №3-240/23/ Бойгонии суди ноҳияи Фирдавсии шаҳри Душанбе.

[131]. Парвандаи маданӣ № 4-12/22/ Бойгонии суди шаҳри Кӯлоби вилояти Хатлон.

[132]. Парвандаи маданӣ № 3-166/20/ Бойгонии суди шаҳри Кӯлоби вилояти Хатлон.

[133]. Парвандаи иҷтисодӣ № 2-267/07/ Бойгонии суди иқтисодии шаҳри Душанбе.

ФЕҲРЕСТИ ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ ДОВТАЛАБИ ДАРАҶАИ ИЛМӢ

I. Мақолаҳои ки дар маълумоти таърихи давлат ва тавсияҳои Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии

Тоҷикистон ба таърихи расидаанд:

[1-М]. Сангов, С.И. Пеустойка как способ обеспечения исполнения обязательств [Текст] / С.И. Исмонализова // Вестник ТНУ. – 2018. – №10. – С. 233-238; ISSN 2413-5151.

[2-М]. Сангов, С.И. Баъзе аз масъалаҳои байёна дар қонунгузорию граждании Қумхурии Тоҷикистон [Матн] / С.И. Исмонализова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2019. – №06. – С. 208-212; ISSN 2413-5151.

[3-М]. Исмонализова, С.И. Мафҳум ва маҳияти нигоҳ доштан [Матн] / С.И. Исмонализова // Қонунгузорӣ. – 2021. – №2, (42). – 2021. – С. 47-50; SSN 2410-2903.

[4-М]. Исмонализова, С.И. Мафҳум ва табиаби ҳуқуқи нигоҳ доштани молу мулк қарздор [Матн] / С.И. Исмонализова // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2025. – №2 (38). – С. 209-217; ISSN 2414 9217.

[5-М]. Исмонализова С.И. Танзими ҳуқуқи кафолати бонкӣ [Матн] / С.И. Исмонализова // Ҳаёти ҳуқуқӣ. – 2025. – №4 (52). – С. 109-118; ISSN 2307 – 5198.

[6-М]. Давлатмандзода, Э.Д., Исмонализова С.И. Таносуби тарзҳои таъмини иҷрои уҳдадорӣ ва тарзҳои (воситаҳои) ҳифзи ҳуқуқҳои маданӣ [Матн] / Э.Д. Давлатмандзода, С.И. Исмонализова // Қонунгузорӣ. – 2026. – №1 (61). – С. 96-108; ISSN 2410-2903.

II. Мақолаҳои илмие, ки дар маҷмуаҳо ва дигар нашрияҳои илмӣ-амалӣ ҷой шудаанд:

[7-М]. Сангов, С.И. Байёна яке аз тарзҳои таъмини иҷрои уҳдадорию граждании ҳуқуқӣ дар Қумхурии Тоҷикистон [Матн] / С.И. Исмонализова // Маҷмаи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Рушди қонунгузорию соҳибқорӣ, тичоратӣ ва сайёҳӣ дар даврони Истиқлолияти

давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (18-уми майи соли 2018). – Душанбе, 2018. – С. 190-195.

[8-М]. Сангов, С.И. Гарави амволи андозсупоранда яке аз тарзҳои таъмини иҷрои ухдадории андоз [Матн] / С.И. Исмонализода // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Рушди қонунгузори соҳибкорӣ, тичоратӣ ва сайёҳӣ дар даврони Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (18-уми майи соли 2018). – Душанбе, 2018. – С. 282-287.

[9-М]. Сангов, С.И. Гарав ҳамчун тарзи таъмини иҷрои ухдадорӣ [Матн] / С.И. Исмонализода // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2019. – №2 (14). – С. 113-118; ISSN 2414 9217.

[10-М]. Сангов, С.И. Нуқтаҳои назари асосӣ оид ба мафҳуми тарзҳои таъмини иҷрои ухдадори [Матн] / С.И. Исмонализода // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-назариявӣ дар мавзӯи: «Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва низоми ҳуқуқи милли: заминаҳои рушд ва дурнамои илми ҳуқуқшиносӣ» бахшида ба «25-солагии қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва «70-солагии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон». – Душанбе, 2019. – С. 348-350.

[11-М]. Исмонализода, С.И. Мафҳум ва моҳияти кафолати бонкӣ [Матн] / С.И. Исмонализода // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2020. – №4 (20). – С. 149-154; ISSN 2414 9217.

[12-М]. Исмонализода, С.И. Мафҳум ва моҳияти таъмини иҷрои ухдадорӣ [Матн] / С.И. Исмонализода // Масъалаҳои мубрами қонунгузорӣ оид ба рушди деъот, сайёҳӣ ва хунароҳои мардумӣ (Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-амалӣ аз 8–уми октябри соли 2020) / Зери таҳрири доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессорон Раҳмон Д.С. ва Сангинов Д.Ш. – Душанбе, 2020. – С. 70-77.

[13-М]. Исмонализода, С.И. Кафолати бонкӣ ҳамчун усули таъмини иҷрои ухдадорӣ [Матн] / С.И. Исмонализода // Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмию назариявӣ ҳайати устодони кафедраи ҳуқуқи соҳибкорӣ ва тичорати факултети ҳуқуқшиносии ДМТ бахшида ба “75-солагии

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон”, “ 115-солагии академик Бобочон Ғафуров”, “Соли 2023 – Соли забони русӣ” ва “Соли 2025 – Соли байналмиллалии ҳифзи пирияхҳо”. – Душанбе, 2023. – С. 147-159.

[14-М]. Исмонализода, С.И. Таносуби тарзҳои таъмини иҷрои уҳдадорӣ бо воситаҳои ҳимояи ҳуқуқҳои маданӣ [Матн] / С.И. Исмонализода // Маводи конференсияи илмӣ назариявӣ профессорону омӯзгорони кафедраи ҳуқуқи соҳибкорӣ ва тичорати факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон бахшида ба «30-юмин солгарди қабули Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва эълон гардидани соли 2024 «Соли маърифати ҳуқуқӣ». – Душанбе, 2024. – С. 129-139.

[15-М]. Исмонализода, С.И. Оид ба баъзе масъалаҳои табиати ҳуқуқи кафолатҳои бонки [Матн] / С.И. Исмонализода // Маводи конференсияи умумидонишгоҳии илмию назариявӣ ҳайати устодону кормандони факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон бахшида ба «30-юмин солгарди қабули конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Соли маърифати ҳуқуқӣ эълон шудани соли 2024» ва «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф (солҳои 2020-2040)». – Душанбе, – 2024. – С. 208-214.

[16-М]. Исмонализода, С.И. Поручительство в гражданское законодательство республики Таджикистан. [Текст] / С.И. Исмонализода // Маводҳои конференсияи байналмиллалии илмӣ – назариявӣ бахшида ба 100-солагии Виктор Аркадевич Ойгензихт «Танзими ҳуқуқи сайёҳӣ ва сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон». // Зери таҳрири доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор узви пайвастаи АМТ Тоҷикистон Раҳимзода М.З., номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсенти кафедраи ҳуқуқи соҳибкорӣ ва тичорати факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон Шонасриддинов Н. – Душанбе: Матбааи ДМТ, – С. 152-156.

[17-М]. Исмонализода, С.И. Оид ба баъзе масъалаҳои гарав ҳамчун тарзи таъмини иҷрои уҳдадорӣ [Матн] / С.И. Исмонализода // Маводи конференсияи байналмиллалии илмӣ-назариявӣ дар мавзӯи «Масоили ҳуқуқи танзими зехни

сунъӣ дар шароити иқтисоди рақамӣ ва нақши он ба рушди соҳибкорӣ» дар ҳошияи қабули қатъномаи Маҷмаи умумии СММ «Нақши зеҳни сунъӣ дар фароҳам овардани имконоти навин барои рушди устувор дар Осиёи Марказӣ» аз 25 июли соли 2025 бо ибтикори Ҷумҳурии Тоҷикистон ва эълони солҳои 2025–2030 «Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия» 24-уми октябри соли 2025./ Зери таҳрири профессор Мирзозода П.З., дотсент Давлатмандзода Э.Д. – Душанбе, 2025. – С. 225-231.